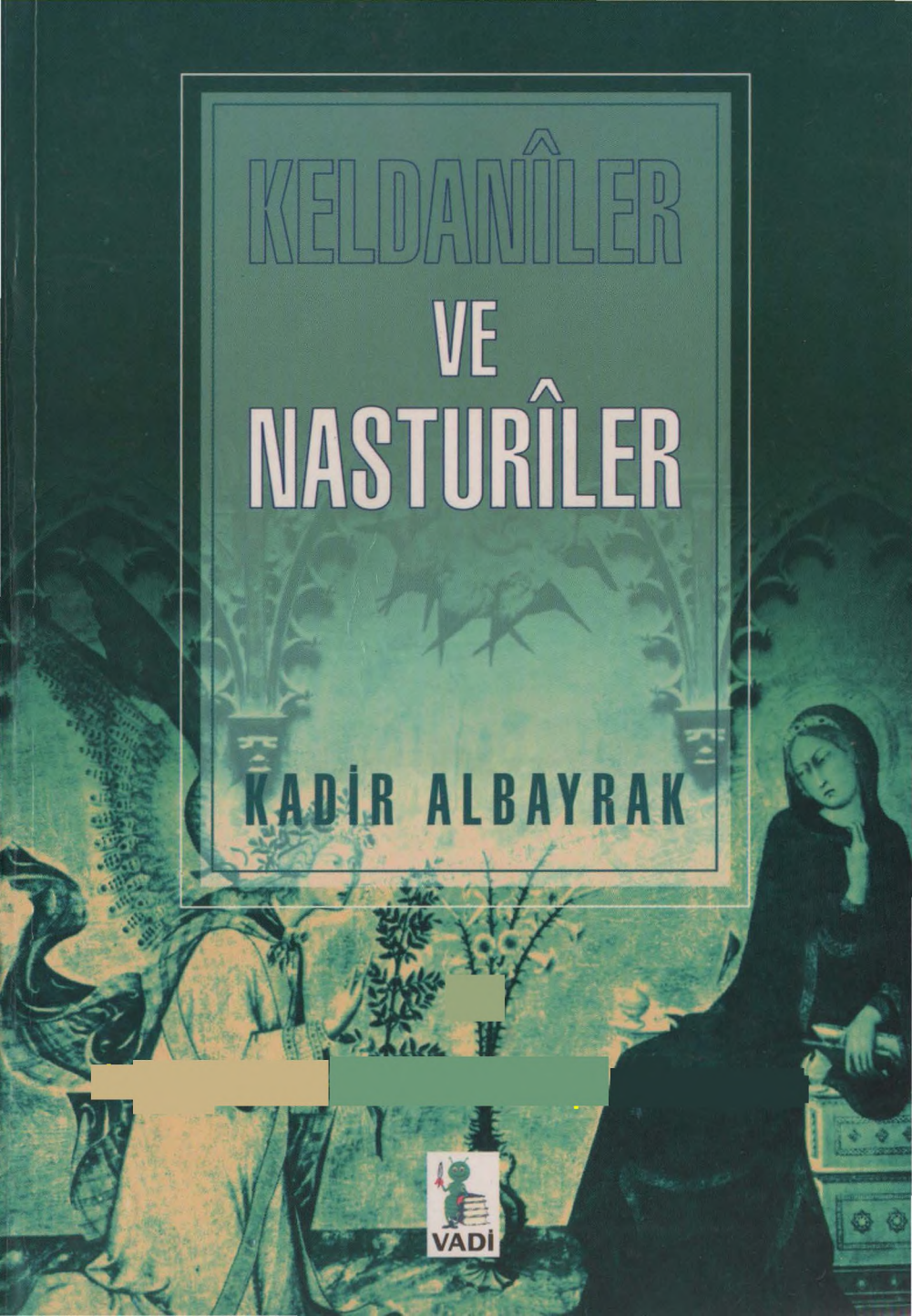
KELDANÎLER VE NASTURÎLER

KADİR ALBAYRAK

VADİ

Vadi Yayınları: 85
Toplum Dizisi: 15

Dr. Kadir Albayrak
Keldanîler ve Nasturîler

Yayıma Hazırlayan
Ercan Hamzaoğlu

© Vadi Yayınları, 1997

1. Basım: Ekim 1997

Kapak Tasarımı
Fidancı Grafik
417 9851

Dizgi, Sayfa düzeni:
ESAM

Montaj, Baskı ve Cilt
Zirve Ofset
229 66 84

ISBN
975.7726.80.X
91.06Y.215.85

VADİ YAYINLARI
Meşrutiyet Cad. Bayındır II, 60/5 Kızılay / ANKARA TEL: 312.435 64 89 FAX: 425 63 45
Çizgi Kitabevi, Zafer Meydanı Kitapçılar Çarşısı / KONYA TEL & FAX: 332.353 10 22

KELDANÎLER ve NASTURÎLER

Dr. Kadir Albayrak

VADİ YAYINLARI

KISALTMALAR

A.B.D.	Amerika Birleşik Devletleri
a.s.	Aleyhi's- selam
A.Ü.B.	Ankara Üniversitesi Basımevi
A.Ü.İ.F.Y.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını
B.D.A.G.M.	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Bkz.	Bakınız
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B.O.A.Y.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını
çev.	Çeviren
Ed.	Edited
E.Ü.Y.	Erciyes Üniversitesi Yayını
Hz.	Hazreti
M.	Miladî
M.E.B.Y.	Millî Eğitim Bakanlığı Yayını
M.Ö.	Milad'dan Önce
M.S.	Milad'dan Sonra
müt.	Mütercim
N.C.E.	New Catholic Encyclopedia
nr.	Numara
Pub.	Published
Sa.	Sayı
sade.	Sadeleştiren
St.	Saint
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
T.D.V.Y.	Türkiye Diyanet Vakfı Yayını
T.K.A.E.Y.	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları
T.T.K.Y.	Türk Tarih Kurumu Yayını
vb.	Ve benzeri
vd.V	Ve devamı
V.G.M.Y.	Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını
vs.	Ve sâire
Yay.	Yayın(lar)ı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 7

GİRİŞ / 11

Araştırmanın Yöntemi / 15
Kaynaklar / 17
A- Keldanî Tabiri / 21
B- Keldanîler'in Kökeni Ve Diğer Mezopotamya Kavimleri İle İlişkileri / 32

BİRİNCİ BÖLÜM
HIRİSTİYANLIK'TAN ÖNCE KELDANÎLER'İN GENEL DURUMU

A- ESKİ AHİT'TE KELDANÎLER / 45
B- KELDANÎLER'DE DİN / 50
C- KELDANÎLER'DE BÜYÜ VE SİHİR / 55
D- KELDANÎLER'İN BAZI BİLİMLERE KATKILARI / 59

İKİNCİ BÖLÜM
HIRİSTİYANLIĞIN YAYILIŞI VE KELDANÎ NASTURÎLER

A- NASTURÎ KELDANÎLER / 67
1- Mezopotamya'da Hıristiyanlığın Yayılışı / 67
2- Nastur ve Nasturîlik / 72
3- Nasturîleri Katolikler'den Ayıran Özellikler / 79
B- NASTURÎLER'DE KİLİSE TEŞKİLATI / 82
1- Patrik / 83
2- Patriğin Yetkileri / 85
3- Piskopos ve Metropolitler / 86
4- Piskoposluk Bölgeleri / 87
5- Papaz Sınıfı / 88
6- Cemaat / 89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KELDANÎ AYİN USULÜ VE KELDANÎLER'İN ROMA İLE BİRLEŞMELERİ

A- KELDANÎ AYİN USULÜ / 93
B- ROMA İLE BİRLEŞME
VE KELDANÎ KİLİSESİ'NİN TEŞEKKÜLÜ / 101
1- İlk Birleşmeden Sonraki İhtilaflı Üç Asır / 109
2- XIX. ve XX. Yüzyıllar'daki Gelişmeler / 113
C- KELDANÎLER'İN
GÜNÜMÜZDE YAŞADIKLARI YERLER VE SAYILARI / 116
a- Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde / 116
b- Osmanlı Belgeleri'nde Keldanîler / 137
c- Ortadoğu Ülkeleri'nde Keldanîler / 140
d- Avrupa ve A.B.D.'nde / 149

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KELDANÎLER'İN BAZI AYİN VE GELENEKLERİ
A- AYİN KİTAPLARI / 153
B- AYİN VE TÖRENLER ESNASINDA GİYİLEN ELBİSELER / 157
C- KELDANÎ KİLİSESİ'NİN YEDİ AYİNİ
VE BAZILARININ AÇIKLAMALARI / 163
D- KELDANÎLER'DE ORUÇ VE PERHİZ / 174
1- Oruç Zamanı Halkın Uyduğu Gelenekler / 177
2- Diğer Bazı Geleneksel Adetler / 178
3- Adaklar / 179
4- Paskalya Yortusu ve Yeniden Dirilme Ayini / 180
E- FESTİVALLER VE HAC ZİYARETLERİ / 182
F- GÜNLÜK DİNÎ TÖRENLER / 184
a- Akşam Duası / 185
b- Pazar Sabahı Duası / 186
c- Pazar Günü II. Sabah Duası / 188
G-MEZAMİR KİTABI / 189
H-KUTSAL KADEHLER / 189
I- KİLİSE TAKVİMİ / 189
İ- KELDANÎCE / 191
J- KELDANÎ KİLİSELERİ'NİN YAPI ÖZELLİKLERİ / 199
a- İstanbul'daki Keldanî Kilisesi / 200
b- Diyarbakır'daki Keldanî Kilisesi / 202
c- Mardin'deki Keldanî Kilisesi / 203
d- Genel Olarak Keldanî Kiliseleri / 204
K- KİLİSE ÇANLARI VE HAÇ / 207
L- EVLİLİK VE DÜĞÜN TÖRENLERİ / 210
M- CENAZE TÖRENLERİ / 214

BEŞİNCİ BÖLÜM
KELDANÎLER DİN ADAMLARI SINIFI VE EĞİTİMİ
A- DİN ADAMLARI HİYERARŞİSİ / 217
1- Patrik / 218
2- Piskopos ve Metropolitler / 220
3- Papaz ve Diyakonlar / 221
B- PİSKOPOSLUK BÖLGELERİ VE ÜYELİKLER / 222
C- BAĞIMSIZ PAPAZ SINIFININ YETİŞTİRİLMESİ / 223
D- DÜZENLİ DİN ADAMLARI SINIFI / 225
E- SEKÜLER PAPAZLAR SINIFININ EĞİTİMİ / 226

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME / 228

KAYNAKÇA / 232

ÖNSÖZ

Yeryüzünde en çok mensubu bulunan ve ilâhî dinlerin ikincisi olan Hıristiyanlığın tarihî gelişimi içerisinde Doğu'da ve Batı'da bir çok mezhebi ortaya çıkmıştır. Hz. İsa, bu dini Doğu'da tebliğ etmeye başlamış, ancak sağlığında kendisine çok az sayıda insan inanmıştır. O'nun ölümünden sonra Hıristiyanlık gerek Doğu'da gerekse Batı'da gelişme imkânı bulurken farklı kültürel ve dinî çevrelerle temas sonucu değişik yorumlara da tâbi tutulmuştur.

Hz. İsa'nın daha sağlığında, Urfa Kralı Abgar'la mektuplaştığı ve Kral'a havarîlerinden bazılarını gönderdiği rivayet

edilmektedir. Mezopotamya bölgesinde ilk Hıristiyanlaşmanın Havarî Petrus, arkadaşı Thomas, O'nun kardeşi Aday ve onların şakirtleri Agay ve Mara aracılığıyla miladî 38 yılında gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Bilindiği gibi Petrus ile Thomas, Hz. İsa'nın Havarîleri'nden idi. Bölgede ilk önce Hıristiyanlığı kabul eden ve Antakya'yı kendilerine merkez edinen bu insanlar "Süryanîler" ismini aldılar. Bu terim artık, eskiden Asurî, Aramî ve Keldanî ırkına mensup olan insanları ifade eden dinî bir terim olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kudüs'ten sonra Hıristiyanlık Antakya, Urfa, Mardin, Nusaybin ve diğer Doğu bölgelerine doğru genişlerken, Batı'da Roma İmparatorluğu, yeni dini benimseyenlere amansız bir baskı uyguluyordu. Bunun sonucunda Pavlus ve Petrus Roma'da öldürüldü. Ancak 313'de İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığa karşı müsamahası ve 380'de İmparator Büyük Teodosyüs'ün Hıristiyanlığı resmî din olarak kabul etmesiyle mensupları rahat bir nefes almaya başladı. 476'da Roma'nın siyasî yönden çökmesi sonucunda Papa bütün Batı dünyasının reisi oldu.

Bu gelişmelerle birlikte bir takım dinî ve siyasî mücadelelerde ortaya çıkmaya başlamıştı. Bizans ve Sâsânî İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlar birbirleriyle siyasî çekişmeye girişti. Bunun tabiî sonucu olarak Kristolojik ve Mariyolojik tartışmalar görülmeye başladı. İlk önce Aryüs, daha sonrada Nastur Batı Kilisesi'nce aforoz edildi. Ancak bunların taraftarları özellikle Doğu'da çoğalmaya devam etti. Nasturîlik hareketi hızla yayıldı ve kısa zamanda Türkistan, Hindistan ve Çin'e ulaştı. Nastur'a göre İsa hem insan hem de tanrı olmak üzere iki tabiata sahipti. Meryem'in Tanrı Anası değil, İnsan Anası olduğunu, dolayısıyla İsa'nın insan olarak doğduktan sonra tanrı tabiatını kazandığını, yani Hıristiyan

Kilise Tarihi'nde Diofizitçilik (Çift Tabiatçılık) adı verilen düşünceyi savunuyordu.

Bu görüşün taraftarlarına Nasturîler denilmekte iken, bunlardan bir grubun, Patrik seçimlerindeki usule itirazları sonucu 1552'de Roma Katolik Kilisesi'ne bağlanmalarıyla Doğu'da, Batı ile aynı paralelde bir mezhep ortaya çıktı. Bunlara Roma tarafından Keldanîler adı verilmesine rağmen inanç, ayin, gelenek ve yaşayışlarında herhangi bir değişme olmadı. Bunlar resmiyette Katolik, ancak inanışta Nasturî idi.

Keldanî Kilisesi'ne mensup olan bu insanlar, merkez Irak olmak üzere, Türkiye, İran, Suriye, Ürdün, Lübnan ve son zamanlarda da Batı ülkelerinde yaşamaktadırlar. Ancak ülkemizde *Keldanîler ve Keldanî Kilisesi* ile ilgili olarak hemen hemen hiç bir ciddî çalışma yapılmamıştır. İnançları, gelenekleri, ayinleri, yaşadıkları yerler ve nüfusları konusunda çok az şey bilinmektedir. Böyle kıyıda köşede kalmış bir konunun ilk defa ele alınıyor olmasından kaynaklanan bazı eksikliklerin normal karşılanacağını umuyoruz.

Elden geldiğince ve imkânlar dahilinde ana kaynaklardan yararlanarak meydana getirmeye gayret ettiğimiz bu çalışmanın, bundan sonra yapılacak olan çalışmalara bir basamak teşkil etmesini temenni ederken, zamanla sınırlı olan Doktora Tezi çalışmasından sonra da Keldanî Kilisesi ile ilgili araştırmalara devam etmeyi düşündüğümüzü ifade etmek istiyoruz.

Bu tez çalışması süresince, bana her türlü yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarıma, HR.Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki bütün arkadaşlarıma, İstanbul, Diyarbakır ve Mardin'deki Keldanî cemaati ve başkanlarına, İsveç'ten değişik kaynaklar gönderen Nsibin Dergisi sahibi Jan Bet- Şawoce'ye ve Türk Keldanî Katolikleri Ruhanîsi -Patrik Vekili Süleyman Öz'e teşekkürlerimi sunarım. Konunun seçimi, araştırılması ve yazımı esnasındaki yardımlarıyla hiç bir fedakârlıktan kaçın

mayan ve bana çalışmalarım boyunca cesaret veren değerli ho cam Sayın Prof. Dr. Harun GÜNGÖR Bey'e özellikle teşekkür lerimi arz etmeyi bir borç olarak kabul ediyorum.

1997/KAYSERİ

Kadir ALBAYRAK

GİRİŞ

Toplumsal hayatın önemli bir unsuru olarak din, ilk insandan günümüze kadar bütün insanların ilgi odağı olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu ilgi insan fertlerine göre değişip farklı farklı algılandığı gibi, topluluklara ve milletlere göre de aynı durum geçerlidir. Bazı yazarlara göre, herhangi iki insan bile, hiç bir zaman tam olarak aynı duyguları paylaşmakta anlaşamamıştır.[1] Bundan dolayı, geçmişten günümüze birçok dinler, her dine bağlı olarak da sayısız mezhepler ortaya çıkmıştır.

Dinler Tarihi, tarih sahnesinde görülmüş, yaşamakta olan ve mensubu kalmamış bütün dinleri konu olarak ele alır. Hak-bâtıl ayrımı gözetmeksizin, hem ilâhî dinleri, hem de diğerlerini inceler. Tek tek dinlerin prensiplerini, onların çıkış ve gelişmelerini konu edinir.[2] Dinler Tarihi, dinlerin genişlemesine

1. David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, 6
2. Günay Tümer- Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1993, 10

incelerken, aynı zamanda bir dinin derinlemesine araştırılmasını da konu edinmektedir. Bu durumda herhangi bir din, bütün yönleriyle ve ayrıntılı olarak ele alınır. Dolayısıyla tek bir dinin tarihi incelenmiş olur. Böylece o dinin ortaya çıkması, yayılması, etkilemesi ve etkilenmesi, mensupları, mezhepleri, bu mezhepler arasındaki çekişmeler açıklanmış olur.

Araştırma alanının sınırlandırılması ve konunun bu sınırlar çerçevesinde derinliğine incelenmesi metodoloji açısından bir gereklilik arzetmektedir. Bu yüzden; Keldanîler'le doğrudan veya dolaylı olarak ilgileri bulunan Âsûrî, Ârâmî, Süryanî, Yakubî, Sâbiî gibi etnik ve dinî kavramları ayrıntılı olarak inceleyemedik.

Biz bu çalışmada Hıristiyanlığın, değişik görüş ve düşünceleriyle etkili olmuş bir mezhebini inceleyeceğiz. Hıristiyanlık Doğu ve Batı'da ayrı ayrı çehrelerle ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bunlar kendi içlerinde de bir çok alt fikir gruplarına ayrılmakta, farklı görüşlerle müntesiplerini sürüklemektedirler. Bu görüş sahipleri birbirlerini asırlarca heretik olmakla suçlamışlar, Hıristiyanlık Batı'ya doğru ilerledikçe eski kültürlerden etkilenerek Teslis'e yaklaşmış, Doğu'daki ilerlemesinde ise, nisbeten aslını korumuştur. Nitekim, Mardin'deki *Deyru'z-Zaferan*'da, ayin esnasında secde yapıldığına şahit olmuş ve bu uygulamanın Batı Kiliseleri'nde olmadığını söylediğimizde bize, onların gerçek dinden uzaklaştıklarını, aslında secde'nin Hz. Âdem'den beri varolduğunu belirtmişlerdir. Buna benzer birçok konuda Doğu Hıristiyanlığı ile Batı Hıristiyanlığı arasında önemli farklılıklar dikkati çekmektedir. Hatta bize ifade edildiğine göre, Batı Hıristiyanları, Doğu Hıristiyanlarını, Doğulu oldukları için ikinci sınıf Hıristiyanlar olarak görmektedirler. Doğu kültürü ile Batı kültürü arasındaki bu derin ayrılıkları Batılı bir yazar "Doğu Doğu'dur, Batı da Batı ve bu ikisi hiçbir zaman birleşemeyecektir. Dünyanın iki ucundan

iki kuvvetli adam bir araya gelse, bu ayrılık ortadan kalkar" şeklinde özetlemiştir.[3]

Bütün bu farklılıklar arasında Keldanî Kilisesi'nin gerçek ten ayrı bir özelliği bulunmaktadır. Çünkü Keldanî Kilisesi Doğu ile Batı Hıristiyanlığı arasında bir köprü ve geçiş görevi görmektedir. Doğu Kiliseleri'nden olan, Doğulular gibi düşünen ve yaşayan bu insanlar, resmiyette ve idarede Batı'ya, yani Roma'ya bağlıdırlar. 1552 yılında resmen gerçekleşen bu birleşmeden sonra günümüze kadar her iki taraf da birbirlerine şüpheyle bakmaya devam etmişler, bazen bu insanların gerçek anlamda Katolik olmadıkları, eski inanç ve ayinlerine bağlı kaldıkları Roma tarafından ileri sürülmüştür.[4] Bununla birlikte Keldanî Kilisesi'nin Patrikleri Roma'ya bağlıdır ve bunlar seçildikten sonra Papa'dan onay ve berat almak zorundadır. Aksi halde bu seçim kanunî geçerlilikten yoksun olur.[5]

Diğer yandan, Keldanîler ve Keldanî Kilisesi ile ilgili olarak Türkiye'de akademik alanda bir boşluğun olduğu da dikkat çekmektedir. Herşeyden önce, Türkiye'nin dinî inanç haritasının Türk Üniversiteleri'nde, konunun uzmanlarınca yapılmasının çok önemli olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Çünkü konunun uzmanı olamayanlar Keltler'le Keldanîleri bile birbiriyle karıştırmakta, yabancı araştırmacılar ise, peşin fikirlerden bir türlü sıyrılamamaktadır. 1992 yılında Samsun'da yapılan Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda Prof. Dr. Abdurrahman Küçük; Türkiye ve Türk Dünyasıyla İlgili araştırmaların Doğu, Güneydoğu, İçanadolu vb. gibi bölge/yöre halk inanç ve folklorü, ayrıca

---

3. Bkz. Réné Guenon, *Doğu ve Batı*, çev. Fahrettin Arslan, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1991, 7

4. Eugene Tisserant, *Hulâsatün Tarihiyyetün li'l- Kenîseti'l- Keldaniyye*, Fransızca'dan Arapça'ya çev. Süleyman Saiğ, Musul, 1939, 124

5. R. Rabban, *"Chaldean Rite"*, *New Catholic Encyclopedia*, Washington, 1967, III, 428

Keldanîler, Nasturîler, Yezîdîler gibi yaşayan dinî azınlıklar üzerine yoğunlaştırılması ve bu çalışmalar esnasında arşiv vesîkalarından, belgelerden, buna ilâveten hâlihazırdaki durumlarından yararlanılması gerektiğini vurgulayarak[6] bu konunun önemini dile getirmiştir.

Çalışmalara başladığımızda Keldanîler'in Süryanî ve Nasturîler'le benzerlik, farklılık ve ilişkilerinin hangi düzeyde olduğunu bilmiyorduk. Ancak araştırmalarımız ilerledikçe problemin çok da kolay olmadığı anlaşılmış oldu. Çünkü Keldanî Kilisesi'nin inançlarını gün yüzüne çıkarabilmek için, öncelikle Keldanîler'in kim olduklarını, Süryanîler, Nasturîler, Asurlular vb. topluluklarla ilgilerini bilmenin zarurî olduğu ortaya çıkarken, bir ölçüde Nasturîleri de araştırma kapsamına dahil ederek, diğerlerine kısaca değinmenin yeterli olacağına karar verdik. Nasturîler'in Roma'nın otoritesini benimsemeyen, ancak Keldanî ırkına mensup olan, onlarla (Keldanîler'le) aynı inançları paylaşan akraba bir topluluk olduğunu tespit ettikten sonra, bu Hıristiyanlar hakkında bir bölüm ayırdık.

Bu çalışmamız giriş bölümüne ek olarak beş bölümden oluşmaktadır. Giriş'te Keldanî terimini ve eski Mezopotamya'nın genel durumunu açıklarken, birinci bölümde Hıristiyanlık'tan önceki Keldanîleri ve kültürel yapılarını özetledik. İkinci bölümde Hıristiyanlığın yayılışını ve Nasturîleri, üçüncü bölümde Keldanî Ayin Usulü'nü, Roma' ile birleşmelerini ve sayılarıyla birlikte yaşadıkları yerleri ifade ettik. Dördüncü bölümde Keldanîler'in ayinlerini, gelenekle rini ve bazı törenlerini, nihayet beşinci bölümde ise Keldanî din adamları sınıfını ve eğitimlerini anlatmaya çalıştık.

---

6. Abdurrahman Küçük, *"Türkiye'de Dinler Tarihi Sahasında Yapılacak Çalışmalar Üzerine Düşünceler"*, *Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Kardeşler Matbaası, Samsun, 1992, 112

Keldanîler'in M.Ö.'ki tarihlerini, eski Mezopotamya'nın etnik yapısını, eski dinlerini ve bazı bilimlere katkılarını ifade ederken, çalışmamızı genel olarak Keldanîler ve Keldanî Kilisesi üzerinde yoğunlaştırarak; Keldanî terimi, Keldanî Ayin Usulü, Keldanîler'in Roma'ya bağlanmaları, din adamları sınıfı, günlük, haftalık ve yıllık ayinleri, dilleri, ayin kitapları, evlilik, cenaze vb. gelenekleri, sayıları ve yaşadıkları yerler, günümüzdeki durumları gibi konuları kaynaklara ulaşabildiğimiz ölçüde, ayrıntılı olarak incelemeye çalıştık.

Keldanîlerin tarihî, dinî ve kültürel özelliklerini şu ana başlıklar altında açıklığa kavuşturmayı amaçladık. Bunlar;

1)Keldanî teriminin anlamı, ilk önce nerede, ne zaman ve kimler tarafından kullanıldığı,

2)Keldanîler'in tarih sahnesine çıkışları ve Hıristiyanlıktan önceki durumları,

3)Keldanîler'in etnik kökenleri, diğer Mezopotamya kavimleriyle ilişkileri ve dilleri,

4)Keldanî Kilisesi'nin ortaya çıkışı, sebepleri, özellikleri ve diğer kiliselerle olan benzerlik ve farklılıkları,

5)Din adamlarının eğitimleri, kilise hiyerarşisi, sosyal statüleri,

6)Keldanîler'in Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti ve diğer ülkelerdeki (geçmişte ve günümüzde) sayıları, yaşadıkları yerler ve geçirdikleri aşamaların tespit edilmesidir.

Bu sıraladığımız amaçlara belli bir ölçüde ulaştığımız kanaatindeyiz.

Araştırmanın Yöntemi

Kütüphane çalışmalarımızı, İstanbul ve Ankara'da gerçekleştirirken, kaynakların çoğunluğunu Boğaziçi Üniversitesi ve Millî Kütüphane'den temin edebildik. Bunların dışında İsveç

ve Suudi Arabistan'dan Arapça ve Türkçe kaynaklar getirterek bunları tezimizde değerlendirdik. Özellikle İsveç'ten temin ettiğimiz eserler bizim için çok faydalı olmuştur. Ayrıca Türkiye içinde (Diyarbakır, Mardin, Van, Hakkari, Vatikan Büyükelçiliği...) birçok yerlere, bazı dış ülkelere(Irak, Hindistan, Azerbaycan, Lübnan, Ürdün, Suriye...) sayısız mektuplar yazmamıza rağmen, üzülerek belirmeliyiz ki, çoğu yerden herhangi bir cevap alamadık.

Alan araştırmalarımızı İstanbul'a üç, Diyarbakır ve Mardin'e de iki defa giderek gerçekleştirmeye çalıştık. Bu çalışmalarımız esnasında genellikle Keldanî cemaatinin ileri gelenleri ve din adamlarıyla mülâkat yaparak, bazı sorular sorarak bilgi edinmeye, bunları gözlemlerimizle desteklemeye gayret ettik. Cemaatin özel durumundan kaynaklanan bazı sebeplerden dolayı anket uygulamasını gerçekleştiremedik. Cemaat üyelerinin çoğu Türkçe'yi bilmediği ve kültürel seviyeleri yeterli olmadığı için bu metot uygulanamadı. Zaten cemmatin ileri gelenleri ve din adamlarıyla ilişki kurmak da uzun bir süre almıştır. Kapalı bir toplum yapısına sahip olduklarından dolayı, güven ortamını oluşturmak kolay olmadı.

Araştırmamızda izlediğimiz yöntemlerden biri de karşılaştırma metodudur. Dinler Tarihi'nin en önemli metotlarından biri olan karşılaştırma metodu, insanların birbirine tahammül etmelerini ve inançlarına saygı duymayı öğretir. Ayrıca inançlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları bu yöntemle daha iyi anlamış oluruz. Biz çalışmamız boyunca karşılaştırmaları, Nasturîlik ile Keldanî Kilisesi arasında gerçekleştirme yoluna gittik. Keldanîler'le Nasturîler'in hemen hemen aynı inancı paylaştıklarını, Keldanîler'in yaşadıkları coğrafyadaki diğer topluluklardan birçok şeyleri aynen aldıklarını, dillerinin ve dinlerinin birbirinden etkilendiklerini, giyim tarzlarının, evlenme törenlerinin, sosyal hayatlarının çoğu zaman aynı ol-

duğu sonucuna ulaşma imkânını bulduk. Karşılaştırmaları yaparken ayrı bir bölüm veya başlık açmak yerine, benzerlikleri ortaya koymakla yetindik. Böylece bir ölçüde okuyucu kendi bilgi dağarcığına göre bu karşılaştırmayı yapma fırsatı elde etmiş olacaktır.

Bütün bunları yaparken, elimizden geldiğince objektif ve tarafsız kalmaya çalışarak, elde ettiğimiz bulguları herhangi bir yargıya hapsetmedik. Çünkü, bizim maksadımız öncelikle ülkemizde Dinler Tarihi alanına katkıda bulunmak, ayrıca insanımıza geçmişte ve günümüzde beraberce yaşadığı topluluklar ve inançları hakkında bilgi sunmak, aralarındaki hoşgörü ortamını ve birlikte yaşama arzusunu pekiştirmektir.

Kaynaklar

Başvurduğumuz eserleri genel olarak; Kitaplar, Ansiklopediler, Makaleler, Dergiler ve Mektuplar şeklinde sınıflandırabiliriz. Bunlar İngilizce, Fransızca, Arapça, Türkçe ve Osmanlıca eserlerdir. Bazı Keldanîce kaynaklardan, dolaylı da olsa yararlandık. Bunların dışında araştırmamız boyunca gezi, gözlem ve mülâkatlardan da istifade ettik.

M.Ö. I. bin yıldan beri tarih sahnesinde görülen Keldanîler'le ilgili birçok yabancı eserler yazılmıştır. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren kaleme alınan bu eserler genellikle Keldanî Tarihi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Keldanîler'in yaşadıkları yerler, kurdukları devletler, bilime katkıları, Yahudiler'le olan ilişkileri gibi konular bu kaynakların temel özellikleridir. Keldanî Kilisesi ile ilgili bilgiler bu tip kaynaklarda zikredilmemektedir.

Keldanî Kilisesi, yani Hıristiyanlık'tan sonraki Keldanîler'den bahseden ve bizim en çok faydalandığımız kaynaklardan ilki R. Janin'in Fransızca olarak yazılan *Les Eglises Orientales et Les Rites Orientaux* (Doğu Kiliseleri ve Doğu

Ayin Usulü) adlı eseridir. 1955 yılında Paris'te basılan kitapta Keldanî Ayin Usulü, Keldanîler'in ayinleri, litürjik kitapları, Nasturîler'le olan ilişkileri, Kilise hiyerarşisi ve Keldanî Kilisesi'nin ortaya çıkışı gibi konulardan genişçe ve derli toplu bir tarzda bahsedilmektedir. Bununla birlikte bu kitapta son dönem Keldanîleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Zaten kitabın en büyük özelliği Keldanî Kilisesi'nin uygulamadan kalkmış olan inançlarını zikretmesidir.

Keldanîler'den söz eden diğer bir eser de, 1967 yılında Washington'da basılan ve Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan *New Catholic Encyclopedia* (Yeni Katolik Ansiklopedisi) dır. 15 cilt olan bu eserin III. cildinde Keldanîler ve Keldanî Kilisesi ile ilgili geniş bilgi bulunmaktadır. Eserde Keldanîler'le ilgili her bir bölüm ayrı bir yazar tarafından yazılmıştır.

Çalışmalarımız esnasında genişçe faydalanma imkânı bulduğumuz diğer bir kaynak ise, orijinal adı *Assyrian Church Customs and The Murder of Mar Shimun* olan ve ilk baskısı 1920 yılında yapılıp, 1993 yılında İsveç'te *Doğu Asur Kilisesi Gelenekleri, Patrik Mar Samcun'un Katli* adıyla Türkçeleştirilen kitaptır. Kitap'ta Keldanîler'in ayin, gelenek, yaşayış, din adamı, kiliseler, oruç ve festivallerinden genişçe bahsedilmekte, Keldanîler'in Türkler'le ve Kürtler'le münasebetlerinden, ayrıca I. Dünya Savaşı'ndaki mâcerasın dan söz edilmektedir. Kitabın sonuna küçük bir Keldanîce terimler sözlüğü eklenmiştir. Kitabın önemli bir özelliği de, Keldanî, Nasturî, Süryanî ve Yakubîleri *Asur Milleti* olarak nitelendirmesidir.

1939 yılında Musul'da yayınlanan *Hulâsatün Tarihiyyetün li'l- Kenîseti'l Keldaniyye* (Keldanî Kilisesi'nin Özet Tarihi) adlı eserde Keldanî Kilisesi, doğuşu, ayinleri, Nasturîler ve Kıbrıs'lı Nasturîler'in Roma'ya bağlanmaları, Roma ile Mezopotamya'daki Keldanîler arasındaki ilişkiler, Ârâmî dili

ve edebiyatı, Keldanî Patrikleri ve Keldanîler'in sayıları hakkında etraflıca bilgi bulmak mümkündür. Eugene Tisserant adlı bir Kardinal tarafından Fransızca yazılıp, Süleyman Saiğ isimli Keldanî Papazı'nca Arapça'ya çevrilen eserin dili yanlışlıklarla doludur.

Günümüzdeki Keldanîlerin yaşadıkları yerlerden, A.B.D., Fransa ve diğer ülkelerdeki durumlarından, bazı Keldanî ve Süryanî kiliselerinin tarihçelerinden, Keldanîler'in aile, toplum, gelenek, göç, ziraat, ticaret, kadın ve erkek giysileri, evlenme, ölüm gibi olaylardan, şarkı, müzik, eğlence ve tiyatro larından genişçe söz eden diğer bir Arapça kitap da *Keldan, el-Karni'l- 'İşrîn* (XX. Yüzyıl'da Keldanîler) adıyla üçüncü baskısı 1992 yılında Detroit'te yapılan eserdir. Bu eserde Keldanî Kilisesi'nden fazlaca bahsedilmemekle birlikte, günümüz Keldanîleri hakkında oldukça geniş bilgi verilmiştir.

Kısaca bilgi vermeye çalıştığımız yukarıdaki bu dört eser çalışmamızın iskeletini oluşturmuştur. Bu eserlerde birbirinin tekrarı mahiyetindeki bilgilere rastlandığından, dipnotlarda bazen hepsini, bazen de birisini göstermeyi yeterli gördük.

Osmanlı Devleti zamanında Keldanîler'in yaşadıkları yerler ve sayıları hakkında Vital Cuinet'in *La Turquie D'Asie* (Asya'daki Türkiye) eserinin II. cildinden genişçe faydalandık. Gerçekten de bu eser Osmanlı Devleti, Irak ve İran'da yaşayan Keldanîler'i ayrıntılı olarak vermektedir. 1891 yılında Paris'te basılan kitapta Osmanlı topraklarındaki diğer azınlıklar ve topluluklar hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu eserdeki bazı bilgilerin de yer yer objektiflikten uzak ve abartılı olduğu dikkat çekmektedir.

Peter Alford Andrews tarafından 1989 yılında (*Ethnic Groups in The Republic of Turkey*, Wiesbaden-Almanya) yayınlanıp, 1992 yılında *Türkiye'de Etnik Gruplar* ismiyle çevrilen kitap Keldanîler'in nüfus, dil ve dinlerinden bir kaç sayfada bahset-

mekle birlikte, bu eserin konuya yeteirince vakıf olmadığı kanaatindeyiz. Zira eserde Türkler, Yörükler, Türkmenler, Azerîler, Uygurlar, Kırgızlar, Özbekler vs. ayrı birer etnik topluluk olarak iddia edilmektedir. Halbuki bunların hepsi gerçekte Türk'tür. Buna benzer hatalardan dolayı bu kitaptaki bilgileri tahlil ve tenkide tâbi tutmak gerekmektedir.

Nasturîler'le ilgili olarak Aziz S. Atiya'nın *A History of Eastern Christianity* adlı kitabının *The Nestorian Church* bölümünden yararlanma imkânı bulduk. 1968 yılında Londra'da yayınlanan bu eser Nasturîliği tarihî gelişiminden günümüze kadar anlatmakta olup, dipnotlarında da çok sayıda kaynak zikredilmektedir.

Keldanîler'le Yahudiler arasındaki bağı incelerken Kitab-ı Mukaddes'ten, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini incelerken de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden faydalandık. Osmanlı Arşivi'ndeki Kilise Defterlerini baştan sona kadar taradık. *Kilise Defterleri* dışındaki diğer Osmanlıca belgelerden ayrıca istifade ettik.

İsveç'ten temin edebildiğimiz bazı dergiler (*Nsibin, Hujada*), kitap ve kitapçıklardan belirli ölçüde faydalandık. Dergilerde Türkçe, İsveççe, Arapça ve Süryanîce makale ve haberler bulunmaktadır. Bu dergilerde Keldanîler'den çok Süryanî ve Asurlar'dan söz edilmekte ve bunlar hakkında bazı tarihî araştırma ve incelemelere de rastlanmaktadır. Dergilerin, son zamanlarda Türkiye'nin Güneydoğu'sunda gelişen olaylar, Türkler'le Asurlar, Süryanîler, Keldanîler arasındaki ilişkiler ve birçok konularda yer yer taraflı ve yanlış bilgiler içerdiğini belirtmekte fayda görüyoruz.

Çalışmamızın bir kısmını da alan araştırmaları şeklinde yürüttük. Bu cümleden olarak İstanbul, Diyarbakır, Mardin ve Mersin'deki Keldanîler'le ilgili birçok fotoğraflar elde ettik, Kiliseleri ve cemaatleri yerinde gördük. Gezi ve gözlemlerimiz

sırasında Keldanîler'in sadece Pazar Ayinleri'ni izleyebildik. Çünkü cemaatin azlığı sebebiyle diğer ayinler artık icra edilmemektedir. Keldanîler'in yıllık bazı ayinlerine katılma imkânı bulamadığımızdan dolayı bunlarla ilgili resim vs. elde edemedik. Ancak bu konuda yazılı kaynaklardan yeterli bilgiyi edindiğimize inanıyoruz.

Keldanîler ve Keldanî Kilisesi konusunda yaptığımız bu araştırmada birinci el kaynakların Keldanîce eserler olduğunu şüphesiz biliyoruz. Hatta Keldanîce bazı kitaplar elde etme imkânı da bulduk. Ne yazık ki bir doktora çalışması süresince, bilen birisi olmadan bu dili öğrenmek oldukça zor idi. Buna rağmen Keldanî Kilisesi ile ilgili çalışmalarımızda kullandığımız ve yukarıda ifade ettiğimiz bir kısım kaynakların birinci el kaynaklar olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bunlar Keldanîce olmamasına rağmen Keldanî olan yazarlar tarafından meydana getirilmiştir.

A- Keldanî Tabiri

Keldanî teriminin menşe'i ve anlamı hakkında bir çok yazar tarafından değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunların bazıları bir iddia, bir teori veya tahminden ileri gidememiş, her görüş sahibi kendi iddiasını doğru sayarak diğerlerini göz ardı etmiştir. Bu, kanaatimizce Keldanîler'in yaşadıkları coğrafyadan, çok eskiye dayanan tarihlerinden ve buna ait belgelerin azlığından kaynaklanmaktadır. Keldanîler'le ilgili en eski yazılı metin Kitab-Mukaddes'tir. Fakat bunun verdiği bilgiler de tenkide ve yoruma açıktır.

Karışıklığın bir diğer sebebi de Keldanîce ile ilgili olan akraba dillerdir. Bu konunun tam olarak aydınlatılabilmesi için, Âramîce, Akadca, Babilce, Keldanîce, Arapça ve İbranîce verilerin değerlendirilmesi şarttır. Bunun ise çok kolay bir iş olmadığı âşikârdır. Türkçe yazılan eserlerde Keldanî kelimesinin

çok farklı yazılış şekillerine rastlıyoruz. *Keldanî, Kaldanî, Kildanî, Geldanî, Gildanî ve Güldanî* bunlardan bazılarıdır. Bu farklılık genellikle kelimenin kökünün belirsizliğinden ve Osmanlıca'nın yazım biçiminden ileri gelmektedir. Biz çalışmamız boyunca *Keldanî* şeklindeki yazılışı tercih edeceğiz.

Keldanî tabiri etnik ve dinî olmak üzere iki anlamı olan bir kelimedir. Tarih sahnesine ilk çıktıkları devirler için kullanıldığında etnik yönü, Hıristiyanlıktan ve özellikle XVI. yüzyıldan sonraki devirler için kullanıldığında da dinî (mezhebî) tarafı ağırlık kazanmaktadır. İkinci şekildeki isimlendirmede bile, birincisinin etkisi vardır. Aşağıda incelemeye çalışacağımız konu açısından yaklaştığımızda, kelimenin etnik veya dinî olması birinci derecede önemli değildir. Çünkü biz burada *Keldanî* kelimesinin etimolojisi üzerindeki bazı görüşleri tahlil etmeyi amaçlamış bulunuyoruz.

Yeri gelmişken burada şu konuya da kısaca değinmeden geçemeyeceğiz. Dinler Tarihi'nden haberdar olmayan bazı kişiler Keldanî tabiri ile Keltler'i birbirine karıştırmakta, hatta bu iki kavramı aynı kategoriye koymaktadır. Bu durumla bir kaç defa karşılaştığımızı vurgulamalıyım. Halbuki Avrupa'nın en eski yerlisi olan Keltler, bugünkü Fransa, Belçika, Galya, İngiltere, İrlanda ve diğer Avrupa ülkelerinde yaşamakta idiler. Fakat Katolik misyonerler tarafından Latinleştirildikten ve İngilizlerce de sömürüldükten sonra siyasî varlıkları ortadan kalkmıştır.[7] Hıristiyanlık çağından bir kaç asır evvel Danimarka adalarından gelerek bütün Batı Avrupa'ya yerleşen Keltler, daha sonra Anadolu'ya kadar yayılmışlardır.[8] Kısacası, Keldanîler Doğu, Keltler ise Batı (Avrupa) menşe'li kavimlerdir.

---

7. Şaban Kuzgun, *Dinler Tarihi Dersleri*, I. E.Ü.Y., Kayseri, 1993, I / 165
8. Ahmet Kahraman, *Dinler Tarihi*, Marifet Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1993, 125

Keldanîce-Arapça sözlüğün Keldanî maddesinde şu bilgilere rastlıyoruz: Keldanîler; bilginler ve Babil ve etrafında devlet ve makam sahipleri idiler. Eski zamanlarda yaşamış kavim lerden bir topluluk olup, devirlerinde krallıkta, ilimde ve özellikle astrolojide şöhret kazanmışlardı. Yaşadıkları yer, Babil, Asur ve Cezire denen Fırat ve Dicle arasındaki bölgeydi. Bunlar Süryanîler'in atalarıdır. Hepsi günümüzde Keldanî olarak isimlendirilmektedir. Kelime anlamı olarak da; astrolog, müneccim, kâhin ve sihirbaz, bilhassa Babil'de oturan kavim demektir.[9]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Arapça yazılan eski kaynaklarda da *Keldanîler* tabiri çok değişik şekillerde yazılmıştır. Bu yazılış farklılıkları bir çok karışıklıklara da sebep olmuştur. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

Keldanîler kelimesi, İbranice Tevrat'ta geçmekte olup M.Ö. XX. asra kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Tabir, İbranice'de birbirine benzer iki şekilde kullanılmıştır: Birinde *Sin* diğe rinde *Şın* olmak üzere *Kesdîm* ve *Keşdîm*[10] şeklindedir.

Keldanîler tabiri bazı çivi yazısı ile yazılmış mühürlerde ve taş kabartmalı yazılarda da geçmektedir. Kelimenin lügat yönünden yapısı, aslı ve manâsı konularında görüş birliği yoktur. Bazı araştırmacılar kelimenin *fâtihler* (istilacılar) anlamına geldiği görüşündedir. Bazıları onları, *Kes* diyarında oturan bir topluluk olarak görür. *Kes* ise, bir dağın ismi olarak zikredilmektedir. Kelimenin sonundaki *de* eki de, *beldeler* anlamına geliyordu. Daha sonra gelenler *Kesdîm*'i ihmal ederek, *Keşdîm*'i kullanmaya başladılar. Aynı durum Tevrat'ın eski nüshalarında da görülmektedir. Bu görüş sahiplerine göre *Keldanîler*'in

---

9 . el-Matran Evgin Menna'l-Keldanî, *Delîlu'r-Râğibîn fi Luğati'l-Â:âmiyyîn*, (Tarih ve Yer yok), 338

10. *"el-Keldaniyyûn ve Aslu İsmuhum ve Ma'nâhu ve İhtilafu'r-Rivâyâti fihi"*, *Lugatu'l-Arab*, Sa.2, Nisan, 1911, 53

anlamı *öldürenler* (el-Fatikûn)'di. Çünkü Keldanîler savaşçı bir kavimdi ve öldürmek, baskın yapmak onların işiydi. Kelime bu şekliyle Arapça, Babilce ve diğer Sâmî kökenli dillerde de ortak olarak bulunmaktadır.[11]

Bazı lügat kitaplarında *Keşed* şeklinde de geçmektedir. *Keşed*, "develeri kesermiş gibi dişleriyle kesti, deveyi üç parmağıyla sağdı" anlamlarına gelmektedir. Bu da Keldanîler'in deve ve hayvanlarla uğraşan bir topluluk olduğuna işaret eder. *Keşede fülan; tereyağını sütten arıttı* anlamına gelir. Bu ise Keldanîler'in geçmişte çölde yaşayan, göçebe, süt sağan ve tereyağını sütten arıtan bir kavim olduğuna delâlet eder. Bir kısım dilciler de Keldanî kelimesinin *Kuşud*'dan türediğini savunur. *Ya* ve *mim*, İbranîce'de çoğul ekleridir. Bu kelimenin sonuna *mim* geldiği zaman; *çalışmaya ve akrabalarına düşkün olanlar, akrabalarını ziyaret edenler* anlamına gelir. *Kâşed, Keşud* ve *Keşed* terimleri *çalışma, çabalama yönünden meşhur olan ve akrabalarına düşkün olan* manâlarını ifade etmektedir.[12]

Keldanî tabirinin aslının *Kesîdîm* veya *Kesidîm; Hasîdîm* veya *Hasidîm* şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Bu durumda kelimenin başına *kef* yerine *ha* gelmiş oluyor ki, bunun anlamı şudur: *Akrabalarını sevenler ve onlara vasıl olanlar.* Keldanîler, akrabalarıyla ilgilenenler olarak bilinmektedir. Bu konuda kendilerinden nakledilen târihî eserlerde bir çok bilgi mevcuttur.[13]

Araştırmacıların bir kısmı ise, Keldanî kelimesinin aslı ne Kesdîm, ne de Keşdîm'dir, onun *Kerdîm* olduğunu, bunun da *Kürtler (Ekrad)* anlamına geldiğini iddia etmişlerdir. Keldanîler zayıfladıktan sonra dağlık bir bölgeye geldiler. Belli bir süre eski isimlerini korumalarına rağmen bunu daha sonra kaybet-

---

11. *"el-Keldaniyyûn..."*, 54
12.. *"el-Keldaniyyûn..."*, 54
13. *"el-Keldaniyyûn..."*, 55

tiler ve bu asıl isim kitap sayfalarında kalmış oldu.[14] Buna göre Keldanîler geldikleri dağlık bölgede yaşayan insanların ismini almış, zamanla kendi asıl isimlerini unutmuş ve onlarla özdeşleşmişlerdir. Daha sonraki kaynaklar da buna dayanarak onları (Keldanîler'le Kürtleri) aynı kavim telakki etmişlerdir. Halbuki, olay akrabalıktan değil, sadece bir komşuluktan ibaretti.

Çalışmamıza başladığımızda, Kürtlerle Keldanîler arasında bir akrabalık olduğu yönünde bazı görüşlere şahit oluyorduk. Bu görüşler bir araştırma veya inceleme sonucu ortaya çıkmıyor, sadece iki kelime arasındaki telaffuz yakınlığına dayanıyordu. Gerçi bu benzerliği târihî bilgilerle temellendir meye çalışanlar da yok değildi. Fakat bunların bir iddiadan ileri gidemediğini kendileri de itiraf ediyorlardı."Kutsal Kitap Tevrat'ta belirtildiği gibi, İbrahim zamanında Kürdistan'ın kuzeybatı ve güneybatı bölgeleri Kaldahar (Kildanî)'ların hakimiyeti altında idi. Arkeolojik kazılar ve târihî araştırmalar göstermiştir ki, *Kaldahar'lar* ayrı bir halk olmayıp Kürt halkının çok tanrılı oldukları bu dönemde, *Kald* ismindeki bir tanrıya tapan kesimine verilen isimdir. Fakat yukarıda anlatılan rivayetin doğruluğu araştırmacılar tarafından kesin olarak ıspat edilememiştir".[15]

Keldanîler'le Kürtler arasında herhangi bir bağlantı kurma gayretleri aslında, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'da başlatılmış ve desteklenmiştir. "Gerçek şu ki, her iki ırk arasında bazen istemeyerek bir yakınlık doğuran belli bir komşuluk münasebeti bulunmuştur".[16] Son yıllardaki bazı siyasî gelişmeler, aradaki bu komşuluğu kan ve soy akrabalığı

14. *"el-Keldaniyyûn..."*, 55
15. X. Emgin, *Kürdistan'da Dinî İnançlar ve Etkileri (İslâmiyet Öncesi)*, Melsa Yayınları, İstanbul, 1992, I, 162-163
16. Azmi Süslü, *Mesud Fâni'ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*, Tanmak Yayınları, Ankara, 1993, 26,29

temeline oturtma iddiası ve amacına sürüklemiştir. Ancak bu tarz düşüncelerin herhangi bir bilimsel temele dayanmadığı da açıkça görülmektedir. Çünkü Kürtler âri ırktan olup semitik değillerdir; kullandıkları dil Farsça'nın bir diyalektiğidir. Genellikle ilk târihî devirlerde ve Ortaçağ'da dağlarda yaşayanları ifade etmek için kullanılmış olan bir terimdir.[17] Dahhak'ın sarayında ölümden kurtarılan bazı insanların akibeti anlatılırken *Firdevsî*; "İşte bugünkü Kürt kavminin aslı bunlardan türemiştir ki, bunlar mamur şehir nedir bilmezler"[18] ifadesiyle bu görüşü teyid etmektedir.

Bazı Arapça Tevrat nüshalarında Keldanî kelimesi *Haldanî* şeklinde geçmektedir. Bunun sebebi de, Ârâmîce'de *ha* ile *kef*'in aynı yazılış şekline sahip olmasıdır. Bunun için bazıları onu, *ha* olarak okumuş ve yazmıştır. Meşhur olanı ise, *kef* ile olan *Keldanî* şeklidir. Araplar, yabancı dillerden kendi dillerine giren her kelimeyle olduğu gibi bu kelimeyle de çok oynadılar. Aslında aynı durum Arapça'dan başka dillere geçen kelimeler için de söz konusudur.[19]

İbn-i Nedîm'in *Fihristi*'nde kelime *Küsdanî, Küzdanî, Kürdanî* ve *Keldanî* şeklinde değişik ifadelerle zikredilmektedir. Bunların ilk üçü *Kef*'in zammesiyledir.[20] İbn-i Nedîm; Hz. Musa'ya ait kitaplardan biri Meşna olup, Yahudiler fıkıh, şerai' ve ahkâm konularını bundan çıkarırlar. Bu Küsdanî ve İbranî diliyle yazılmış büyük bir kitaptır demekte; *Hermes'in Keldanîce olup, karşılığının da Utarit olduğunu belirtmektedir.*[21]

---

17. W. A. Wigram, *The Assyrians and Their Neighbours*, London, 1929, 6-7; J. H. Kramers, *"İran"*, *İslâm Ansiklopedisi*, V/II, M.E.B.Y., İstanbul, 1993, 1029
18. Firdevsî, *Şehname, I*, çev. Necati Lugal, Şark-İslâm Klasikleri, Maarif Vekaleti Yayınları, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956, 59
19. *"el-Keldaniyyûn..."*, 55
20. Bkz. İbn-i Nedîm, *el-Fihrist*, Daru'l- Ma'rife, Lübnan, 1398/1978, 34, 394, 504; *"el-Keldaniyyûn..."*, 56
21. Bkz. İbn-i Nedîm, *Fihrist*, 34, 394

Tâcü'l Arus Müstedrek'in *ke-le-de* maddesinde *kef*'in zammesiyle "Küldanîler; yıldızlara ibadet edenlerden bir taifedir" denmektedir. Aynı şekilde *ke-şe-de* maddesinde yine kef'in zammesiyle Küşdanîlerin de yıldızlara tapan bir topluluk olduğu söylenmektedir.[22]

Mu'cemu'l- Buldan'ın *el-keltaniyye* maddesinde şu bilgiler verilmektedir: "Ebu Yahya es-Sâcî, Tarîhü'l- Basra adlı eserinde; *kef*'in fethası, *lâm*'ın sükûnu, tekrar fethalı bir *ta*, *elif*'ten sonra *nun-u meksure* ve şeddeli bir *ya* olarak zikretmiş ve böylece düzeltmiştir"[23] denilmektedir.

Arapça eserlerdeki bütün bu değişik anlatımlardan sonra en çok kabul edilen görüş *Keldanî* tarzında olanıdır. Bu ise, *kef* 'in fethası, *lâm*'ın sükunu ile olan *Kelde/Kalde*'ye nisbetendir. Diğeri de, *kef*'in ve *lâm*'ın her ikisinin fethasıyla olan *Kelede* şeklidir. Bu da, Irak diyarında, Fırat sahillerinde savaşan bir Arap emiri veya şeyhinin ismine nisbetendir. O'ndan sonra gelen nesiller burayı *Kelede* diye isimlendirmişlerdir. *Kelede*, Hz. İbrahim zamanında Asurlular'la savaşmış ve Irak'ı onların tasallutundan kurtarmıştı. Kelede ismi, İslâm'ın başlangıcında Araplarca da biliniyordu. Haris b. Kelede b. Amr b. 'Allacı's-Sakafi Arapların meşhur tabibiydi.[24] İbn- Vahşiyye diye anılan ve 870'li yıllarda vefat eden Ebu Bekr Ahmed b. Ali- El-Keldanî el- Nebatî de daha sonraki İslâm devrinde yaşamış ünlü bir müslüman Kimyacı idi.[25]

Kef'in kesresi ve *lâm*'ın sükunu ile olan *Kilde* ise, Irak'ta göçebe çöl ehlinin bir bitkiye verdiği isimdi. Bu bitkiye benzer bir bitkiyi Araplar *Kındıra* bitkisi diye isimlendirirlerdi. Bu bitkinin özelliği, toprağa kök saldığı zaman onu koparmanın

22. *Bkz. "el-Keldaniyyûn...",* 56
23. Yakut el-Hamevi, *Mu'cemu'l- Buldan*, Beyrut, 1956, IV / 476
24. *"el-Keldaniyyûn...",* 57
25. Mahmut Karataş, *Müsbet İlimde Müslüman Alimler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, 141; İbn-i Nedîm, *Fihrist*, 504

veya yok etmenin ancak büyük çabalarla mümkün olabilmesidir. Bu beldeler de buna izafaten *Kelde* diye isimlendirilmiş olabilir. Diğer bir ilginç görüş de şudur: Eskiden Irak'ta, harplerde kavmin ileri gelenlerinin ve galiplerin kullandıkları *Kelâdine* veya *Keldâniyye* denen köleleri vardı. Böylece Keldanî terimi muhtemelen buradan da türemiş olabilir.[26] Lisânü'l-Arab'ta *Kelede* maddesiyle ilgili olarak: Bir şeyi birbiri üzerine yığmak, toplanmak, yığılmak, galîz ve şiddetli olmak, toprağı çok sert olan çakılsız ve molozsuz yer parçası denmektedir. *Kâlid* ise eski, eskiden olan şey anlamına gelmektedir.[27]

Bu saydıklarımız, kelimenin aslı hakkındaki değişik ve birbirine benzer görüşlerdir. Kısacası Keldanîler, Irak'ı fethetmiş, düşmanlarını mağlup etmiş ve büyük bir devlet kurmuş olan, Araplar'dan bir kavimdir. İşin tuhaf yönü, Araplar onları hiç bir zaman kendilerinden bir kavim olarak tanımamışlar, onları Irak'ın Nabatîleri olarak zikretmişler; Keldiyyûn veya Keldaniyyûn ismini unutmuşlardır. *Mes'udi, Murucu'z-Zeheb*'in XX. Babı'nda Babil krallarını sayarken, onlardan bir kısmının Nabatî, bir kısmının da Keldanîler olarak bilindiğini söylemektedir... Keldanîler ismi her zaman çok az kullanılmıştır. Günümüz alimleri Keldanîler'in Nabatîler'den ayrı bir kavim olduğunu ıspatlamışlardır. Bir kısım Arap tarihçilerinin yaptığı gibi, bunun başka kavim isimleriyle karıştırılması doğru olmaz. Bazı tarihçiler de, Keldanîler denince Hititleri, Âramîleri ve Süryanîleri kast etmektedirler. Bu karışıklık ve vehim, söz konusu kavimlerin hepsinin ortak olarak kullandıkları Âramî dilinden kaynaklanmaktadır. Kitaplardaki karışıklıkların sebebi de budur.[28] Bir başka ilginç nokta da; Keldanîler'in orijin olarak Arabistan kökenli olmaları, daha sonra Ur şehri civarına

---

26. *"el-Keldaniyyûn..."*, 57
27. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1994, III, 380.
28. *"el-Keldaniyyûn..."*, 58-59

yerleşmeleri, orada Babillilerle karıştıkları, yani Semitik-Babilliler oldukları şeklindeki bir görüştür.[29]

Süryanî Ortodoks Turabdin Metropolitliği Sekreterliği'nden bize gönderilen cevapta; "Keldanî ismi, etimolojik yönden Ârâmîce (Süryanîce) kökenli *Keldi* fiilinden türemedir. Keldi kelimesin den türeyen *Keldanî* ismi, eskiden de olduğu gibi, bugünkü Süryanîce'de, müneccim, astrolog anlamındadır. M.Ö. Mezopotamya tarihinde bu ad çok karşımıza çıkmaktadır. Çünkü *Keldanî* adı, eski Babil'in yerleşik halkı olan ve astronomi bilimiyle uğraşan, bu alandaki birçok gelişmeye imza atmış Asuri-Babilliler'in adıdır", denilmektedir. Ulaşma imkânı bulabildiğimiz İngilizce eserlerde de aynı yönde bilgilere rast ladık. Genellikle Keldanî teriminin karşısına; müneccim, büyücü, Ârâmî dili, Keldanîler'in ülkesine ait, müneccimlikle il gili[30], şeklinde ifadeler sıralanmaktadır. Bununla birlikte kelimenin aslı konusundaki tartışmalar sürüp gitmekte, kesin bir sonuca ulaşılamamaktadır. İbranîce *Kasdim* harf-i tarifsiz olarak kullanıldığında, genellikle bir topluluk olan Keldanîleri; bazen de bu topluluğun ülkelerini veya toplulukla beraber ülkeyi gösterir. Kelime Asurca, Babilce veya İbranîce'nin ilk şekillerinden olabilir. Çivi yazılı kitabelerin geç zamandaki klasik Babilce seslendirmelerinde *Kalde* şeklinde yazılır. Muhtemelen İbranîce söyleniş şekli ilk önce dolaylı olarak Keldanîler'den öğrenilmiş, daha sonra da bu ilk şekil değişmiştir.[31]

Ârâmîce konuşan bir topluluk Akadca'da *Kaldu*, İbranîce'de *Kasdim*, Ârâmîce'de ise *Kasdai* şeklinde isimlendirilmiştir.

---

29. *The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary*, Second Edition, London, 1964, I, 152.

30. *Redhouse(İngilizce-Türkçe) Sözlüğü*, İstanbul, 1984, 155; H.W.F. Saggs, *Encyclopedia International*, New York, 1963, 234-235; T.A. Brady, *"Chaldeans", New Catholic Encyclopedia*, III, Washington, 1967, 432

31. J.F.McC., *"Chaldea", The Jewish Encyclopedia*, New York and London, 1902, 661-662

*Kaldu'*nun da, Babilce orijinal şekli olan *Kasdu'*dan geldiği tahmin edilmektedir.[32]

Kalde isminin Kitab-ı Mukaddes'teki şekli olan *Chasdim* (Kasdim), Hz. İbrahim'in kardeşi Nahor'un oğullarından biri olan *Chesed* (Kesed)'den türeyen bir grubu göstermek için kullanılmıştır.[33] *Hezekiel* (XXIII/14) ve *II.Tarihler*'de (XXXVI/17) Yahudi olmayan bir topluluk olarak görülür. Kelimenin Ârâmîce şekli olan *Kasdai* ve *Kasdaya* da İbranîce değildir. Eski Ahit Kitabı'nın M.Ö. 270'de başlanılan Yunanca tercümesinde ve diğer Yunan kaynaklarında *Chaldaioi* ve Rabbinik (Ortaçağ başlarında hahamların kullandığı İbranîce) metinlerde *Kaldiyyim* ve *Kaldaei* şeklinde geçmektedir. Görünüşteki bu farklılıklar Akadca'nın linguistik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Uzun bir zaman dilimi içerisinde kelimenin *S* harfi düşerek, onun yerine *L* harfi geçmiştir. Keldanîce'nin Ârâmîce diyalektiğinde *S* orijinal olarak korunmuş ve bu Kitab-ı Mukaddes'e de geçmiştir.[34]

Kalde, Güney Babilonya'da bir yer (bölge/ülke); Keldanîler de bu bölgede yaşayan insanların ismi olup, M.Ö. 626-539 yılları arasında hüküm sürmüş olan son Babil Krallığı'na da işaret eder. Asur Kralları'nın kitabelerinde bir bölgenin Kaldu; Fırat ve Dicle nehirleri boyunca, İran Körfezi ve en güneydeki Babilonya şehirleri arasında oturanların da *Kaldai* diye adlandırıldıklarını anlıyoruz... Çivi yazısı metinleri ve Yunan kaynakları istisnasız, Kalde ve Keldanîler'den bahsetmişlerdir. İbranîce ve Ârâmîce kitaplarında Ezra ve Daniel Kalde ve Keldanîler'den bir ülkeye, bu ülkede yerleşmiş olanlara ve bu insanların sanatlarına (yani astroloji vs.'ye) işaret etmek ama-

---

32. J.B. Wheaton, *"Chaldeans in The Bible", New Catholic Encyclopedia*, Washington, 1967, III / 432

33. Bkz. James A. Montgomery, *Arabia and The Bible*, Philadelphia, 1934, 49

34. An.R., *"Chaldea, Chaldeans", Encyclopedia Judaica*, Jerusalem, ?, V / 330

cıyla söz ederler. Fakat bu farklılıkları izah için yeterli linguistik bilgi yoktur.[35]

Görüldüğü gibi *Keldanî* isminin kesin menşe'ini tespit etmek zordur. Fakat semitik kök olan *Kasadu* (fethetmek)'dan türemiş olması muhtemeldir. *S* ile *L*'nin yer değiştirmesiyle zamanla *Kasdi* ve *Kaldi* olarak *fetihçiler* anlamına gelmeye başlamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, *Kasdu* ve *Kaldu* kelimesi ile, Hz. İbrahim'in yeğeni olan *Chesed* arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Fakat Xenophon'un Keldanîler diye isimlendirdiği Karadeniz'deki topluluk ile, Babilonya Keldanîleri arasında herhangi bir ilişki mevcut değildir.[36]

M.Ö. 63 ve M.S. 23 yılları arasında yaşamış olan Yunan coğrafyacısı *Strabo* da, Keldanîler'le deniz arasında bir münasebet kurmaktadır. "Bugünkü *Khaldai* kavmine eskiden *Khalybés* denirdi; ülkelerinin tam karşısında Pharnakia kurulmuştur. Bu denizlerde yapılan palamut avı, tabiatın onlara sağladığı bir avantajdır. Karada madenler vardır, daha önceleri gümüş madenleri de olduğu halde, bugün sadece demir madeni kalmıştır... Özellikle barbar kavimler arasında isimlerin çok değiştiği zamanlarda, *Aylbé*'nin *Khaylbé* olarak değiştiği kabul edilmezse, şimdi *Khakdai* isminin *Khaylbé*'den çıktığını ıspatlamak da imkânsız olur... Pharnakia ve Trapezus bölgelerinin üst tarafında, ülkeleri küçük Armenia'ya kadar uzanan Tibarenler ve *Khaldai* kavmi bulunur.[37]

Bütün bunlar *Keldanî* teriminin hangi dilden ve hangi kökten geldiğinin açıkça belli olmadığını göstermektedir. Kesin olan tek şey, Keldanî teriminin semitik diller ailesine ait oldu-

---

35. A. L. Oppenheim, *"Chaldea", The Interpreter's Dictionary of The Bible*, New York, 1956, IV/ 549-550

36. J. D. PR., *"Chaldaea", Encyclopedia Britannica*, A New Survey of Universal Knowledge, Great Britain, 1953, V/ 195

37. Strabon, *Coğrafya*, Anadolu (Kitap:XII, XIII, XIV), çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1987, 23, 30-31

ğudur. İleriki sayfalarda Keldanîler'in dili problemini incelerken konuyu açıklığa kavuşturmaya gayret edeceğiz.

B-Keldanîler'in Kökeni Ve Diğer Mezopotamya Kavimleriyle İlişkileri

1- Eski Mezopotamya'nın Etnik Durumu

Mezopotamya denen, Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki topraklar, tarihin ilk devirlerinden beri bir çok dinin ve ırkın ortaya çıktığı ve karıştığı, kutsal metinlerde de adı geçen bir coğrafyadır. Tarih sahnesinde görülen bir çok medeniyet yine bu coğrafyada doğmuş ve bölge sayısız peygamberin ve kral(lıklar)ın beşiği olmuştur. Geçmişte medeniyetlerin neşv-ü nemâ bulduğu bu topraklar günümüzde de önemini korumaktadır. Tarihteki önemi belki de sadece sudan kaynaklanan bu topraklara şimdi petrol de eklenmiş ve önemi iki kat daha artmıştır. Kitab-ı Mukaddes'e göre, Tufan'dan sonra ilk şehrin kurulduğu yer de burasıdır. Bütün dünyanın dili bir iken, dallanıp budaklandığı yer ve yapılan kuleyi görmek için Rab'ın indiği yer de burasıdır. Eski Ahit'te şöyle denilmektedir: "Ve bütün dünyanın dili bir ve sözü birdi. Ve vaki oldu ki, şarkta göçtükleri zaman, *Şinar* diyarında bir ova buldular ve orada oturdular...Ve âdemoğullarının yapmakta oldukları şehri ve kuleyi görmek için Rab indi...Ve Rab onları bütün yer yüzü üzerine oradan dağıttı ve şehri bina etmeyi bıraktılar. Bundan dolayı onun adına Babil denildi. Çünkü Rab bütün dünyanın dilini orada karıştırdı. Ve Rab onları bütün yer yüzü üzerine oradan dağıttı".[38]

Büyük bir bölümü ölü kavim olarak kabul edilen ve bir kısmı da hâlen varlıklarını sürdüren birçok kavim bu coğrafyada yaşamış ve yaşamaya devam etmektedirler. Bunların

38. *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin, XI/ 1-9

birbirleri ile ilişkileri de olagelmiştir. Sümer, Asur, Aram, Elam, Akad, Keldanî vs. kavimlerin bazılarının adları yine Kitab-ı Mukaddes'te anılmaktadır. Ve bunların ekseriyeti Mezopotamya bölgesinde yaşamışlardır.[39]

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere bizim inceleme konumuzu teşkil eden Keldanîler de iki nehir arasında, yani Mezopotamya'da yaşamış bir kavimdir. Bu noktada herhangi bir problem de yok. Asıl mesele Keldanîler'in kim oldukları konusudur. Zira günümüzdeki Keldanîler kendilerini eski Keldanîler'in torunları saymakta ve bununla hem övünmekte hem de yerinmektedirler. Bir tarafta tarihe ışık tutmuş bir medeniyet, diğer tarafta onların torunları olduklarını söyleyen, fakat gittikçe azalan ve hatta yok olmaya yüz tutan bir topluluk...

Keldanî denen bu topluluğu kesin çizgilerle tanımlamak da oldukça zor görünüyor. Çünkü onları Ârâmî, Asurî ve Babilliler'den ayırmak şu anda bilimsel açıdan pek kolay değildir. Hatta onlar, İbranîler'den, Mecusîler'den, Sabiîler'den ve Araplar'dan ayrı düşünülemez. "Batı Asya milletleri bu toprak parçası üzerinde yaşamış çeşitli dil, din ve soydaki toplumları kapsar. Sâmî, Arî ve Ural-Altay kökünden gelen insanlar tarih boyunca birbirine karışmış, dinleri ise, çeşitli inanç ve görüşlerin bir karışım ve sentezi olmuştur. Bu çeşitli topluluklar arasında Sümerler'in Turanî; Hititler'in Arî; Asur, Kalde, Fenike ve benzerlerinin Sâmî oldukları bilginlerce savunulmaktadır. Bölgenin kuzeyinde Asur ve Kaldeliler, batısında Fenike Filistin ve İsrailliler, güneyinde Habeşler ve Araplar hep Sâmî köktendirler".[40]

"M.Ö. III. binyıl içinde Sâmî soyundan gelen Asur ve Kaldeliler bugünkü Fırat ve Dicle arasında kalan toprakları ele

39. Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin, X vd.
40. Mehmet Taplamacıoğlu, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara, 1966, 76

geçirdiler. Sümer ve Akatlar'dan temizlenen bu yerlerde Asurlular kuzeye, Kaldeliler güneye yerleştiler. Asurlular daha savaşçı, daha güçlü ve sert; Keldanîler ise daha uygar, daha ileri ve daha bilgili bir topluluktu. İlkin Asurlular Keldanîleri yönetmişlerdi. Buna rağmen Keldanîler üstün değerdeki uygarlıklarını her fırsatta göstermişlerdi. Bugün bir Asur-Babil uygarlığından söz edilecekse, bunu Keldanîler'in yaptıkları üstün değerdeki bağış ve yarışta aramak gerekir. Sümer ve Akatlar mağlup, Asur ve Keldanîler galip topluluklar olarak bir sentez meydana getirmişlerdir. Burada Sümerler efsane ve tanrılarını, Asur ve Keldanîler ise, dil ve siyaset üstünlüklerini ortaya koyarak yeni bir din ve uygarlığın temelini atmışlardı".[41] Bu ifadelerden Asur ve Keldanîler'in özde ayrı birer ırk oldukları ancak daha sonra kaynaştıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca daha önceden belirttiğimiz gibi, Keldanîler'in özellikleri olarak belirtilen savaşçılık, istilacılık gibi bazı niteliklerin burada Asurlulara izafe edilmesinden, iki ayrı kelimeyle tek bir grubun anlatılmak istendiği sezilmektedir. Bazı eserlerde Keldanîler'in ilim ve medeniyet yönleri ön plana çıkarken, bazılarında da savaşçılıkları ön plana çıkmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı Keldanîler'in farklı zamanlarda yaşamış olabilecekleri ileri sürülse bile, Asurlular'ın da onlarla çağdaş olduklarını göz ardı etmemek gerekir.

2- Asurîler

Kamusu'l- A'lam'da; Keldanîler Sâmî milletlerden biri olup, Babil'de, yani Irak'ın batısında oturmakta idiler. İlk önce medeniyete ulaşan eski kavimlerden biri olup, özellikle yıldız ilmlerinde pek ileriye varmışlardı. Yıldızların yerlerini, ay, güneş ve gezegenlerin hareketlerini ilk önce fark ve tayin edenler Keldanîler'dir. Babilistan'ın Basra körfezinden dolayı

41. Taplamacıoğlu, *Karşılaştırmalı...*, 82-83

Hindistan'a yakınlığı, onların medeniyeti oradan aldıklarına şüphe bırakmamaktadır... Asurlular ki, onlar da Sâmî kavimlerden olup, Ninova, yani Musul tarafında otururlardı. Keldanîler kadar medenî değillerse de, harp ve kuvvetde bun lardan ileri olup, özellikle melikeleri Semiramis zamanında büyük bir güce kavuştuklarından, Babil'i zapt ederek, Keldanîler'in hükümet ve istiklallerine son vermişlerdir,[42] de nilmektedir.

W. A. Wigram Asurlular'dan bahsederken şöyle demektedir: Asurlular târihî olarak ilk çağlardan beri var olmuş olabilirler. Medeniyet, M.Ö. 4000 yıllarında Mezopotamya'da Ham'ın soyundan gelenlerce veya Moğol ırkından olanlar, yani Sümerler tarafından kurulmuştur. Ve bu medeniyetin başlangıcı *"Ham'ın oğlu, Kuş'un oğlu Sümer kralı Nemrud"* zamanındaydı. Yahudi geleneği birçok şeyleri bu eski kavimlerden toplamış ve kendi kaynaklarına geçirmiştir. Arkeolojik çalışmalar da bunu teyid etmektedir. Kısa bir süre sonra, semitik bir kavim olan Akadlar Mezopotamya'da görülür. Biz bunları genellikle Asur diye yorumlarız. Asurlular göçebeydiler. Fakat daha sonra günümüze kadar gelen Kalah ve Ninova şehirlerini kurdular. Bunlar semitik kandan gelen istilacı kişilerdi. Asur İmparatorluğu yıkıldığında, akraba bir kavim olan güneydeki Keldanîler veya Babilliler onların yerine geçti. Sonra da Med ve Persler, Kuzey ve Batı'da hakimiyeti ele geçirdiler.[43] Görüldüğü gibi burada Asurlularla Keldanîler'den akraba kavim olarak söz edilmektedir.

Ş. Günaltay'a göre Asurlular sâmî kavimlerden olmayıp, Orta Asyalı kavimlerle sâmî kavimlerin karışmasından meydana gelen yeni bir ırktır. Eski kavimlerden başta Akatlar ve Asurlular olmak üzere Fenikeliler, Kenanîler, Ârâmîler,

42. Şemseddin Sami, *Kamusu'l- A'lam*, İstanbul, 1306, II/ 3874
43. Wigram, *The Assyrians and...*, 4, 6

İbranîler halis sâmî tipten büsbütün farklı cismanî vasıflar arz etmektedirler...Sâmî gruplara dahil edilen Asurluların, menşe' itibariyle Sâmîler'den önce Asur iline hakim olan ve Asur şeh rini kuran Orta Asyalı Subariler'le Sâmîler'in karışmasından doğmuş melez bir kavim oldukları son keşiflerle ortaya çıkmıştır. Orta Asya'ya dayanan bu etnik gruplar, başlangıçta kültürlerinin yüksekliği, ırkî seciye ve kabiliyetlerinin sonucu olarak, müteşebbis bir unsur teşkil ediyorlardı. Fakat zamanla Arap Yarımadası'nda kendi dillerini kaybetmişler ve Sâmîler'in dilini kullanmaya başlamışlar ve sâmîleşmişlerdir.[44]

Asurlular'la Keldanîler arasındaki isimlendirme benzerliklerine değinenlerden birisi de *Herodot*'dur: "Asurlular seferde tunç lamellerden örülmüş başlık giyiyorlardı, bu eski bir Barbar geleneğidir. Nasıl bir şey olduğunu anlatabilmek zordur. Mızrak ve hançerleri Mısırlılar'ınki gibidir. Ayrıca üstlerine demir çiviler çakılı ağaç topuzlar ve keten zırhlar taşırlar. Bunlara Yunanlılar Suriyeli, Barbarlar ise Asurlu derler. Arada *Khaldealılar*(Keldanîler) diye anıldıkları da olmuştur".[45] Asurlular'la Keldanîler bir kavim olarak anlaşıldığı takdirde, Süryanî terimi de devreye girmektedir. Çünkü Süryanîler eski mezopotamya toplulukları olan Asur, Babil, Keldanî ve Âramîler'in yeni bir sentezi olarak görülmektedir. Asur ve Süryanî kelimeleri aynı anlamı ifade etmek için kullanılırken birincisi, Hıristiyanlık'tan önceki eski mezopotamya kavimlerini, ikincisi de, Hıristiyanlık'tan sonraki aynı coğrafyada yaşayan toplulukları göstermektedir.[46] Bu durumda Keldanîler ile Süryanîler arasında da bir bağın olduğu ortaya çıkmakta-

---

44. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya*, T.T.K.Y., Ankara, 1987, 289-290

45. Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, 345

46. Yakup Bilge, *Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryanîler*, İstanbul, 1991, 10 vd.

dır. Ancak biz bu spekülasyonlara girme yerine diğer iddiaları kısaca açıklayacağız.

3- Ârâmîler

Keldanîler'le Ârâmîler, Hz. İbrahim'in kardeşi Nahor'un torunları olarak da kabul edilmektedirler.[47] Etnik alanda Ârâmîler Yahudiliğin bir koludur.[48] Bununla birlikte Keldanîler'in Arî veya Sâmî ırktan olup olmadıkları, onların saf bir ırk olmayıp, Hz. İbrahim zamanındaki Kuş, Turan, Sâmî ve Arî ırkların bir karışımından oluştukları da öne sürülmektedir. Bu durum eski Romalıları ve günümüz Avrupası'ndaki İngilizleri andırmaktadır. Keldanîler birçok ırkın karışımından meydana gelen bir topluluktu.[49] Nitekim, Ârâmîler'in Sâmî değil Turanî ırktan geldiklerini savunan *M. Sertoğlu*, Ârâmîler'in Sâmî kavimlerin karakterlerine uymadığını vurgulamaktadır. Çünkü ona göre Ârâmîler daha yaratıcı ve icat yeteneği olan, hareketli bir kavimdir. Sâmî kavimler ise bu vasıflara sahip değillerdir.[50] Keldanîler Ârâmîler'den değillerdi. Onların Ârâmîce'yi kullanmalarına bakarak bazılarının yaptıkları gibi Keldanîleri Ârâmîler'den saymak mümkün değildir.[51] "Ârâmîleri, Sâmî kavimlerin bir kolu sayıp, Mezopotamya'ya Arap Yarımadası'ndan geldiklerini savunanlar varsa da, bunları Mezopotamya'nın kuzeyindeki dağlık bölgelerin halkları ol-

---

47. William Foxwel Albright, *From The Stone Age to Christianity*, New York, 1957, 239

48. Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Mardin ve Yöresi Halkından Türko-Semitler*, E.Ü.Y., Kayseri, 1991, 11

49. George Rawlinson, M.A., *The Seven Great Monarchies of The Ancient Eastern World*, New York, 1885, I/ 37

50. Midhat Sertoğlu, *Süryanî Türklerinin Siyasî ve İçtimaî Tarihi*, İstanbul, 1974, 37, 62-63

51. Sami Said Ahmed, *"ed- Devletü'l- Keldaniyye Zemeni Nabupolassar ve Nabuhaznessar"*, el- *Muverrihu'l- Arab*, 1986, Sa. 29, 255

duğunu ileri sürenler de vardır".[52] Aslında *Ârâmî* kelimesi kuzey Mezopoyamya'nın dağlık bölgelerinde göçebe olarak yaşayan halka, daha alçak havzalarda oturan komşuları Keldanîler tarafından verilmiş ve *Dağlılar* anlamına gelen bir terimdir.[53]

4- Babilliler

Keldanî terimi bazen bir coğrafyanın adı olarak anlaşılmıştır. Fırat, Arabistan ve Basra körfezi arasında oturan ahâlinin genel adıdır. Bunları Babilliler'den addedenler varsa da, yeni ilmî çalışmalar ve araştırmalara göre, şöhretli, ayrı bir kavim oldukları zan olunmaktadır.[54] Bununla birlikte, Kitab-ı Mukaddes'te ve eski Yunan yazarlarının eserlerinde Babilliler'le Keldanîler'in aynı kavim sayıldıklarına yukarıda geniş bir şekilde temas etmiştik.

Babilliler yeryüzünün en eski kavimlerinden biriydiler. Geçmiş asırlarda bitki ile tedavi konusunda odukça ilerlemişlerdi. Çivi yazılı Asurî metinlerden onların bu alanda ne kadar ilerlediklerini anlamak mümkündür. Çoğunlukla Babilli kâhinler eczacılığa sihrî bir kuvvet katarlar ve böylece kendilerine gelenlerin gözünde otoritelerini artırmak için âdeta yarışırlardı.[55] Bu son ifadeler Keldanîlerle Babilliler'in aynı kavim olduklarını teyid etmektedir. Çünkü M.Ö.'ki asırlarda büyü ve sihir sanatının en fazla ilerlediği topluluk olarak Keldanîler kabul edilmektedir. Gerçi eski kavimlerin bir çoğunun bu alanlarda icray-ı faaliyet gösterdikleri de inkar edilemez.

Babilliler, insanoğlunun geleceğinin aydınlık gök yüzüne önceden yazıldığına ve kaderin, yıldızların durumlarına, yer

52. Mehmet Çelik, *Süryanî Kilisesi Tarihi*, İstanbul, 1987, 3
53. Çelik, *Süryanî Kilisesi...*, 3, 7.dipnot
54. Ahmed Rifat, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul, 1300, V / 90
55. Anton Arab, *"Tarihu Fennü's- Saydele fi'l- Meşrik"*, *el- Meşrik*, Kanunu's- Sani, 1899, Sa.2, 82

değiştirmelerine bağlı olduğuna inanmışlar, böylece astrolojinin kurulmasına yol açmışlardır.[56] Görüldüğü gibi, bu çalışmalar Keldanîler tarafından da yapılmıştır. Dolayısıyla Babilliler denildiğinde Keldanîler'in anlaşılmasına engel olacak bir durum yoktur.

Hz. İbrahim, Keldanî halkından Azer'in oğlu idi. Daha küçük yaşında kavminin tuttuğu yakışıksız yolun batıl olduğunu anladı.[57] Hz. İbrahim, dindarlara yapılan zulüm karşısında anavatanını terkederek önce Kenan iline ve sonra Mısır'a gitti, orada ilk oğlu İsmail'in annesi Hacer ile evlendi. *Hz. Muhammed*'in bağlı olduğu Kureyş soyu Irak'tan gelen Hz. İbrahim neslindendir... Demek oluyor ki, *Hz. Muhammed'in* ailesi, sadece tektanrıcı dinin en eski geleneklerini kalıtım yoluyla kendine maletmekle kalmamış, aynı zamanda damarlarında Mısır, Babil, Arap gibi değişik ırkların kanını da taşımıştır.[58] Buna göre Araplar Keldanîler'in soyundan gelmiş sayılmaktadırlar. Zaten Keldanî teriminin bir Arap şeyhinin ismi olduğu şeklinde bazı görüşlerin var olduğunu geçen bölümlerde ifade etmiştik. Dolayısıyla Araplarla Keldanîler'in aynı ırktan geldiklerini söylemek de mümkün olmaktadır.

5- Mecusîler

Keldanîler'le Mecusiler arasındaki kan bağından söz edenler bulunmaktadır. Buna göre; Keldanîler, Mecusîler'in kendi soylarından geldiklerinden asla şüphe duymamaktadır. Mecusîlerin Farisî, Babilli, Asurî veya Mezopotamya'lı olduğuna dair bazı görüşler de vardır. Bunların hepsi de onların Keldanî olduklarını kuvvetlendirmektedir. Çünkü bütün bu

---

56. *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Gelişim ve Basım A.ş., İstanbul, 1976?, III / 54
57. Mahmud Esad Seydişehri, *İslâm Tarihi*, sade. Ahmed Lütfi Kazancı- Osman Kazancı, İstanbul, 1983, 255
58. Yaşar Nuri Öztürk, *Kendi Dilinden Son Peygamber*, İstanbul, 1990, 29-30

yerler Keldanî beldeleri olarak kabul edilmektedir.[59] Bu mantık silsilesini takip edersek, Fars topraklarında yaşayan herkesin Farisî, Babil topraklarında yaşayanların hepsinin de Babil soyundan gelmesi gerektiği gibi bir sonuca ulaşırız. Halbuki, aynı coğrafyada yaşayan insanların hepsinin aynı ırktan gelme mecburiyetleri gibi bir durum söz konusu olamaz. Özellikle Mezopotamya için bu asla düşünülemez.

6- Sabîîler

Sabiîlerle Keldanîler arasındaki ilşkiye dair şu görüşler ileri sürülmektedir: "Hicri 218 yılı Sabiîler'le ilgili görüş ve değerlendirmelerde bir dönüm noktasıdır. Zira bu tarihten sonra Harranîler'in Sabiî adı altında ortaya çıktığını görmekteyiz. H. 350'de vefat eden Hamza el-İsfehânî, Keldanîler'in Harran ve Urfa'da yaşadığını, bunların Keldanîler ismini Halife Me'mun döneminde bırakarak Sabiîler ismini aldıklarını ifade eder. Benzer bir ifade de H. 370-71 yılında vefat eden *Ebu Abdillah el-Havarizmi* tarafından da dile getirilir. El-Havarizmi Keldanîler'in Harran'da yaşadıklarını ve *Halife Me'mun* döneminde Sabiîler ismini aldıklarını anlatmaktadır. O, gerçek Sabiîleri ise Harranîler'den ayırır ve onların Hıristiyanlığın bir kolu olduklarını iddia eder".[60] Ayrıca Sabiîler'in daha önceleri putperestler ve Keldanîler şeklinde tanındıkları, Keldanîler'in Basra ile Vasıt arasında yaşadıkları, ibadetlerinde kuzeye yöneldikleri, Sabiîler'in kral Nebukadnezzar döneminde Kudüs'ten Babil'e sürülen Yahudiler'in burada yerleşen kalıntıları oldukları, bunların daha sonra Kudüs'e dönmeyip Babil'de kaldıkları da ileri sürülen görüşler arasındadır.[61]

59. Butros Aziz, *"el-Mecus"*, el-Meşrik, Kanunu's-Sani, 1904, Sa.1, 16
60. Şinasi Gündüz, *"Kur'an'daki Sabiîlerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme"*, *Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Samsun, 1993, 57
61. Bkz. Gündüz, *Kur'an'daki Sabiilerin...*, 59, 63, 67; Sabiiler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, *Sabiîler*, Vadi Yayınları, Ankara, 1995

Burada ayrı bir başlık açmadan kısaca Süryanî terimine de temas etmenin yararlı olacağı kanısındayız. Keldanîce-Arapça Sözlükte şu bilgilere yer verilmektedir: Süryanîlere eskiden bu isim verilmiyordu. Ataları Nuh oğlu, Sam oğlu Ârâm'a nisbe ten Doğulu ya da Batılı da olsa bunlara Ârâmîler deniliyordu. Bu şekildeki bir isimlendirmeyi ilk kez Yunanlılar, Âsur Krallarının Şam diyarını istilâlarından sonra yapmışlardır. Araştırmacıların çoğuna göre; *Süryanî* kelimesi Âsurca'dan türemiş ve daha sonra Yunanca'nın etkisiyle bazı değişikliklere uğramıştır. Bu şekildeki bir isimlendirme ilk önce M.S. I. Yüzyılın ortalarına doğru Şam diyarı sakinleri tarafından ve aynı şekilde Şam'a giden elçiler vasıtasıyla Mezopotamya, Âsur ve Babil'de oturanlar arasında da kullanılmaya başlandı. Bu elçiler adı geçen memleketlere Hıristiyanlığı sokmuş ve kabul ettirmişlerdir. Bundan sonra onlar yeni dinlerine sımsıkı sarılmalarından dolayı, eski putperestlikleriyle birlikte eski isimlerini de kullanmayı terketmişlerdir. Bununla birlikte onlar kendilerini Hıristiyanlaştıran söz konusu elçilere nisbetle ve yine kendilerini, aynı ırktan geldikleri putperest Ârâmîlerden ayırmak için, Süryanîler olarak isimlendirmişlerdir. Bu yüzden Ârâmî kelimesi Sâbiî ve Putperest terimlerinin, Süryanî lafzı da Nasrânî ve Mesîhî kelimelerinin eş anlamlısı olarak kullanılmaya başlanmıştır.[62]

7- Yahudiler

Gerçekten de Sabiîler'in bazı metinlerinde, Keldanîler'le Yahudiler'den aynı millet olarak bahsedilmekte ve Keldanî kralı Nebukadnezzar Yahudiler'in kralı olarak nitelendirilmektedir.[63] Ayrıca günümüzdeki Keldanîler'le Yahudiler'in inanç ve ibadetleri arasındaki bazı benzerliklerden hareketle

62. Menna'l-Keldanî, *Delilü'r-Ragibîn...*, 487-488.
63. Bkz. E.S. Drawer, *The Mandaeans of Iraq and Iran*, London, 1937, 6, 287

Keldanîler'in; Yahudiler'in "On Kayıp Boyu"nun torunları oldukları ileri sürülmüş, bu konu ile ilgili olarak *Dr. Asahel Grant* müstakil bir eser meydana getirmiştir.[64] Fakat bu iddia diğer birçok bilgin tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilere rağmen, Yahudîler'in Babil Sürgünü boyunca Keldanîler'den ne derece etkilendikleri, hangi inançları benimsedikleri, ne tür alış verişlerde bulundukları araştırılmaya değer bir konudur. *Ayrıca, Keldanî kelimesinin aslının Hasidîm olduğuna ilişkin bazı iddialar, Keldanîler'le bir Yahudî mezhebi olan Hasidîm arasında herhangi bir filolojik köken birliğinin olup olmadığını akla getirmektedir.*

Kısacası, Keldanîler'in kim olduğu konusunda araştırmacılar arasındaki tartışmalar günümüzde de sürmektedir. Onların Irak'a ne zaman geldiklerini, ilk defa nerede ve nasıl ortaya çıkıp, Irak'ın güneyinde ne şekilde siyasî bir güce ulaştıkları ile ilgili olarak kesin bir şey bilmiyoruz.[65] Gerçekten de Süryanî, Asurî, Keldanî, Nasturî vb. değişik isimlendirmelerden dolayı çok sert tartışmalar yapılmakta ve bu durum, modern Ortadoğu araştırmaları ile uğraşanlar arasında da birçok karışıklıklara sebep olmaktadır.[66] Diğer yandan, eski Mezopotamya toplulukları sadece modern araştırmacıları uğraştırmamış, Aydınlanma Çağı'ndan itibaren birçok düşünür ve bilim adamını da meşgul etmiştir. "Bütün Doğulu kavimler, İbranîler de dahil, efsane yaratmakta gayet mahirdirler. Persler'in, Medler'in, Asurlular'ın tarihleri efsanelerle dolu olduğu gibi, kutsal kitaplar (Tevrat ve İncil) da öyledir. Talmud

64. Bkz. Asahel Grant, *Nasturiler Ya da Kayıp Boylar*, çev. Meral Barış, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1994; B.Nikitine, *"Nesturiler"*, *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B.Y., İstanbul, 1993, IX/ 209

65. Bkz. Said Ahmed, *ed- Devletu'l- Keldaniyye...*, 255

66. Bkz. John Joseph, *The Nestorians and Their Muslim Neighbors*, New Jersey, 1961, 3, 5

bir yığın masallarla doludur".[67] *St.Augûstin'in*; "eğer dinden olmayan yazarlar bize kutsal kitapta bildirilenlerin aksine şeyler söylerlerse, bunların hepsini yanlış saymalıyız"[68] şeklin deki inancına karşılık, "öbür taraftan din dışı tarih yazarları, Justin, Diodore ve eserleri bize intikal etmiş olan Yunan ve Latin yazarlarının ekserisi böyle anlatmıyorlar. Onlar bu Babil krallarını bilmiyorlar; bize bahsettikleri imparatorluklar arasında bu krallara hiç yer vermiyorlar; onların eserlerinde Teglatpalazar, Salmanasar, Sennahrib, Nabukadnesar ve şark tarihiyle kutsal metinlerde adları çok geçen daha birçok büyük krallara dair hemen hiç bir şey görmüyoruz"[69] tarzında kanaatler gelişmeye başlamıştı.

Bütün bunların sonunda tatmin edici bir sonuca ulaşmanın özellikle bu aşamada çok zor olduğu görülmektedir. Çünkü, Mezopotamya; doğudan gelen Arîler, güneyden göç eden Sâmîler ve kuzey kökenli Ural-Altay kavimleri gibi çok çeşitli toplulukların karşılaştıkları bir tiyatro sahnesine benzemektedir. "Mezopotamya'nın en büyük ticaret merkezi ve en kozmopolit şehri olan Babil'in en karışık ahâliye sahip olduğu dönem Keldanîler devridir. Hükümdarlık sarayındaki kitâbelerden, bu devirde bir kısmı benliğini yitirmiş vaziyette 2000 yıldan beri birlikte yaşayan Sümer, Akkad, Guti, Amurru, Kassit, Ârâmî, Asurî gibi kavimlerin üzerine, II. Nebukadnezzar'ın, şehrin imarı ve özellikle Ziggurat'ın onarımı için, Kudüs Yahudileri'nin tamamı ile, zaptettiği çeşitli ülkelerden esir işçiler ve Filistinli, Fenikeli, Mısırlı, İyonyalı, Elamlı, Med ve Pers ustalar getirdiği öğrenilmektedir. Kitab-ı Mukaddes'in bahsettiği; başlangıçta tek olan dilin Babil'in ve

67. Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, çev. Erol Güngör, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, 196
68. Hazard, *Batı Düşüncesindeki...*, 63
69. Hazard, *Batı Düşüncesindeki...*, 226

kulenin yapımı sırasında çeşitli dillere, Hz. Nuh'un torunlarının sayısına göre de yetmiş iki dile ayrılması efsanesinin böyle bir gerçekten kaynaklandığı açıkça belli olmaktadır".[70]

Keldanîler'in ırkî kökenlerinin hangi temele oturtulması gerektiği konusunda net bir fikre ulaşmak oldukça zordur. Bu konuda müstakil çalışmalara ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Bu da tarihçileri ilgilendiren bir konudur. Ancak, kanaatimize göre bu karışıklığın sebebi Mezopotamya'nın değişik bölgelerine verilen coğrafî isimlerin daha sonra birer kavim ismi olarak anlaşılması ve bu şekilde kullanılmasıdır. Nitekim *M. Jastrow* da bunu teyid etmekte ve "Mezopotamya'nın güney kısmına Babil, kuzey kısmına da Asur denilir. Kalde ise, bu bölgenin güney kısımlarını göstermek için kullanılan bir isim dir. İlk önce Romalı yazarlar Kalde ismini Babil ve Asur için kullanmışlardır"[71] demektedir. Mezopotamya arenasında, Asur'da yaşayanların hepsinin Asur ırkına, Babil'de yaşayanların hepsinin Babil ırkına, Kalde'de yaşayanların hepsinin de Keldanî ırkına mensup olmaları ne derece doğru olabilir?

70. Sargon Erdem, *"Babil"*, *İslâm Ansiklopedisi*, T.D.V.Y., İstanbul, 1991, IV / 394
71. Moris Jastrow, *The Civilization of Babilonia and Assyria*, London, 1915, 1, 1.dipnot

BİRİNCİ BÖLÜM / HIRİSTİYANLIK'TAN ÖNCE KELDANÎLER'İN GENEL DURUMU

A- ESKİ AHİT'TE KELDANÎLER

Kitab-ı Mukaddes'in, özellikle Eski Ahit bölümünde Keldanîler'le ilgili birçok pasaj bulunmaktadır. İbranîler'le Keldanîler âdeta iç içe girmiş durumdadır. Ancak bu yoğunluğu Yeni Ahit'te görmek mümkün değildir. Çünkü Hz. İsa zamanında Keldanîler geçmişteki o parlak medeniyetlerini kaybetmişlerdir. Ayrıca Yahudiler'in Babil sürgünü olayı, onların kitaplarına da yansımıştır: "Fakat atalarımız göklerin Allahını öfkelendirdikten sonra onları Babil kralı Keldanî Nebukadnetsar'ın eline verdi, bu evi o harap etti ve kavmi

Babil'e sürdü. Fakat Babil kralı Koreş'in birinci yılında, kral Koreş Allahın bu evi yapılsın diye emir verdi. Hem de Nebukadnetsar'ın Yeruşalim'de olan mabetten çıkarmış ve Babil mabedine götürmüş olduğu Allah evinin altın ve gümüş kaplarını kral Koreş Babil mabedinden çıkardı ve onları, vali etmiş olduğu Şeşbatsar adlı bir adama verdi...".[1] Hz. İbrahim'in, Keldanîler'in Ur şehrinden çıktığı şeklindeki Eski Ahit ifadeleri de, İbranîler'le Keldanîler arasındaki ilişkilerin ileri bir dereceye ulaştığını göstermektedir.

Keldanîler ilk defa M.Ö. II. bin yılın sonlarına ve I. bin yılın başlarına doğru savaşçı topluluklar şeklinde tarih sahnesinde görünmeye başlamışlardır.[2] "...Keldanîler üç bölük olarak develerin üzerine saldırdılar ve onları alıp götürdüler ve uşakları kılıçtan geçirdiler ve ancak ben, sana bildireyim diye tek başıma kaçıp kurtuldum".[3] Eyub Kitabı'ndaki bu cümlelerden anlaşıldığına göre Keldanîler'in göçebe bir kavim olup insanların toplu olarak bulundukları yerleşim yerlerine baskın düzenleyen istilacılar oldukları ön plana çıkmaktadır[4] şeklinde yorumlanmaktadır. Keldanîler'in bu vasıflarıyla ilgili olarak Habbakuk Kitabı'nda da şöyle denmektedir: "Çünkü işte, kendisinin olmayan meskenleri mülk edinmek için dünyanın genişlikleri içinde dolaşan o sert ve saldırıcı milleti, Keldanîleri ayağa kaldırıyorum. Onlar dehşetli ve korkunçturlar, onların hükmü ve itibarı kendilerinden çıkar. Atları da kaplanlardan daha tez ve akşamın kurtlarından daha azgındırlar ve atlıları yayılıyor ve onun atlıları uzaktan gelmede; yiyecek üzerine atılan kartal gibi uçuyorlar. Hepsi zorbalık için geliyor, yüzlerinin yönelişi ileriye doğru ve kum gibi esir topluyorlar...".[5]

---

1. *Kitab-ı Mukaddes*, Ezra, V/12-14
2. Bkz. Wheaton, *"Chaldeans in The Bible"*, III/ 432
3. *Kitab-ı Mukaddes*, Eyub, I/17
4. Bkz. An.R., *"Chaldeans..."*, V, 330
5. *Kitab-ı Mukaddes*, Habbakuk, I/ 6,9

Kitab-ı Mukaddes'teki referanslardan, Keldanîler'in M.Ö. VII. yüzyılın sonları ile VI. yüzyılın başlarında Babil'de hakim bir güç oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu devirde onlar Mezopotamya üzerindeki hakimiyetlerini kabul ettirmişlerdi.[6] Kitab-ı Mukaddes'te, M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren *Keldanîler* ve Keldanîler'in diyarı anlamındaki *Kalde* terimleri; *Babilonya* ve *Babil İmparatorluğu* ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.[7] Kendisi de Kalde menşe'li olan Yeni Babil Kralı Nebukadnetsar'ın, muasırı olan Yeremya ve Hezekiel *Kalde* terimini *Babil*'le aynı anlamda kullanmışlardır. Diğer Kitab-ı Mukaddes yazarları ise *Keldanî* terimini farklı bir şekilde *Babilonyalı* veya *Kalde ile ilgili olan* anlamında kullandıkları gibi, Daniel ve bazı eski yazarlar da, *Keldanî* tabirini *yıldızlarla uğraşan* anlamıyla eş değerde kullanmışlardır.[8] "Ve Allah Sodom'u ve Gomorra'yı yıktığı gibi ülkelerin izzeti, Keldanîler'in gururunun süsü olan Babil de öyle olacaktır. İçinde ebediyyen oturulmayacak ve nesilden nesile meskun olmayacak ve bedevi orada çadır kurmayacak, çobanlar orada sürülerini yatırmayacaklar".[9] Gerçekten İsrail'in Rabbi Keldanîler'in diyarını yerle bir etmiştir: "İşte, Keldanîler'in diyarı, o kavim artık yok; Aşur onu çölün vahşi hayvanlarına bıraktı; onlar kulelerini diktiler; onun saraylarını yıktılar; onu virane ettiler".[10]

İşaya'daki bu cümlelerden Keldanî kavminin Rab tarafından yok edildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu yok etme kavmin tamamen yok olması mı, yoksa medeniyetlerinin yok olması mı? Bu konuda bir açıklık yoktur. Eğer bu, kavmin top yekün yok olması şeklinde anlaşılırsa, günümüzdeki Keldanîler ile

6. Bkz. An.R., *"Chaldeans..."*, V/ 330
7. Wheaton, *"Chaldeans in The Bible"*, III/ 432
8. Bkz. Saggs, *Encyclopedia International*, 234
9. *Kitab-ı Mukaddes*, İşaya, XIII/19-20
10. *Kitab-ı Mukaddes*, İşaya, XXIII/13

tarihteki Keldanîler arasında bir ilişki olmadığı yönünde bazı ihtimaller ortaya çıkmaktadır.

"İsrail'in Allahı Rab şöyle diyor: İyilik olsun diye bu yerden Keldanîler'in diyarına gönderdiğim Yahuda sürgünlerini gözümde bu iyi incirler gibi tutacağım. Ve iyilik olsun diye gözlerim onların üzerinde olacak ve onları yine bu diyara getireceğim...".[11]

Rab, Yahudiler'in Babil'e sürgün edilmelerinden dolayı Keldanîler'den intikam alacağını şöyle tekrarlamaktadır: "Ve vaki olacak ki, yetmiş yıl dolunca, Rab diyor, fesatlarından ötürü Babil karalını ve o milleti ve Keldanîler diyarını yoklayacağım ve onu ebedî viraneler edeceğim. Ona karşı söylediğim bütün sözlerimi, bütün milletlere karşı Yeremya'nın peygamberlik ettiği bu kitapta yazılan şeylerin hepsini o diyarın üzerine getireceğim".[12]

Daniel Kitabı'nda, *Keldanîler* tabiri bazen *Babil'de oturanlar*, bazen de *sihirbazlar, kâhinler* anlamında kullanılmaktadır.[13]

Yine Kitab-ı Mukaddes'e göre Hz.İbrahim *Keldanîler'in Ur Şehri*'nden[14] çıkmıştır. Bununla ilgili olarak birçok ayetler

---

11. *Kitab-ı Mukaddes*, Yeremya, XXIV/5-6
12. *Kitab-ı Mukaddes*, Yeremya, XXV/12-13
13. Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, Daniel, I/4 vd.; II/5 vd.; V/30; IX/1; Daniel Kitabı'nın büyük bir bölümünde Keldanîler'in sihir ve büyücülükle ilişkileri anlatılmaktadır.
14 Konumuzla doğrudan bir ilgisi olmasa bile, *Ur* şehrinin nerede olduğuna dair uzun uzadıya birçok tartışmaların yapılmakta olduğunu belirtmekte fayda vardır. Tartışmalar genellikle günümüzdeki *Urfa* ile Irak'taki *Ur* şehri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fakat Ur'un eski Sümer şehirlerinden biri olduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır. Buna göre; "Keldanîler eski bir Sümer şehri olan Ur'da yaşamış olmalıdırlar. Ancak *Keldanîler'in Ur şehri* ifadesi, tarihî bir yanlışlık sonucu Kitab-ı Mukaddes'e alınmıştır" (Bkz. Wheaton, *"Chaldeans in The Bible"*, III/ 432) denilmektedir. *Ur* şehrinin, Mezopotamya'nın güneyindeki, Hz.İbrahim'in zamanındaki *Keldanîler'in şehri* diye sınırlandırılması bir tarihleme hatası olarak değerlendirilir. Çünkü Kalde bazı Kitab-ı Mukaddes bölümlerinde ve klasik kaynaklarda Ermeniler'in yaşadığı bölgenin bir kısmı için de kullanılmıştır. Buna delil olarak çivi yazılı tabletlerdeki *Ura* kelimesi gösterilmektedir. (Bkz. Saggs, *Encyclopedia International*, 235)

bulmak mümkündür: "Ve Terah oğlu Abram'ı ve Harran'ın oğlu, torunu Lut'u ve gelini Saray'ı, oğlu Abram'ın karısını beraber aldı ve Kenan diyarına gitmek üzere Keldanîler'in Ur şehrinden onlarla çıktı ve Haran'a geldiler ve orada oturdular".[15] "Bu diyarı miras almak üzere, onu sana vermek için seni Keldanîler'in Ur şehrinden çıkaran Rab ben'im".[16] "Ya Rab, sen o Allahsın ki, Abram'ı seçtin ve onu Keldanîler'in Ur

---

Segal Edessa adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: *Urfa* tarih boyunca Kitab-ı Mukaddes'te geçen *Keldanîler'in Ur şehri* ile aynı sayılmıştır. Bu sadece tarihî bir görüş olmayıp, aynı görüş çağdaş Urfa'lı yazarlarca da savunulmuştur. Fakat bunu destekleyici sayıda yeterli delil yoktur. Nusaybin Harran'a beş günlük bir mesafede ve İranlılar'ın yönetiminde olan Keldanîler'in Ur'u ise bundan uzak bir mesafededir. IV. V. ve VI. asırlarda yaşayan Urfa'lı şairler ve *şehit* (İslâmî bir terim olan *şehit* kavramı yerine, bunu ifade edecek başka bir terim bulamadık. Aslında bu Fransızca'daki *Martyr* veya *Victime*'nin karşılığı olarak alınmalıdır. Süleyman Öz şehit kavramıyla Hıristiyanlıkta, İslâmiyet'ten önce inançları ve mezhepleri uğruna öldürülen kişilerin kastedildiğini ifade etmiş ve Keldanîce karşılığının *Kaddişe* olduğunu belirtmiştir) menkıbelerini yazan Hıristiyan yazarlar bu ayniyete dair herhangi bir bilgi vermemişlerdir. İlk Süryanî tarih yazıcılarından ve Edessa'yı XII. yüzyılda fetheden Zangi'nin arkadaşı yakubi Metropolitan Basil Mar Shumana, Urfa ile Keldanîler'in Ur şehrinin aynı olduğunu söylemektedir. Fakat, eğer Urfa ile Keldanîler'in Ur'u aynı şehir ise, eski çağların en önemli göçlerinden biri olan, Terah ile İbrahim'in birinci göçünün 50 kilometrelik çok kısa bir göç olarak kalacağına dikkat edelim. Eski Mezopotamya'da *Uru* veya *Ur-a* diye adlandırılan diğer bazı kasaba/şehirler vardı. Hititler'den kalma Ugarit yazılarında bunun örneği görülür. Bunlardan anlaşıldığına göre, Kuzeydoğu Mezopotamya'da *Büyük Ur* ve Küçük Ur denen iki şehir bulunmaktaydı. Bunlar daha sonra zorlamayla Urfa şehri ile aynı kabul edildi. Metropolitan Basil, *Ur*'un bir *şehir* anlamından fazlasını ifade etmediğini sezmişti. Gerçekten de St.Efrahim ve diğer bazıları Orhay ve Erekh'in aynı olduğunu ve bunların ilk şeklinin *Urh, Urh* veya *Urk* olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu anlamda Segal, *Urshalem* (Jerusalem) kelimesinin, *Shalem'in şehri* demek olduğunu da belirtmektedir. Bu durumda *Orhay, Bu şehir* anlamını ifade eden *Ur* ile *hay* ın bir araya gelmesinden oluşan bir terim olmaktadır. (Bkz. J.B. Segal, *Edessa, The Blessed City*, Oxford, 1970, 3. Ayrıca bu konu ile ilgili geniş bilgi için şu eserlere de bakılabilir: Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz.İbrahim ve Hanîflik*, Ankara, 1985; J.E. Steinmuller, *"Ur", New Catholic Encyclopedia*, Washington, 1967, XIV, 476-477; William Francis Ainsworth, *Researches in Assyria, Babylonia and Chaldaea*, 1838, London, I/ 152 vd).

15. *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin, XI/30-31

16. *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin, XV/7

şehrinden çıkardın ve onun adını İbrahim koydun ve onun yüreğini senin önünde sadık buldun...".[17]

Kitab-ı Mukaddes'in Yeni Ahit bölümünde Keldanîler'le ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Sadece Resullerin İşleri'nde *Keldanîlerin memleketinden* bahsedilmektedir: "Kardeşler ve babalar dinleyin. Atamız İbrahim Haran'da oturmazdan önce, Mezopotamyada bulunduğu zaman, izzet Allahı kendisine göründü ve ona dedi: Memleketinden ve akrabanın yanından çık ve sana göstereceğim memlekete gel. O zaman Keldanîlerin memleketinden çıkıp Haran'da oturdu...".[18]

Kitab-ı Mukaddes'te geçen bu Keldanî karakteri genel olarak iki merkezde odaklaşmaktadır. Bir birine tezat gibi görünen bu karakterlerden birisi onların *savaşçı* kişiliği, diğeri de, *sihirbazlık ve büyücülük* vasıflarıdır. Bu durumda Keldanîler'le ilgili olarak şunlar akla gelmektedir: Keldanîler tarih sahnesine ilk çıktıklarında savaşçılık ve istilacılık taraflarıyla temayüz etmişlerdi. Ancak zamanla şehirlere yerleştikten sonra, ikinci vasıfları ortaya çıkmaya başlamış, sihir ve büyü sanatında ilerlemişlerdir. Bu aşamalar uzun bir târihî süreçte gerçekleşmiştir. Ayrıca onların her iki vasfı aynı anda kendilerinde bulundurdukları da düşünülebilir. Bu iki niteliği taşıyan ve Keldanî diye adlandırılan kavim, ayrı ayrı zamanlarda yaşamış farklı topluluklar da olabilir. *Çünkü tek bir Ur şehrinden bahsedilemediği gibi, tek bir Keldanî kavminden bahsetmek de tartışmaya açık bir durumdur.*

B- KELDANÎLER'DE DİN

Antik Mezopotamya'nın dinî coğrafyasını belirlemek oldukça zordur. Burada yaşayan kavimlerin inançları birbirinin içine

17. *Kitab-ı Mukaddes*, Nehemya, IX/7-8
18. *Kitab-ı Mukaddes*, Resullerin İşleri, VII/ 3-4

girmiş vaziyettedir. Asurlular'ın, Âramîler'in, Babilliler'in veya Keldanîler'in dinî yönden birçok benzerlikleri bulunmaktadır. Hatta bu kavimlerin tanrılarının isimleri bile birbirinin aynıdır. Bu benzerliği, eski Sümer tanrılarında da görmek mümkündür. Sümerler'in, kendilerinden sonra gelen kavimlerin dinî, sosyal, kültürel ve ilmî anlayışlarına birçok etkilerde bulunduğu kabul edilmektedir.[19] Bununla birlikte son zamanlarda yapılan arkeolojik kazılar, Keldanîler'in inançlarını gün yüzüne çıkartan bazı ip uçları vermektedir.

Kazılarda elde edilen eserler, ilk bakışta, Keldanîler'in dinlerinin politeist bir karakterde olduğunu göstermekle birlikte, çok çeşitli tanrıların uzlaştırılmasından oluşan bir monoteizm ve hatta ateist karakter taşıdığını da çağrıştırmaktadır. Fakat öne çıkan anlayış, Keldanîler'in inancının karmaşık bir politeizm olduğudur. Bazen sayıları 15 veya 16'ya kadar ulaşan önemli şahsiyetlere/tanrılara, halk ve krallar değişik şekillerde, onları yücelterek tapınmıştır. Keldanîler'in panteonu ilk önce gök cisimlerinden kaynaklanmış olmalıdır. Hatta bu devirde onların, Sabiîliğin saf şekline bağlandıkları da görülmektedir.[20]

Buna göre en eski zamanlarda, başlıca Keldanî şehirlerinden her birinin kendine mahsus bir ilâhı vardı. Halk, şehrin sahibi ve koruyucusu olarak bu ilâha perestij ederdi. Fakat daha sonra, şehirlerin hepsinde mevcut beldelerin ilâhlarının tümüne ibadet edilmeye başlandı. Başlıca on iki ilâh vardı. Babil'in ilâhı olan Marduk veya Bel Marduk; Güneş Tanrısı ve yıldızların reisi sayılırdı. Marduk'u, şeytanları öldürmek için mızrak, yay, kalkan ve topuzla silahlanmış bir savaşçı veya taht üzerinde oturmuş, başında kuvvet işareti olarak boğa boynuzlu bir taç bulunan bir hükümdar şeklinde tasavvur

19. Bkz. S.N. Kramer, *Tarih Sumer'de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, T.T.K.Y., Ankara, 1990, 122 ve kitap boyunca
20. Rawlinson, *The Seven Great...*, I/ 70-71

ederlerdi. Keldanistan'ın yaratıcısı sayılan balık şeklindeki Ea'nın, insan başlı bir balık veya balık derisiyle örtülü kartal kuyruklu bir insan şeklinde hayal edilerek, insanlara ilimleri ve sanatları, inşaatı ve ziraatı öğretmek için denizden çıktığına inanılırdı.[21] Keldanîler vahşi bir halde iken denizden çıkan bu balık onları medeniyete ulaştırmıştır. Bundan sonra altı yüz bin seneyi aşkın bir müddet zarfında insan soyundan on kişi hükümdar olarak Keldanistanı idare etmiş ve bu sıra Ea (Ovannis) tarzında, yarı insan yarı balık şeklinde olağanüstü yaratıklar gelerek bunlara hak yolu öğretmiştir.[22]

Birçok kavimde olduğu gibi su, dağ, güneş, ışık, gökyüzü vb. unsurlar Keldanîler'in de inanç sistemlerinde önemli bir konuma sahiptir.[23] Sümerler'de En-lil mukaddes dağların da ilâhı olan Tanrı'dır. İlk kaosun sularından yükselen dünya dağı ve onun tepesinde En-lil taht kurmuştur. Sümer, Hitit, Keldanî ve Mısırlılara göre dağlar ışık ve nur âlemi olan gökyüzünün direğidir.[24] Zaman ilerledikçe Mezopotamya'da, antropomorfizm ve tanrıları sembollerle tasvir etme anlayışı gelişmiş, astrolojik ve astronomik hesaplara bağlı olarak tanrılara özel rakamlar da verilmiştir.[25]

Ur şehrinin ilâhı olan Sin, Ay ilâhı; Sipara şehrinin ilâhı olan Şamas, Güneş ilâhı idi. Sin, *parlak* anlamına gelirdi. Şamas, elinde güneş kurs'u ile bir asâ bulunduğu halde taht üzerinde oturuyor şeklinde tasavvur edilirdi. Kuvvet ilâhı olan Ninip, kolları arasında bir arslanı sıkıp boğan kuvvetli bir avcı şeklinde idi. Cutha şehrinin ilâhı olan Nergal, Arslan ilâhı idi. Arslan başlı bir insan veya insan başlı bir arslan şeklindeydi.

21. Ali Reşad, *Tarih-i Kadim*, İstanbul, 1331, 150
22. İbrahim Hakkı, *Tarih-i Umumi*, İstanbul, 1305, I / 55
23. *Ancienet History, History of The Assyrians and Chaldeans, Medes and Lydians*, Rollin and Other Authentic Sources, London, 1841, 33
24. Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, A.Ü.İ.F.Y., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973, 5
25. *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, III / 549-552

Göğün, gök gürlemesinin, yağmurun ilâhı olan ve *kanalların sahibi, bereketin ilâhı, fırtınaların hakimi* lakabıyla anılan Roman; paltolu, dört boynuzlu bir taç giymiş ve bir elinde yıldırım tutan bir muharip şeklinde idi. Yazı, ilim ve kehanet ilâhı Nebo, uzun bir kaftan, boğa boynuzlu bir taç giymiş olan uzun sakallı bir ihtiyar şeklindeydi. Bu ilâhın yıldızların hareketlerini idare ettiğine ve hükümdarları özel bir şekilde koruduğuna inanılırdı. Arbeles ve Ninova şehirlerinde perestij edilen tanrıça İştar, değişik şekillerde tasavvur edilirdi. Bazen üzerinde zırh ve başında bir miğfer olan *harp meleği*, bazen bir güvercin şeklinde *aşk tanrıçası*, bazen de kucağında bir çocuk bulunan bir *anne* olurdu... Bu büyük ilâhların altında ikinci derecede olan, daha az kuvvetli bir çok tanrılara da inanılırdı. İnsan başlı bir yılan, büyük bir kuş şeklinde tahayyül olunan tanrılar ile, ekin ve Fırat ilâhları bunlardan bazıları idi. İlâhların taş, gümüş ve altından heykelleri yapılır ve bu heykellere kıymetli kumaşlardan elbise giydirilirdi. Bunlar mabedlerin, ancak ruhanî reislerin girebildikleri en gizli ve kutsal yerlerinde büyük bir îtina ile korunurdu. Yortu günlerinde bu heykeller çıkarılarak törenlerle gezdirilirdi. Tanrıların şerefine hayvan kurban edilir, günlük ve buhur yakılır, yere içecekler dökülür, ilahiler söylenir ve dualar okunurdu.[26]

Keldanîler ilk önce tanrılarını gökte aradılar ve orada buldular. Fakat Keldanîler'deki tanrı anlayışı, insanın ve diğer varlıkların yaratıcısı olan tek bir ilâh inancını yansıtmamaktadır. Daha çok, aynı anda birçok ilâhlara ibadet edilen çok tanrıcılık ağır basmaktadır. Çünkü hemen her şehrin bir tanrısı vardı ve o şehrin ahâlisi nazarında en kutsal ilâh o idi. Bir şehir diğer şehre galip geldiği zaman, yenilen şehir galip gelen

26. Ali Reşad, *Tarih-i Kadim*, 152-153; Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, İstanbul, 1328, I/ 213-215. Daha geniş bilgi için bkz.: Rawlinson, *The Seven Great...*, I/ 73 vd.

şehrin ilâhına ibadet eder, aynı zamanda kendi ilâhına da ibadet etmekten uzak kalmazdı.[27]

İlkel inanışlar, insan üstü varlıkların bazı insanî ihtiyaçları olduğuna kanaat getirirlerdi. Tanrı, insanlar gibi elbise giyiyor, büyük bir tutkuyla şarap içiyor ve her an doyumsuz bir açlık hissediyordu. Bundan dolayı her ilâhın kuvvetinin, o'na tapanların sayısına ve sahip oldukları servete dayandığı söylenebilir. Aynı şekilde Keldanîler'in ilâhının da giydirilmesi, doyurulması ve eğlendirilmesi gerekiyordu. Buna bağlı olarak kurban, ibadet ve dua, dindeki temel görevler olarak ortaya çıkıyordu.[28] Keldanîler, ilâhlara karşı gelmenin sebep olduğu tehlikelere karşı büyük bir özen gösterir ve bunu affedilmesi mümkün olmayan günahlardan sayıyorlardı.[29]

Aslında Keldanîler'in dinî inanışlarının temelinin Akadlar'ın ibadet ve inançlarına dayandığı ifade edilmektedir. Onlarda da kötü ruhlara tazim vardır. Bu tazim onlardan gelebilecek iyiliğe ve kötülüğe karşı yapılmaktadır. Söz konusu ruhlar bazen insan, bazen arslan ve yabanî/vahşî hayvanlar, bazen de ejderha ve bir çeşit canavarlar şeklinde tasvir edilmektedir.[30]

Mezopotamya'da Orta Asya kökenli kavimlerle, Sâmî kavimlerin karışmasıyla, diller ve dinler de birbirine karışmış ve yeni bir sentez ortaya çıkmıştır. Bütün Mezopotamya kavimleri birçok konuda aynı özellikleri göstermektedirler.[31] İşte bundan dolayı, Keldanîler için yukarıdan beri açıklanan görüşler, rahatlıkla diğer kavimlere de isnad edilebilir ve edilmektedir.

---

27. Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, I/ 214
28. Corc Buvey Şemmar, *El- Mes'uliyyetü'l- Cezaiyye fi'l- Adabi'l- Aşuriyye ve'l-Babiliyye*, Arapça'ya çev. Süleyman es- Süveys, Daru'r- Reşid, Bağdat, 1981, 115-116
29. Şemmar, *El- Mes'uliyyetü'l- Cezaiyye...*, 157
30. Bkz. George Park Fisher, *Outlines of Universal History*, New York, 1885, 44
31. *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, III/ 568

C- KELDANÎLER'DE BÜYÜ VE SİHİR

Gerçekten de Keldanîler'le büyü arasında çok yakın bir ilginin olduğu inkâr edilemez. Büyük İskender'den hemen sonra, Yunan ve Roma'lı yazarlarca yıldız ilmiyle uğraşanları ifade etmek için *Keldanî* tabiri kullanılıyordu. Bunların arasında matematikçiler bulunduğu gibi şarlatanlar da görülüyordu. Roma İmparatorluğu'nda Keldanî astrolojisinden etkilenen bir çok yazar ve düşünür; kader'in bilinebileceğine, tanrıların gerçekliklerinin öğrenilebileceğine inanıyorlardı. Bu yüzden Keldanîler Kilise Babaları'nın hücumuna uğruyorlar ve tekzib ediliyorlardı.[32]

Daniel Kitabı'nda Keldanîler için bazen *sihirbazlar* ve *kâhinler* nitelemeleri kullanılmıştır: "Ve Nebukadnetsar'ın krallığının ikinci yılında, Nebukadnetsar düşler gördü ve ruhu sıkıldı, uykusu kaçtı. Ve düşlerini krala anlatmak için sihirbazlar, falcılar, afsuncular ve Keldanîler çağrılsın diye kral emretti. Onlar da içeri girdiler ve kralın önünde durdular. Ve kral onlara dedi: Bir düş gördüm, o düşü anlıyayım diye ruhum sıkılıyor. Ve Keldanîler krala Âramî diliyle söylediler: Ey kral, ebediyyen yaşa; düşü bu kullarına anlat da yorasını gösterelim. Kral cevap verip Keldanîlere dedi: O şey aklımdan çıktı, eğer düşü ve yorasını anlatmazsanız, parça parça edileceksiniz ve evleriniz gübrelik edilecek... Kralın önünde Keldanîler cevap verip dediler: Kralın bu şeyini gösterecek yeryüzünde insan yoktur; çünkü hiç bir kral, bir efendi veya bir hükümdar bir sihirbazdan, bir falcıdan yahut bir Keldanî'den böyle bir şey sormamıştır".[33] Keldanîler devrinde ve Keldanîler arasında büyü ve sihrin ne denli ilerlediğini bu cümlelerden anlamak oldukça kolaydır. Unutulmuş olan bir rüyanın bile yorumunu

32. T.A. Brady, *"Chaldeans"*, *N.C.E.*, III/ 432
33. *Kitab-ı Mukaddes*, Daniel, II/ 1-10. Ayrıca bkz.: Daniel, IV/4-9; Daniel, V/ 7-11

istemek onların bu alanlardaki başarılarının bir delili olmalıdır.

Aslında büyü olayının bir çok kavimlerde bulunduğu bilinmektedir. Keldanî büyüsü, her yere dağılmış olan perilerin tabiat olaylarını meydana getirdikleri inancına dayanıyordu. Bu yaratıklar şeytanî güçlerle donatılmıştı. Bu kuvvet daha çok kadınlarda bulunuyordu. Cadılar ve şeytanlar insanların bedenlerine girebilme yeteneğine sahipti. Babil Keldanîleri'nde, kötü ruhlara karşı mücadele için çok zengin bir dua kitabı vardı. Veba, istila, peri, cin, gulyabani gibi şeylere karşı okunan dualar vardı. Evlerde, korunmak için giriş yerlerine kurtarıcı ilâhların küçük tasvirleri konulurdu. Sihir yapmak için en kuvvetli güç, temizleyici suyun semavî timsali olan *Ea*'dır. Keldanîler şeytanları bir çok sınıflara ayırıyorlardı. *Lilit* ve *Lilitu* geceleyin hareket eden perilerdi... Periler kötülük yapmak için, hayvan yahut insan suretinde görünüyorlardı.[34]

Lilit adlı bu peri veya şeytan Yahudiler'in Talmudu'nda da geçmektedir. Talmud'un ifadesine göre, Âdem şeytanlardan adı *Lilit* olan birisini dost edinmiş, onunla 130 yıl boyunca beraber (evli) kalmış; birçok erkek ve kız çocuk sahibi olmuştur. Havva da şeytanlardan kendisine aşık olan bir zümreyle yaşayarak onlardan birçok erkek ve kız çocuk doğurmuştur. Bunun yanında Havva, Âdem'den bir takım oğul ve kızlardan oluşan soyu temiz bir başka topluluk da meydana getirmiştir. Bunun için Âdem ile Havva'nın çocukları, *Allah oğulları* addedilmiştir. Şeytanlardan zina mahsulü olarak doğan çocuklara gelince; onlar da *insan oğulları* sayılır.[35] Bu benzerliğin bir etkileşim sonucunda ortaya çıktığı akla gelmektedir, bunun da

34. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B.Y., İstanbul, 1993, I/ 250; Cemal Anadol, *Halk İnanışları, Büyü(Sihir-Tılsım)*, İstanbul, (Tarihsiz), 15-16

35. Muhammed Ali Bâr, *"Tevrat ve Talmud'a Göre Allah Anlayışı"*, çev. Kadir Albayrak, *Yeni Harran Çevresi Dergisi*, Yıl.2, Sa.5-6, Şanlıurfa, 1994, 87

Yahudiler'in Babil sürgününde ortaya çıkmış olduğu düşünülebilir. "Kısacası, yer yüzünün birçok bölgelerine yayılmış olan bazı inançlar kaynağını Mezopotamya'dan almıştır. Yahudiler de 70 yıllık Babil esareti sırasında bu inançtan çok etkilendiler".[36]

Özellikle M.Ö'ki asırlarda *Keldanîler'in büyüsünün* çok yaygın olduğunu ve başka kavimlere de geçtiği ileri sürülmektedir. Keldanîler'in büyüsü astroloji ile de ilgiliydi. "Onlar yedi gezegene tapıyorlardı. Ve bunların kâinatı idare ettiğini, hayır ve şerrin dünyaya onlar vasıtasıyla geldiğini söylüyorlardı. Bunlara İbrahim (a.s), peygamber olarak gönderilmiş ve onların görüşlerini iptal etmiş, mezheplerini reddetmiştir".[37]

Keldanîler'in büyü sanatı daha sonra Araplara, Mısırlılara, Yunanlılara ve diğer milletlere geçmişti. Bu sihir ve tılsım bilgileri, şeriatler nazarında zararlı görüldüğü ve Tanrı'nın yardımına başvurulmadan yıldızlarla başka varlıklar ve unsurlara teveccüh edildiği için, sihir ve tılsım hakkında yazılan eserler halk arasında ilk önce yok denecek kadar azdı. Ancak Hz. Musa peygamber olarak gönderilmeden önce, Nabat ve Keldanî gibi kavimler tarafından yazılan eserlerde bu ilimlere ait bilgilere rastlanırdı. Süryanî ve Keldanîler'den ibaret olan Babil ahâlisi ve Mısır'da Kıptîler ve başkaları sihir ve tılsımla uğraşmışlardı. Bunlara dair kitaplar meydana getirmişlerdi. Fakat bu kavimlerin eserlerinden ancak Babil ahâlisi tarafından meydana getirilen *Felahet-i Nabatiyye* gibi pek azı Arapça'ya çevrilmiştir.[38]

---

36. Taplamacıoğlu, *Karşılaştırmalı* ..., 89
37. İbn-i Kesir, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa- Bedreddin Çetiner, İstanbul, 1984, II/ 462; Geniş bilgi için bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1971, I/ 442 vd.; Fahrüddin Râzi, *Mefatîhü'l- Gayb*, Beyrut, 1990, III, 187
38. İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev Zakir Kadirî Ugan, M.E.B.Y., İstanbul, 1989, III/ 1-2

Birçok eski kavimlerde olduğu gibi büyü ile dinî inancı birbirinden ayırmak oldukça zordur. Eski Yunan uygarlığından önceki bu uygarlıklarda, özellikle Keldanîler'de büyünün dinle karışarak halk üzerinde etkili bir kurum haline geldiği kesindir. Tanrılar'ın düşmanlıklarından ve kötülüklerinden insanları korumak için, o vaktin ruhanîleri büyüyü bir çeşit dinî ayin gibi kullanmıştır.[39]

Keldanîler'in büyü ve sihirle olan ilgileri değişik şekillerde günümüzde de devam etmektedir. Kilise kurallarına aykırı olduğu halde bazı kişilerin bunlarla uğraştıkları söylenmektedir. Diyarbakır ve Mardin'de doğrudan Keldanîler'le ilgili olmasa da, bazı amaçlarla Süryanî kiliselerine gelenlere şahit olmuştuk. Bunlar genellikle hastalıklarına ve karı koca anlaşmazlıklarına çare arayan insanlardı.

Birçok insan, nazara karşı korunmak için büyüler yaptırır, muskalar takar ve bu tür şeyleri çocuklarını ve hayvanlarını korumak amacıyla da uygularlar. Mavi boncuk dizisinin de nazara karşı etkili olduğuna inanılır. Genellikle ismin harfleri uygulanarak gelecekten haber alınmaya çalışılır, bu fal yönteminde, alfabenin her bir harfine rakamsal bir değer verilir; eğer adınızı oluşturan harflerin sayısal değerlerini sıralayıp bunları topladıktan sonra, mistik olduğuna inanılan bir rakama bölünürse, ortaya çıkacak olan sayıyla geleceğe ulaşmayı sağlayacak değer elde edilmiş olur. Bunların dışında fala bakmak için başka yollar da mevcuttur. Kaş yolmak, kulak kaşımak gibi hurafeler de gelecekten ip ucu verir denilmektedir. Yer yüzünün her tarafında olduğu gibi Keldanîler'de de nazara inanılmaktadır.[40]

Hangi rakamlar olduğunu öğrenemediğimiz Keldanîlerdeki bu mistik rakamsal değerlerle gelecekten haber

39. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, 29
40. Surma d Bayt Mar Samcun, *Doğu Asur Kilise Gelenekleri*, çev. Meral Barış, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1993, 56

verilmeye çalışılması ile, ebced hesabıyla tarih düşürme sanatı arasında herhangi bir etkileşimin olup-olmadığı gerçekten araştırılmaya değer bir konudur.

Surme Hanım; "Aslında bu garip âdetler çok eskidir. Bilgelerimiz bizlere, dilimizde *'Xarasuta'* denilen büyü kitaplarından çok az bırakmışlardır. İnanıyorum ki, bu formüller, şimdi Avrupa müzelerinde bulunan eski Babil Kil tabletlerinde yazılı büyü formülleriyle aynıdır. Bu muskaların, bu memlekette İsa'dan önce 5000 yılından bu yana sürekli kullanıldığı ve bu sayede de bizlerin eski Asur ya da Keldanî soyundan geldiğimiz tüm açıklığıyla ortaya çıkacaktır"[41] demektedir.

D- KELDANÎLER'İN BAZI BİLİMLERE KATKILARI:

Keldanîler'in M.Ö.'ki asırlarda bazı bilimlere önemli katkılarda bulundukları kabul edilmektedir. Bunların başında astronomi, astroloji, felsefe, matematik gibi ilimler gösterilmekte ve bu ilimlerin daha sonra Yunan, Roma ve Mısır'a intikal ettiğine dikkat çekilmektedir. Önceleri Keldanîler, gök yüzüne ait varlıklara ta'zimde bulunmuşlardır. Onların dinî inançlarıyla göğe dair bilgileri bir birine karışmıştır. Gerçekten de astronomi konusunda çok önemli araştırmalara önderlik etmişlerdir. Büyük İskender tarafından M.Ö.331 yılında Babil zaptedildiğinde Keldanîler'e ait, 1903 yıllık astronomik araştırmalarla ilgili bir takım çalışmaların bulunmuş olduğu ve bunların daha sonra Aristo'nun eline geçtiği de ileri sürülmektedir.[42]

1- Keldanîler ve Astroloji

Gökyüzü, semâvî varlıklar ve diğer kozmik esaslar hakkındaki gizemli bilgelik (mysterio-sophic) ile ilgili kavramlar

41. Surma, *Doğu Asur...*, 56-57
42. William Swinton, *Outlines of The World's History*, New York, 1874, 30; Rawlinson, *The Seven Great...*, I/ 65; Ahmed Rifat, *Lügat-ı Tarihiyye...*, V/ 90

Babilonya'dan veya daha ziyade Keldanîler'den türemiştir.[43]"Keldanîler zamanında yıldızlara ait incelemeler dinî-sihrî bir karakter taşıyordu. Onlara göre -bütün aynı inanç seviyesinde olan kavimlerde olduğu gibi- yıldızlar tanrılardır ve canlı varlıklardır. Keldanîler'in astrolojisi ve astrobiyolojisi, yıldızların ilmî bir tarzda incelenmesinden çok uzak bulunuyordu. Bununla birlikte bütün bu hazırlıkların fizik olayları ilmî bir yoldan incelemede büyük faydası oldu".[44] "Keldanîler, haftanın günlerini gökteki kutsal yıldızların adları ile isimlendirmekte idiler. Bu inanca göre gökteki her kutsal yıldızla ilgili bir tanrı vardır ve bu tanrının özel vasıfları vardır. Her çocuk dünyaya geldiği güne ait olan kutsal yıldızın tanrısının vasıflarını alır, yani, tanrının vasıfları, çocuğun bağlı bulunduğu yıldız vasıtasıyla, doğan çocuğu etkiler. Keldanîler'de bu inanca dayalı olarak burç falı ortaya çıkmıştır. Keldanîler, insanların hepsinin, doğdukları günlerin yıdızlarının etkisi altında kaldıklarına inanırlardı. Onlar özellikle Merih'in etkisi altında olan insanların, ilâhî bir güce sahip olduğuna inanmakta idiler".[45] Diğer taraftan, yıldızların Zigguratlar üzerinden gözlenmesi de, onların zihinlerinde büyük bir yer tutmuştur. Gök yüzünde bir takım olayların olacağını önceden haber veren belirtilere rastlanmaktadır. Müneccimlik böylece, yıldızlar üzerine önemli araştırmalar yapılmasına yol açmış; bu sayede tabiatın determinizmi ve zamanın ölçülmesi hakkında değerli sonuçlara varılması mümkün olmuştur.[46] Keldanîler astronomi ile ileri derecede ilgilenmişler, güneş ve ay tutulması hadisesini kaydetmişler,

43 Ugo Bianchi, *The History of Religions*, Leiden, 1975, 121
44. Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş*, A.Ü.İ.F.Y., 2. Baskı, Ankara, 1963, 160
45. Kuzgun, *Dinler Tarihi Dersleri*, I/ 157; Fisher, *Outlines of...* 44
46. Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, (Tarihsiz), 112

astronomik takvimler vücuda getirmişlerdir. Bu bilgiler daha sonra birçok kavim gibi Mısırlılara da geçmiştir.[47]

Keldanîler, ilk önce, müneccimliğe ve sonra astronomi araştırmalarına verdikleri önem dolayısıyla, yeryüzü âlemi ve insanoğluna ait olayların, gökyüzü âlemindeki hareketlere tâbi olduğu düşüncesine varmışlardı[48]. Babil kâhinleri yalnızca yıldızlara bakmakla kalmaz, dünya işleriyle de yakından ilgilenerek zenginlerin servetini, fakirlerin korkusunu istismar ederlerdi. Törenler sırasında elde ettikleri büyük servetlerle göklere erişen büyük tapınaklar yaptırırlardı. Bu tapınaklara adak adı altında servetler akardı. Bu kâhinler kendi aralarında iş bölümü yaparlar ve bir kısmı erkenden kalkar, putları temizler ve giydirirdi. Bir kısmı, yıldızlara göre bazılarının talihini söyler; bir kısmı, avluda bekleyen kısır kadınları gebe bırakma görevini üzerlerine alır ve bir kısmı da, afsun ve ilahiler okurlardı.[49]

"Keldanistan'ın açık gök yüzünde yıldızlar geceleyin diğer memleketlerde görülmemiş bir feyz ile parlardı. Keldanîler bu yıldızlardan bazılarının diğerleri arasında, devamlı yer değiştirdiğine dikkat etmişler; sabit olanlarla hareketli olanları bir birinden ayırmışlardı. Beş gezegene, yani Merih, Zühre, Zuhal, Müşteri, Utarit ile Güneş ve Ay'a ilâhların özel tecellileri, onların tercümanları gözüyle bakarlardı. Gezegenlerden her biri bir ilâha işaret eder ve o ilâhın adıyla çağrılırdı. Her gezegen ile delâlet ettiği tanrı için bir renk tahsis edilmişti. Mesela, Utarit'in (Nebo) rengi mavi, Zühre'nin (İştar) beyaz, Merih'in (Nergal) kırmızı, Müşteri'nin (Marduk) erguvanî, Zuhal'ın (Ninip) siyah, Ay'ın (Sin) gümüş, Güneş'in (Şamas) altın renginde idi. Keldanîler güneşin her gün başka bir nokta-

47. Afet İnan, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, T.T.K.Y., Ankara, 1987, 239
48. Abe Barb, *Tarih-i Felsefe*, mütercimi: Buhur İsrail, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332, 31
49. Taplamacıoğlu, *Karşılaştırmalı...*, 90

dan doğduğuna ve bu şekilde bir yıl zarfında, göğün ufkunu devr ettiğine dikkat etmişler ve 12 gezegenin hepsini ve burcu öğrenmişlerdi. Burçlara ilâhî varlıklar gözüyle bakmışlardır. Keldanîler yıldızların, ilâhların meramını ifade ettiklerine ve bunların hareketlerini araştırarak, dünyada olacak şeylerin önceden keşf ve tahmininin mümkün olacağına inanıyorlardı. Onun için rahipler aynı zamanda kâhin sıfatını da haiz idiler. Bunlar rüzgârları, yağmuru, su taşkınlarını, şiddetli sıcaklıkları, iyi ve kötü ürünleri önceden haber verirlerdi. Siyasî olayları, hükümdarların ölümlerini, savaşları ve hezimetleri de önceden keşfederlerdi. Bununla birlikte Keldanî kâhinlerinin bütün eski kavimler nezdinde en çok şöhretlerine sebep, herkesin alınyazısını önceden keşf ve tayin edebilmeleri hususu idi. Keldanîler bir çocuk doğduğu zaman yıldızların bulunduğu yerlerin, çocuğun hayatı boyunca başına gelecekleri gösterebileceklerini ifade ederlerdi. Her insanın bir yıldızı vardı. O insan, bütün hayatı boyunca o yıldızın etkisi altında kalırdı. Eğer bu iyi bir yıldız ise, o insan mutlu, kötü ise bedbaht olurdu. Bir insanın talihini belirlemek için, hangi yıldız altında doğduğunu bilmek yeterliydi".[50]

Konunun giriş kısmında temas edildiği gibi bu ilim daha sonra diğer milletlere ve Araplara da geçmiştir. "Araplar uçsuz bucaksız çöllerde işlerine çok yarayan bu bilgiyi şüphe yok ki, Keldanîler'den ve Babilliler'den almış olmalıdırlar; esasen eski medeniyetlerin mümessilleri olan eski Hindliler, eski Mısırlılar ve eski Yunanalılar ve başka milletler de bu bilgiyi Sümerliler yoluyla Keldanîler'den öğrenmişlerdi. Araplar'ın zikrettikleri belli başlı yıldızların bir çoğunun adı veya adının delalet ettiği manâ Keldanîlerdeki'nin hemen hemen aynıdır. Mesela, Arapça'daki Merih yıldızının Keldanîce'deki karşılığı *Mirdah*'tır. Zuhal yıldızının adı olan *'Zuhal'* kelimesinin

50. Ali Reşad, *Tarih-i Kadim*, 154-155

Arapçada manâsı *'yükseklik'*tir ki, Keldanîce'de Zuhal yıldızının adı olan *'Kâvun'* kelimesinin manâsı da yüksekliktir. Yıldız kümelerinin adları da, Arapça'da ve Keldanîce'de aynı veya aynı manâdadır".[51]

Söz konusu kelimeler sadece Arapça'ya geçmekle kalmadı. *Günümüzde Batı dillerinde kullanılan bazı gök cisimlerinin kökleri de Keldanîce'den kaynaklanmaktadır.* Keldanîler ve onların medeniyetleri gök yüzüne yönelik olduğu için, onunla ilgili bilgileri de gelişmişti. Onlar Sabiî idiler ve yıldızlara taparlardı. Batılılar, *Sun*, yani güneş kelimesini Keldanîce'deki *Sin*'den almışlardı. Aynı şekilde *Star* kelimesi de *İştar*'dan gelmekteydi. Keldanîler Zühre'yi güzelliğin remz'i olarak nitelendirirlerdi. Aşk tanrıçası olarak da İştar'ı kabul ederlerdi.[52]

Buna bağlı olarak kehânetin Araplara Keldanîler'den geçtiği zannedilmektedir. Müneccim ve kâhin'e *hâzî* ve *hazzâ* denilmesi buna delalet eder. Çünkü hâzî bakıcı manâsına gelen Keldanîce bir lafızdır. Kâhin tabiri Museviler'den gelmiştir..İlk kâhinler Keldanîler'den idi. Daha sonraları Musevîler'den ve Araplar'dan yetişmeye başlamıştır... Aslında eskiden astrolojiyle kâhinler meşgul olurdu. Araplar bu bilgiyi Keldanîler'den öğrenmişlerdir. Çünkü Sabiî mezhebinin kurucusu Keldanîler olduğu gibi, nücum ilminin kurucusu da onlardır. M.Ö.536'da İran hükümdarlarından Keyhüsrev'in Babil'i zaptetmesi üzerine Keldanîler zulüm ve hakaret görmeye başladılar. Bunun üzerine Sabiîlik yerine Mecusîlik yerleşmeye başladı. Keldanîler mecburî olarak etrafa dağıldıkları gibi, mühim bir kısmı da dil benzerliği sebebiyle Arap topraklarına göçtüler. Bu şekilde hem Sabiîliği, hem de astrolojiyi Arap

51. Neşet Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, T.T.K.Y., Ankara, 1989, 142-143; Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar Arap Tarihi*, T.T.K.Y., Ankara, 1993, 117

52. Muhammed Hüseyin Zeydan, *"Mukarenetü Beyne Ye'ribu ve 'Abir"*, *ed-Dare*, Receb, 1988, Sa.4, 7-8

Yarımadası'na soktular. Arap Yarımadası'nda Sabiîler âdeta Musevîler'le İsevîler gibi bir yer tuttular.[53]

2- Keldanîler ve Matematik

Keldanîler matematik ilminde de ilerlemişlerdi. Senenin 365 gün, 6 saat, 11 dakika olduğunu tespit etmişlerdi.[54] Keldanîler gökyüzü araştırmaları sonucunda bazı keşiflere ulaşmışlardı ki, bunların doğruluğu daha sonra gerçekleşmiştir. Sözgelimi, gezegenlerin hareketlerini hesaplamaya ve Ay tutulmasını önceden tayin etmeye muktedir olmuşlardır. Burçların yerlerinin 12 işaretini tayin ve bir yılın 365 gün 6 saatten oluştuğunu anlamışlardı.[55] Dairenin 360 dereceye bölünmesini de Keldanîler bulmuşlardı. "Keldanîler tarafından dairenin 360 dereceye bölünmesinde bile belki büyüsel ve dinî bir etkinin rolü olduğunu söyleyenler vardır. Çünkü bir Asur tabletinden, tanrıların 1'den 60'a kadar olan sayılarla gösterildiği ve yarı tanrıların ise, bu sayıların kesirleriyle temsil edildiği, buna göre 60 sayısının Asurlular'da bir kutsallık kazandığı anlaşılıyor. 60'ın 6 ile çarpımından çıkan 360 da, dairenin çemberini oluşturuyordu. Fakat bunlar tahmin derecesini geçemeyecek bilgilerden başka bir şey değildir".[56]

3- Keldanîler ve Felsefe

Keldanîler'in felsefeye de bazı katkılarda bulundukları belirtilmektedir. Keldanîler'in felsefesi bize yabancı müellifler tarafından nakledilmiştir. Genellikle Yunan tarihçi ve felsefecilerinin yazılarında dağınık halde bulunan görüşler şeklindedir. Keldanîler'in ilk sebep hakkındaki düşünceleri şu tarzdaydı: İlk önce vücud-u mutlak ve her şeyin başlangıcı olan Bel, yani

53. Seydişehrî, *İslâm Tarihi...*, 172, 175
54. Ahmed Rifat, *Lügat-ı Tarihiyye...*, V/ 90
55. Ali Reşad, *Tarih-i Kadim*, 155
56. Adıvar, *Tarih Boyunca...*, 30

Allah ile, karanlık ve su'dan ibaret olan fezâ bulunmaktaydı. Daha sonra Bel aydınlığı yarattı. Bunun sonucunda fezânın çocukları olan şeytanlar def' edildi. Akabinde Allah, kaos halinde bulunan fezayı bir düzene soktu. Kendi cevheriyle, ikinci derecedeki ilâhların cevherinden ve topraktan, insanî ruhu ve hayvanî ruhu meydana getirdi... Bu fikirler şüphesiz an'ane düzeyinde kalmıştır. Ancak Keldanîler'in felsefesi astroloji ile yakından ilgilidir. Strabo'nun rivayetine göre, Keldanistan'da değişik felsefî mezhep ve okullar kurulmuştur. Bu durum orada bir felsefe hareketinin geliştiğini göstermektedir. Fakat belgelerin yetersizliği bu hareketin mahiyetini tarif ve tasvir etmeye imkân vermemektedir.[57]

Felsefe'yi hikmet anlamında alırsak, *Fârâbî*'ye göre bu ilim Keldanîler tarafından meydana getirilmiş, sonradan Mısırlılara, Yunanlılara, Süryanîlere ve Araplara geçmiştir.[58] Yahudilerin de Babil sürgününde, bu Keldanî felsefesinden etkilendikleri, bu etkinin daha sonra Ahd-i Kadîm'e yansıdığı da ileri sürülen görüşler arasındadır.[59]

4- Keldanîler ve Ölçü Birimleri

Keldanîler eski çağlarda bütün kavimlerin kullandıkları zaman, uzunluk ve ağırlık ölçülerini icad etmişlerdi. Yılı, Ay'ın yer etrafındaki devrine bakarak bazıları 29, bazıları 30 gün olmak üzere 12 Ay'a taksim etmişlerdi. Bu şekilde tayin olunan yıl yerin güneş etrafındaki devrine göre hesap edilen 365 gün 6 saatten ibaret olan hakiki seneden daha kısa idi. Aradaki farkı gidermek için her 6 senede 30 günlük bir tamamlayıcı ay ilâve ederlerdi. Keldanîler 7 günden oluşan haftayı da bularak, her bir günü bir gezegene tahsis etmişlerdi ve

57. Abe Barb, *Tarih-i Felsefe*, 30-31
58. Fârâbî, *Tahsîlu's-Sa'ade*, çev. Hüseyin Atay, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1974, 51
59. Ali Bulaç, *İslâm Düşüncesinde Din Felsefe/Vahiy Akıl İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994, 319

7. gün *dinlenme günü* olarak kabul edilmişti. O günde savaş yapılmaz, mahkemeler iş görmez, hatta hastalara bile ilaç verilmezdi. Bir günü 24 saate, bir saati 60 dakikaya, bir dakikayı 60 saniyeye taksim edenler de Keldanîler idi. Aynı şekilde Keldanîler, daireyi 360 dereceye, dereceyi de 60 dakikaya göre hesaplamışlardı. Derece için (°), dakika için (-), saniye için (=) ve salise için (≡) işaretlerini ilk önce kullananlar yine Keldanîler idi.[60]

Bütün bunlara ilaveten Keldanîler'in, Kur'an'ın i'rabı ve harekelenmesine dolaylı da olsa katkıda bulundukları ifade edilmektedir. Kur'an'ın harekelenmesiyle ilgilenen Ebu'l-Esved'in, harekeleri Irak'taki komşuları olan Keldanî ve Süryanîler'den aldığı bazı eserlerde geçmektedir.[61]

Keldanîler'in M.Ö. yaşadıkları coğrafya ve bu coğrafyanın yapısı, ırmakları, dağları, sulama kanalları, ünlü şehirleri ve Babil kulesi, hukuk ve edebiyatları, bu devirde kurdukları krallıklar ve krallarının isimleri vb.konuları burada açıklama ihtiyacı duymuyoruz. Bunlarla ilgili olarak yerli ve yabancı kaynaklarda yeterince bilgiye ulaşmak zor değildir.[62]

60. Bkz. Ali Reşad, *Tarih-i Kadim*, 158-159; Fisher, *Outlines of...*, 15
61. Bkz. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1988, I/ 19-20
62. Bu konularla ilgili geniş bilgi için bkz. *Ancient History...*,

İKİNCİ BÖLÜM /
HIRİSTİYANLIĞIN YAYILIŞI VE NASTURÎ KELDANÎLER

A- NASTURÎ KELDANÎLER

1- Mezopotamya'da Hıristiyanlığın Yayılışı

Hıristiyanlığın İran, Mezopotamya ve Mısır gibi Ortadoğu ülkelerine nasıl yayıldığı konusunda detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, Miladî III. yüzyılda Mezopotamya'da Ârâmî Kilisesi'nin ortaya çıktığı görülmektedir. Çünkü bölgede İranlılar'dan ziyade Ârâmîler yaşıyorlardı.[1]

Mezopotamya ve Kalde kilise geleneği, bu bölgelerin Hıristiyanlaşma tarihini Havari *Aziz Thomas* ve arkadaşları olan *Addai (Aday), Aggai (Agay)* ve *Mari (Mara)* zamanına kadar geriye

1. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul, 1983, 259

götürürler. Hatta son ikisi İsa'nın müritleri olarak da mülahaza edilmektedir. Modern tenkitçiler, *Aziz Thomas*'ın Havarilik görevine itiraz etmezler ama *Aziz Aggai* ve *Mari*'nin Havarilik görevlerini III. yüzyıla kadar götürürler.[2] Süryanîler, Mezopotamya bölgesinde, Suriye'de yaşadıkları için bu adı almışlarsa da, 38 yılında, Hıristiyan olduklarında, Antakya'yı merkez edinmiş, bir topluluk halinde idiler. Süryanîler, Hıristiyanlığı havari *Petrus*, arkadaşı *Thomas*, onun kardeşi *Aday* ve onların şakirtleri *Agay ve Mara*'dan öğrendiler. Hıristiyan olduktan sonra Ârâmî adını kendileri için kullanmayıp bunu putperest olanlara bıraktılar ve bir mezhebi ifade etmek üzere Süryanî adını benimsediler. Daha sonraki bir gelişmede Yakubî diye adlandırılıp Nasturî ve Melkit Kiliseleri'nden farklı bir yapıya kavuşan Süryanîler; kendilerini ilk Hıristiyan ve en eski Ortodoks bir cemaat olarak nitelendiren Monofizit bir kilisedir. İbadetlerini Süryanîce yaparlar. Yine kendileri gibi Süryanî kökten gelen (Doğu Süryanîleri/Nasturîler), fakat zamanla Asya'ya ve Çin'e kadar yayılıp çeşitli milletlerden mensuplar edinen Nasturîler'le İsa'nın şahsiyeti, Meryem'e *Theotokos* denilip denilemeyeceği gibi konularda ayrılırlar ki, Süryanîler *Theotokos* denilebileceğine inanırlar.[3] Nasturîler ise bugüne kadar, Yunanca *Theotokos*'un Süryanîce karşılığı olan *Yaldath Alaha* kavramını kullanmaktan çekinmişler, bunun yerine *Bakire Meryem*'e, *İsa'ya hamile kalan* anlamında *Yaldath Msiho* kavramını kullanmışlardır.[4]

Doğu Suriye ve Mezopotamya'daki Hıristiyanlığın bu gelişmesi, Keldanî ve Süryanî Kiliseleri'nin başlangıcı sayılmaktadır. Bu Kiliselerin geçmişi II. yüzyıla kadar dayandırılmak-

2. R.Janin, A.A., *Les Eglises Orientales et Les Rites Orientaux*, Paris, 1955, 410; Grant, *Nasturiler Ya da...*, 87-90
3. Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 274
4. Aziz S. Atiya, *A History of Eastern Christianity*, London, 1968, 254

tadır. Özellikle Keldanî Kilisesi'nin yaptığı *Kuddas* (Ekmek-Şarap Ayini)'ın temel duaları, bu ülkenin Havarisi olarak kabul edilen *Mar Addai* tarafından meydana getirilmiş ve *Mar Mari* de onları geliştirmiştir. III. yüzyılın sonuna kadar Mezopotamya Hıristiyanları Edessa'ya bağlı kabul ediliyordu. Dolayısıyla Antakya Patrikliği'ni IV. yüzyılın başlarında, *Papa* ünvanlı bir Episkopos teşkilatlandırdı. Dinî bölgelerin belirsizliği, episkoposların seçiminde yapılan haksızlıklar ve Hıristiyanların iç meselelerini halletmek için yakın bir Patrikhane'nin bulunmaması sebebiyle, Episkopos Papa, İran İmparatorluğu'nun başkenti *Selösi-Stezifon Diyosezi* (dinî bölgesi) etrafında bütün Mezopotamya Hıristiyanları'nı toplamaya muvaffak oldu. Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra, İran'da bu Hıristiyanlar bir dizi zulümlerle karşılaştılar. Bu baskılar 340 yılından 637 yılına kadar devam etti. 431'de Efes'te toplanan genel Konsil Nastur'u azledip Mısır'a sürgün edince, aynı zamanda Urfa Yüksek Din Okulu'nu da kapattırdı. Bu sefer okulun bazı talebe ve hocaları İran İmparatorluğu'na geçmiş ve Nusaybin'de yeni bir okul kurmuşlardı. İşte bu zamandan itibaren Nastur'un öğretisi ünlü bilgin Narsai sayesinde Nusaybin'den bütün Mezopotamya ve İran Hıristiyanları arasında yayılmaya başladı. Buranın Episkoposu Barsauma, bu hareketi bütün gücüyle destekledi. 484'ten sonra Barsauma, İmparator'un desteğiyle İran İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanlara zorla Nastur'un fikirlerini kabul ettirdi ve onları Roma-Bizans İmparatorluğu'ndan ayırarak, ayrı bir millî kilise meydana getirdi. Böylece bu millet kendi millî ismini kaybetmeye başladı ve inancının ismi, (Nasturî) ırk isminin (Keldanî) yerini aldı.[5] Bu kilise Hıristiyanlarına Nasturî adı veriliyordu. Kendileri ise

5. Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, Paris, 1891, II/ 769; K.Bihlmeyer-H.Tuchle, *I-IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık*, çev. Antun Göral, İstanbul, 1971, 36

bu adı reddedip Doğu Kilisesi adını kabul ediyorlardı. Bu kilise veya Nasturî Kilisesi, V. yüzyıldan sonra XIV. yüzyılın sonuna kadar bütün şimdiki Irak, İran, Ortaasya, Çin ve Hindistan'da büyük gelişmeler kaydetti. XV. yüzyılın başında Irak ve Hindistan Kiliseleri dışında bütün Asya Nasturî Kiliseleri çeşitli istilalar nedeniyle ortadan kalktı.[6]

Çalışmamızın ilk başlarında Nasturîlerle Keldanîler arasında bu derece yakın bir ilişkinin olabileceğini tahmin etmemiştik. Ancak zamanla, Nasturîleri anlamadan, onların inanç, ibadet ve geleneklerini bilmeden Keldanîler hakkında kesin bir yargıya ulaşmanın hemen hemen imkânsız olduğunu gördük. Çünkü Keldanîler'le Nasturîler aynı ırktan, fakat farklı mezhepten olan, aynı litürjiyi takip eden, aynı dine mensup olan topluluklardı. Bu gerekliliği dikkate alarak Nasturîler'le ilgili olarak açıklayıcı bazı bilgiler vermenin faydalı olacağı kanaatine vardık.

Hemen her konuda olduğu gibi, Keldanî Kilisesi ile diğer Doğu Kiliseleri arasında bazı kavramlar iç içe girmiştir. Bu da kavramların yerli yerinde kullanılmasını engellemektedir. Bu durumdan, sadece araştırmacılar değil, Keldanîler ve diğer gruplar da şikayetçidir. Din adamı olsun veya olmasın, her kime sorduysak, bu konuya net bir cevap verememişlerdir. Yazılı kaynaklarda da aynı karmaşa söz konusudur. Mesela, Keldanî denildiği zaman bazen Süryanîler, bazen Nasturîler, bazen Asurîler, bunun tam tersine; Süryanî denildiğinde de diğerlerinin kastedildiği olmaktadır. Ayrıca birçok eserde Nasturîler için *"Chaldeen non Unis"* (Papalığı tanımayan Keldanîler) şeklinde bahsedilmektedir.

"Ancak sonuçta bütün bunlar aynı ırktan, aynı dinden insanlar olmasına rağmen farklı mezheplere bağlıdırlar".

6. Bihlmeyer-Tuchle, *I-IV. Yüzyıllarda...*, 34-36; Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans*, London, 1983, 56

Yukarıdaki gruplara mensup insanlar tarafından bir çıkış yolu olarak söylenen bu formül de, tartışmaya açık bir problem teşkil etmektedir. Zira *'Nasturî'* terimi haricindeki diğer adlandırmalar Hıristiyanlık'tan önce de kullanılmaktaydı. Bu durumda, bunlardan herhangi birini öne çıkarmak için ileri sürülen iddialar, aynı derecede diğerleri için de geçerlidir.

Irkî açıdan çok müphem olan konuya Hıristiyanlık noktasından baktığımızda, problemin azaldığını, fakat tamamen ortadan kalkmadığını, bununla birlikte sistematize etmenin daha kolay olduğunu görürüz. Dinî inançları amaçlanarak Keldanî, Nasturî, Süryanî veya Yakubî denildiğinde; Doğu Hıristiyanlığı içerisinde ayrı ayrı mezhepler akla gelir. Bu farklılıklar Hz. İsa ve Meryem'e bakışlarında derinleşirken, litürjik uygulamalarında çok önemli boyutlara ulaşmamaktadır. Keldanîler bile Papalığın otoritesini kabul etmelerine rağmen litürjilerinde büyük bir farklılık göstermezler. Aralarındaki Kristolojik ve Mariyolojik farklılıklara rağmen, I. Dünya Savaşı'ndan sonra hepsinin de, Batılılar tarafından; Asurlular veya Asur Kilisesi diye adlandırılmaya başlandığını da açıkça görüyoruz. Kananatimizce bu isimlendirmeden amaçlanan şey, Doğu Hıristiyanlığı içerisindeki dinî ayrılıkları ikinci plana iterek, ırkî temellere dayalı bir grup kimliği aşılamaktı. Bununla birlikte, Hıristiyan aydınların bir kesimi tarafından vurgulanan Asurlu kavramı, Türkiye'deki Hıristiyanlarca ve Müslüman komşularınca hemen hemen hiç telaffuz edilmemekte, hatta bilinmemektedir. Nasturî kavramı için de aynı şey geçerlidir.

Nasturî teriminin beğenilmemesinin ve pek az kullanılmasının sebebi, 431 yılında genel kiliseden aforoz edilmiş olan *Nastur*'un kötü ününün bir mirasçısı olarak görülmek istemeyişleridir.[7]

7. Grant, *Nasturiler Ya da...*, 66

2- Nastur ve Nasturîlik

Doğu Hıristiyanlığı Tarihi'nde Nasturîlik olarak bilinen akıma adını veren Doğu Asur Kilisesi'nin kurucusu *Nestorius* (Nastur); 382 yılında Roma İmparatorluğu'nun *Kommagene* eyaletinde, *Germanikeia* (Maraş) kentinde doğmuştur. Öğrenimini Antakya İlâhiyat Okulu'nda tamamlayan Nastur, daha sonra papaz ve vaiz olarak çalışmıştır. İyi bir vaiz olan ve hitabet gücüyle tanınan Nastur ayrıca sapkınlara karşı verdiği ateşli mücadeleyle de Anadolu'nun çeşitli yörelerinde tanınmıştır. İstanbul Patriği *Cicionos* (Sisinyos)'un 427'de ölümü üzerine, hem İstanbul Kilisesi bünyesinden atayacağı bir patriğin başkentte iç çekişmelere sebep olacağını, hem de Nastur'un sahip olduğu vasıfları göz önüne almış olmalı ki, *İmparator II. Theodosius* tarafından 428 yılında İstanbul Patrikhanesi'ne Patrik olarak atandı. Nastur sapkınlar/rafizîler nitelemesiyle İsa'da insan tabiatı olmadığını söyleyenleri kastediyordu. Nastur'a göre İsa, hem tanrı hem de insan olmak üzere iki tabiatlıydı. Nastur'un Patrikliği'nin ilk yıllarında, Kilise Babaları arasındaki en önemli tartışmalar Meryem üzerinde yoğunlaşmıştı. İskenderiye Kilisesi, Meryem'in *Theotokos* (Tanrı Anası) olduğunu savunuyordu. Bu fikir ilk defa İskenderiyeli'ler ve Kıptîler tarafından ortaya atılmış oluyordu. Terim, daha önceki Havariler ve sonraki dönemde de bilinmiyordu. Nastur ise, Antakya İlâhiyat Okulu'nun görüşünü, yani Meryem'in Tanrı Anası değil, İnsan Anası olduğunu, dolayısıyla İsa'nın insan olarak doğduktan sonra tanrı tabiatını kazandığını, Hıristiyan Kilise Tarihi'nde *Diofizitçilik* (Çift Tabiatçılık) adı verilen düşünceyi savunuyordu. Bu sebeple Nastur'un taraftarlarına *Diofizitçiler* de denmektedir.[8]

8. Surma, *Doğu Asur...*, 11-12; Çelik, *Süryanî Kilisesi...*, 120; J.B. Marsden, *M.A., Dictionary of Christian Churches and Sects*, London, 1854, 582-583

Kilise tarihinde *Nastoryanizm* diye bilinen akıma adını veren Nastur'un fikirlerinin kaynağı, hiç şüphesiz tahsil gördüğü Antakya İlahiyat Okulu idi. (Bilindiği gibi, Arius da öğrenimini bu okulda yapmıştı). Bu okulun en büyük özelliği, İskenderiye İlâhiyat Okulu ile rakip bir pozisyona sahip bulunmasıydı. İskenderiye Okulu Yeni Eflatuncu Felsefe'nin temelleri üzerine bina edilmişken, Antakya Okulu eski Grek tesiriyle Aristo mantık ve felsefesinin temelleri üzerine kurulmuştu. İskenderiye Kilisesi Eflatun'un prensipleri ışığında, Kitab-ı Mukaddes'i ruhanî, harfî ve rumuzî olarak üç yönde tefsir ediyordu. Savunduğu görüşlerden dolayı İskenderiye Kilisesi taraftarlarına da *Monofizitçiler* (Tek Tabiatçılar) denmiştir. Buna karşılık Antakya Süryanî Kilisesi'nde Kitab-ı Mukaddes harfî ve lugavî olarak tefsir ve şerh ediliyordu. Bu iki okulda da İsa'nın tabiatları üzerinde duruluyordu. Antakya Okulu'nda hakim olan kanaat, İsa'nın ilâhî ve beşerî vasıflarının ayrı ayrı tabiatlar taşımasıydı. Buna mukabil İskenderiye Okulu'nda ise, İsa-Mesih'in tek tabiata sahip olduğu görüşü hakimdi. Yine Antakya Okulu *tabiat* terimiyle mücerred bir vasıf veya vasıflar grubunu kastederken, İskenderiye Okulu bunda İsa-Mesih'in müşahhas şahsiyetini düşünüyordu.[9]

Özellikle İskenderiye Kilisesi ve Suriye ile Mısır keşişleri Meryem'e Theotokos ünvanını veriyor ve Meryem'in, Tanrı Anası olmadığını söyleyenleri küfürle itham ediyorlardı. Bu görüş, Anadolu ve başkente de sıçramış ve birçok taraftar bulmuştu. İstanbul'da da güncel bir konu haline gelince, Nastur'la beraber İstanbul'a gelen Keşiş Anastasius (Anastas), bir ayin esnasında kilise minberine çıkarak şunları söyledi: "Kimse Meryem'e *Tanrı Anası* demesin. Çünkü Meryem de bir insandır. Ve netice itibariyle de, doğurduğu da bir beşerden başka bir şey değildir. Allah doğmamış ve doğrulmamıştır.

9. Çelik, *Süryanî Kilisesi...*, 116-117

Hele hele bir beşerden doğduğunu söylemek en büyük küfürdür".[10] Nastur'a göre İsa, iki yönüyle temayüz etmiştir. Bunlardan biri beşerî, diğeri ise ilâhîdir. Yani Hz. İsa başlı başına Tanrı veya Tanrı'nın oğlu değil, Hz. Meryem'in oğlu idi ve bir insandı. Aynı zamanda O, ilâhî bir karaktere sahipti. Nastur bu nazariyesi ile Katolik Kilisesi'nin tepkisini çekti. Katolik inancına sahip olanlar tarafından Kâfir ilân edildi. Nastur'un takipçileri önce Urhay, daha sonra Medayin ve diğer ülkelerde O'nun fikirlerini yaydılar. Miladî 457 yılında Urhay halkının büyük bölümü Azerbaycan'ın dağlık kesimlerine göç etti. İnançlarını bu bölgelere yaydılar. Van Gölü'nün etrafındaki halk onlara inanarak Azerbaycan'ın batısında Nasturî fırkasını teşkil ettiler. Onların liderlerine *Mar Şem'un*, inananlarına ise *Nasturî* denmiştir. [11]

Nastur, İncil'i kendi reyine göre yorumlayarak, Tanrı'nın vücud, ilim ve hayat sıfatlarını içinde barındıran tek bir varlık olduğunu savundu. Bu sıfatlar bizzat Tanrı'nın kendisi olmadığı gibi, zâtına zaid de değildir. *Nastur* İlmi; konuşma ve söz olarak yorumlayarak, Tanrı'nın mürekkeb bir varlık değil, basît olduğunu söyledi. Nastur'a göre hudusluk bedene raci olup, İsa hem ilâh, hem de insandır. Bu ikisi, iki cevher ve iki unsurdur. Yani, kadîm cevher ve muhdes cevher olmak üzere iki tabiata sahiptir. O, tam bir ilâh ve tam bir insandır. Fakat bunlar birleşerek tek bir Mesih oldu. Mesih'in katli ve haça gerilmesi olayında ölüm fiili, O'nun cesedinde, yani insanî yönünde gerçekleşti, ilâhî yönünde değil,[12] diyordu.

---

10. Çelik, *Süryanî Kilisesi...*, 121; M. Deanesly, M.A., *A History of The Medieval Church*, 590-1500, Sixth Edition, London, 1950, 5 vd.; Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, Fransızca'ya çev. Soeur Jean-Marie O.P., Türkçe'ye çev. Mehmet Aydın, T.T.K.Y., Ankara, 1990, 12-14

11 . Recep Albayrak Hacaloğlu, *Türkmen ve Âsur Kiliselerinde. Okunan Türkçe İlâhî Metinleri*, T.K.A.E.Y., Ankara, 1995, 21

12. Ebi'l- Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed eş- Şehristanî, *el- Milel ve'n-Nihal*, Daru'l- Ma'rife, Beyrut, 1382/1961, I/ 224, 225

Sonu gelmeyen tartışmalar şiddetlenerek devam ederken, ortaya çıkan bu meselenin çözümü ve Kilise Babaları arasındaki kavganın sona erdirilmesi için, İmparator II. Theodosius, Batı Roma'daki iktidar ortağı Valentianus ile anlaşarak bir konsil toplamaya karar verdi. I. Efes Konsili'ne (M. 431) katılmak üzere, İmparator'un davetiyle ülkenin dört bir yanından gelen Patrikler ve Metropolitler 431 yılında Efes'te toplandılar. Sonuçta Nastur Patriklik makamından azledildi ve aforoz edilmesine karar verildi. Nastur önce Antakya'daki bir manastıra sürüldü; 434'de oradan Mısır'a sürgün edildi. Mısır'da birçok değişik yerlerde uzun bir sürgün hayatı yaşadıktan sonra 451 yılının sonlarında Panapolis (Ahmin)'de öldü.[13] 431 yılındaki Efes Konsili ile birlikte birbirine zıt *Doğu-Batı, Süryanî-Yunan, Semitik-Bizans, Diofizit-Monofizit ve Nasturî-Ortodoks* şeklindeki kutuplaşmalar ortaya çıkmış oldu.[14]

Daha sonra İmparator bu öğretinin ortadan kalkması için, bunu benimseyenlere karşı inanılmaz bir şiddet ve baskıya girişti. Valilerine katliamlar düzenlettirdi. Fakat bütün bunlara rağmen öğreti gelişmeye devam etti. Nastur yanlısı Süryanîler çalışmalarını Urfa Okulu'nda; bu okul İmparator Zenon tarafından kapatıldıktan sonra da *Nsibin* (Nusaybin)'de sürdürdüler... Bu arada halkının çoğunluğunu Asurlular'ın oluşturduğu Mezopotamya'da, o zamanki ünvaniyle Katolikos İsak tarafından İznik Konsili'nde kabul edilen dogmaya uyan bir kilise, 410 yılında Fırat kıyısındaki *Selösi Stezifon*'da kurulmuştu. Daha sonra, zamanla bu kilise Nastur yanlılarının eline geçti. 498 yılında Urfa'da, akabinde Nusaybin'de de tutunamayan Nastur taraftarları Sâsânî topraklarına geçerek Katolikos İsak'ın kilisesini ele geçirdiler. Doğu Asur Kilisesi'nin, yani

13. Surma, *Doğu Asur...*, 13, 14; Dvornik, *Konsiller...*, 14; Bihlmeyer-Tuchle, *I-IV. Yüzyıllarda...*, 35
14. Atiya, *A History of...*, London, 1968, 247

Nasturîliğin ilk Patrikhanesi veya Patrikliği böylece kurulmuş oldu.[15]

Kur'an'da ve hadislerde Keldanîler'le ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamasına rağmen, bazı ayetlerin tefsirinde isimleri ve inanışları yer almaktadır. Bunlar genellikle Hz. İbrahim, Sabiîler, büyü ve sihirle ilgili ayetlerdir.[16] *Süleymen Ateş* tefsirinde şu bilgileri vermektedir: "İsa'dan sonra Hıristiyanlar arasında başlıca üç mezhep oluştu. *Milkaniyye, Nasturiyye* ve *Yakubiyye* mezhepleri. *Milkaniyye* teslisi benimsemiştir ve onlara göre Tanrı üçtür: Mesih, Anası ve Allah... *Nasturiyye*'ye göre *Kelime*, Güneşin küvete ya da billura vurması gibi İsa'nın vücuduna vurup yansımıştır. *Yakubiyye*'ye göre ise *Kelime* ete, kana dönüşmüş, böylece Tanrı bizzat Mesih olmuştur. "Allah üçün üçüncüsüdür diyenler kâfir olmuştur" (Maide 73) ayeti *Milkaniyye*'ye, "Allah Meryem oğlu İsa'dır diyenler kâfir olmuştur" (Maide 72) ayeti de *Yakubiyye*'ye işaret etmektedir... İşte Kur'an-ı Kerim, Nasturîler gibi nisbeten tevhid çizgisinde kalan Hıristiyanları överken, teslis ve te'lihe sapan Hıristiyanları uyarıp tevhidde birleşmeye çağırmaktadır".[17] Bizim kanaatimize göre, İslâm'ın doğuşu esnasında Arabistan'da yaşayan bu Hıristiyanlar Nasturî mezhebine mensup olan Keldanîler'di.

İslâmiyet'in doğuşu esnasında Mezopotamya'da yaşayan Hıristiyanlar Sâsânî İmparatorluğu'nun çeşitli zulümlerine maruz kalıyorlardı. Kendilerinden alınan vergiler artık altından kalkamayacakları bir hâl almıştı. Bu yüzden fetihler sırasında Hıristiyanlar, Müslümanları bir kurtuluş kapısı olarak görmüşler ve bazen de onlara yardım etmişlerdir. Ârâmî ırkına mensup olan bu Hıristiyanlar'la Müslüman Araplar arasındaki söz konusu yakınlaşma ve yardımlaşmayı, her iki ırkın da Samî kökten gelmesine hamledenler bulunmakla birlikte, dillerinin

15. Surma, *Doğu Asur...*, 14-15
16. Bkz. Bakara 62; Maide 69,82; Hac 17; Zuhruf 63-65 ayetlerinin tefsirleri.
17. Ateş, *Yüce Kur'an'ın...* VIII / 264-265

ve dinlerinin farklılığı yüzünden bu görüş pek rağbet görmemiştir. *Hz. Ömer* İslâmiyeti Necran hıristiyanlarına şart koşmamış, ancak onları Irak bölgesine nakletmekle yetinmiştir. Daha sonra ise, İranlılar'la yapılan savaşlarda bunlar Müslümanlar'ın safında yer almışlar, ganimetlerden faydalanmışlardır. Bu şekilde birçok Hıristiyan, Araplarla kaynaşarak müslümanlaşmış, sadece Hire ve Necran bölgesinde bazı Hıristiyanlar ve onlara ait kiliseler ayakta kalmıştı. *Hz. Ömer*'in Necran Hıristiyanları'na verdiği ahitlerin saklandığı ve hatta günümüze kadar ulaştığı da söylenmektedir.[18] İşte bunlar daha sonra Abbasîler'in ilk devirlerinde Bağdat ve çevresine yoğun bir şekilde yerleşmişlerdi. Miladî 830'da *Halife Me'mun* tarafından kurulan ve bir bilimler akademisi olarak nitelendirilen *Daru'l- Hikme*'nin tercüme faaliyetlerine, başta *Huneyn b. İshak* (M.809-873) olmak üzere birçok Nasturî katılmıştır.[19]

Bizans devlet kilisesinin sürekli baskısı altında Nasturîlerin, Bizans ile savaşan Sâsânî İmparatorluğu'nun sınırları içine çekildiklerini görüyoruz. Diğer taraftan Asur halkı tarihte ilk kez ikiye ayrılıyor, Süryanî Kadîm Kilisesi'ne bağlı olan Batı Asurlar Bizans topraklarında kalıyorlardı. Doğu Asurlular ise, kısa sürede bugünkü İran ve Irak'ta kiliselerini örgütlediler. Hindistan, Türkistan ve Çin içlerine misyonerler göndererek, kilise faaliyetlerini uzun bir süre bu bölgelerde de sürdürdüler. VII. ve IX. yüzyıllar arasında İslâm'ın yayılması ve XIII. yüzyılda Anadolu, İran ve Irak üzerine yapılan Moğol akınları sonunda kilise önemli ölçüde kan kaybına uğradı. Bölgedeki politik dalgalanmaya paralel olarak yer değiştiren Patriklik makamı 782'de Bağdat, 831 yılında da Musul'a taşındı. Moğol akınlarından etkilenen Nasturîler'in büyük bir bölümü Hakkari dağlarına ve Urumiye ovasına geçerek, ora-

18. Tisserant, *Hulâsatün Tarîhiyyetün...*, 44-47
19. Atiya, *A History of...*, 270

larda yerleştiler. Patrikhane ise bir kaç yüzyıl daha Musul'da kaldı. Ancak 1779'da Hakkari dolaylarındaki Kudşanis'e taşındı. Patrik Mar Simon'un 1918 yılında Kürtler tarafından öldürülmesinden sonra Musul'a; Irak'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da A.B.D.'ne taşındı. *Doğu Asur Patrikhanesi bugün Chicago*'dadır.[20]

Efes Konsili'nin (M.431) öğretisini reddederek Nastur'un öğretisine bağlı kalmayı yeğleyen bu Nasturî Hıristiyanlar bugün genellikle Güney Hindistan'da yaşamaktadırlar.[21] Şimdi çoğunluğu Roma'da toplanmış olan *Aziz Thomas*'a bağlı bu Hıristiyanlar, Hindistan'da Nasturî misyonunun ilginç bir kalıntısını teşkil ederler. XIII. asırda İran'ın Moğollar tarafından işgali, Nasturîleri hızlı bir azalmaya sevketmiştir. Yapılan başka baskılar neticesinde çok az sayıda Nasturî kalmıştır. Günümüzde hâlâ Suriye ve Kıbrıs'da da Nasturîlere rastlamak mümkündür.[22]

Nasturîler; esasen Roma'ya bağlanmayı reddeden Keldanîler olarak, Keldanîler de; Roma'nın otoritesini kabul eden Nasturîler şeklinde tarif edilebilir. Bu tarz bir ayrışma XVI. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır.

Doğu Kiliseleri'nde Papa'nın hakimiyet yetkisini tanımayan Keldanîler, yaptıkları hata yüzünden Nasturîler diye adlandırılırlar. Nasturîler bu adlandırmayı kabul etmezler ve kendilerine basitçe Süryanîler derler. I. Dünya Savaşı'ndan beri de kendilerini Asurlular olarak da adlandırırlar.[23] *Ainsworth*'un tespitine göre de, Keldanîler, kendilerine Nasturîler yerine Keldanîler denilmesini tercih ediyor ve istiyorlar. Çünkü Nastur Yunanlılar'ın Patriğiydi, bizim değil

20. Surma, *Doğu Asur...*, 16; Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan...*, 261-263; Nikitine, *"Nesturiler"*, IX/ 208
21. Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, İstanbul, 1992, 101
22. Dvornik, *Konsiller...*, 14, 2.dipnot
23. Janin, *Les Eglises...*, 410

demektedirler. Ayrıca Nasturîler'den ayrılmadan önce de kendi kiliselerine sahip olduklarını ifade ederek, Nasturîler şeklinde isimlendirilmelerinin bir iftira olduğunu söylemektedirler.[24]

3- Nasturîleri Katolikler'den Ayıran Özellikler

Nasturîler sadece dinî (teolojik) açıdan değil, Katoliklere göre mezhep bakımından da sapık sayılmaktadırlar. Bu yönüyle Nasturîler hem dinî birlikten, hem de imanî birlikten ayrılmaktadırlar.[25] *Nasturîler çoğunlukla Ortodoks olmalarına rağmen, Katolikliği benimseyenlere Keldanî* adı verilmiştir.[26] Söz konusu ayrılıklar şu noktalarda gerçekleşmektedir:

Nasturiler İsa'nın insanî ve ilahî iki tabiata sahip olduğu şeklindeki Nastur'un görüşünü takip ederler. İnsanî kişiliği olmadan Kurtarıcı İsa'nın ilahî tabiatının mükemmel olmadığına ve bu yüzden Hz. İsa'da, aynı vücutta birleşik bir şahsiyetin bulunduğuna inanırlar. Bununla birlikte, ana rahmine düştüğü andan itibaren Hz. İsa'nın mükemmel bir ilâh ve insan olduğunu inkâr etmezler. Hz. Meryem'i Tanrı Anası olarak adlandırmazlar, çünkü onlara göre bu durumda Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'u kendinde birleştiren İlâh kelimesi, İlâh'ın ve Oğul'un Annesi anlamına gelecektir. Bu durum onların Meryem'e büyük bir saygı ve hayranlık duymalarına engel değildir. Tanrı'nın insan şeklinde görünmesi ile ilgili inançlarının açıklaması hakkında fikir birliğine sahip değildirler. Ayrıca Nastur'u da kendi kiliselerinin kurucusu olarak telakki etmezler. Nasturîler ilk günah inancını kabul etmezler. İznik (M.325) ve İstanbul (M.381) olmak üzere sadece iki evrensel konsili kabul ederler. Nasturîliği mahkum ettiğinden dolayı

24. Bkz. William Francis Ainsworth, F.G.S., F.R.G.S., *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia,* London, 1842, II/ 223
25. Bkz. Janin, *Les Eglises...*, 413
26 Grant, *Nasturiler Y a da...*, 66

Efes Konsili'ni (M.431) ve kendilerinin katılımı dışında yapılan daha sonraki konsilleri de yasal olarak tanımazlar.[27]

Bir Nasturî'nin evinde ikon, temsilî figür ve resimlere rastlamak imkânsızdır. Bundan dolayı ilk bakışta Protestanları; *Batı'nın Nasturîleri* ve Nasturîleri de; Martin Luter'den çok önce yaşamış olan *Doğu'nun Protestanları* şeklinde düşünmek mümkündür.[28]

Nasturîler de diğer birçok Hıristiyan kiliseleri 7 adet sakrament kabul ederler. Fakat bunların özellik ve ayrıntıları açıkça belli olmayıp, isimleri de değişmektedir. Nasturîlere göre vaftiz, evharistiya, evlilik ve rahip takdisi diğerlerinden daha önemlidir. Genellikle bu 7 sakrament şu şekilde sıralanır: 1) Rahip takdisi, 2) Vaftiz, 3) Kutsal Yağla Yağlama, 4) Ekmek-Şarap ayini, 5) Günah itirafı, 6) Kutsal maya veya hamur, 7) Haç işareti.[29]

Ekmek ve şarabın takdis edilmesinin, papazın eğitim sözlerini telaffuz ettiği anda olmayıp, *Nethe Mar* veya *Kutsal Ruh*'a yakarışı okuduğu zaman olduğuna inanırlar. Bu anlayış bütün Doğu Kiliseleri'nde ortak olan bir uygulamadır.[30] Bu ortak uygulama Batılı Kiliselerce ortak bir hata olarak nitelendirilmektedir.

Vaftiz ayini Nasturîler için çok önemlidir. Vaftiz ayininin vücudu temizlediğine inanırlar. Bir Hıristiyan'ın ölü bedenine dokunmak kişiyi kirletmez, fakat kişi bir Yahudi, Müslüman, dinsiz veya putperest olan birinin cesedine dokunursa, suyla tam anlamıyla temizlenmeden kiliseye giremez. Aynı zamanda kendi yakınlarının cenaze törenlerinden sonra da, kendi bedenlerini yıkamaya özen gösterirler. Bir kadın erkek çocuğu dünyaya getirdiyse 40, eğer bu kız çocuğu ise, daha

27. Janin, *Les Eglises...*, 413
28. Atiya, *A History of...*, 295
29. Atiya, *A History of...*, 296
30. Janin, *Les Eglises*, 414

fazla bir süre geçtikten sonra kiliseye girebilmeye hak kazanır. 7 gün boyunca bu kadın kirli kabul edilir, kendisine tahsis edilenler dışında hiç bir yiyeceğe veya mutfak eşyasına dokunamaz. 8. günde çocuk vaftiz edilebilir. Nasturîlere göre vaftiz manevî temizliğin de kaynağıdır. Çocuk 8. günden önce vaftiz edilemez ve kutsama töreni genellikle suya daldırıp çıkarma şeklinde gerçekleşir. Çocuk doğduğunda bir Papaz tarafından dua ile kutsanmış suda yıkanır. Sonra büyük bir yortu zamanında vaftiz, ayrıntılı bir ayinle bütün topluluğun çocukları için yapılır. Çocuk, yüzü Doğu'ya dönük biçimde suya üç defa daldırılıp çıkarılır ve bunu bedenin kutsal yağla yağlanması izler.[31]

Nasturîler başka dinden veya mezhepten dönenler haricinde, günah çıkarma ve kutsal yağla yağlama ayinlerini terketmişlerdir. Günah itirafı da artık yapılmamaktadır. Bunun bir inanç olmaktan daha çok, papaz sınıfının cehaletinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.[32]

Nasturîler, bir taraftan A'raf inancını reddederlerken, diğer yandan ölüler için dua etmeyi de ihmal etmezler. Sevap ve günahların genel dirilişten ve son yargıdan sonra verileceğini kabul ederler. Nasturîler arasında akraba evliliği yasak olmasına rağmen, Patrik'ten izin almadan sık sık evlilikler meydana gelir, zina halinde boşanma kabul görmektedir.[33]

Nasturîleri Katolikler'den ayıran diğer bir özellik de onların kullandıkları *Takvim*'dir. Ay sistemine göre düzenlenmiş olan *Julian Takvimi*'ni ve M.S. 311 yılını başlangıç olarak alan Yunan yıl takvimini kullanırlar. Dinî yıl 1 Kasım'da başlar ve her biri yaklaşık 7 haftadan oluşan 9 döneme ayrılır. Bu dönemler şunlardır: *Bildiri* (Cebrail aracılığıyla Meryam Ana'ya ulaştırılan haber); *Haç'ın Suya Batırılması*; *Büyük Perhiz*; *Yeniden*

31. Grant, *Nasturiler Ya da...*, 72-73; Atiya, *A History of...*, 296
32. Janin, *Les Eglises...*, 414
33. Janin, *Les Eglises...*, 414

Diriliş; Havariler; Yaz Mevsimi; Eliya (İlyas); Musa ve Kilise Adağı. Çeşitli uzunlukta 4 oruç zamanı vardır. En uzunu Paskalya'dan önceki 49 gün süren *Büyük Perhiz*, en kısa olanı da Ağustos'ta yalnızca 15 gün süren *Meryem Ana* ve yıl boyunca tutulan *Çarşamba* ve *Cuma oruçları*dır. Oruç günlerinin tamamı 172 olarak gösterilmektedir.[34]

B- NASTURÎLER'DE KİLİSE TEŞKİLATI

Bugün Nasturî Kilisesi'nin dağılması sebebiyle, onun sahip olduğu hukukî düzenlemeleri daha önceki geleneklere ve Ortaçağ kurallarına göre açıklamak durumundayız. Bu açıklamalardan sonra Keldanîler'le aralarındaki farkın daha da iyi anlaşılacağını düşünüyoruz.

Kilise hiyerarşisi 8 sınıfdan meydana gelmektedir:

1) Patrik, 2) Metropolit, 3) Piskopos, 4) Baş Diyakon, 5) Papaz, 6) Diyakonlar, 7) Diyakon Çömezi, 8) Papaz Çırağı. En yüksek mertebeye ulaşmak için, bütün ara derecelerden geçmiş olmak gerekir, ancak bütün bu rütbeler aynı günde de alınabilir. Böylece bazı durumlarda, sıradan laik insanların bir günde papaz çırağı, diyakon çömezi, diyakon ve papaz olduklarına rastlanıyordu. Papaz çıraklığı ve diyakon çömezliği için papazlık seremonisi, kısaca, elleri üst üste koymakdan ibaret olup, Kitab-ı Mukaddes'i okumaya başlar başlamaz ve hatta daha öncesinde bu rütbe ekseriya çocuklara verilir. 18 yaşında olmayan bir gence diyakonluk ve 25 yaşında değilse papazlık genellikle verilmemektedir. Fakat bunun dışında gerçekte, 7-8 yaşında diyakonlar ve 15-16 yaşında papazlar az sayıda değildir.[35]

---

34. Atiya, *A History of...*, 296
35. Janin, *Les Eglises...*, 414

1- Patrik

Eskiden Nasturî Kilisesi'nin başkanı olan Patrik Piskoposlar tarafından seçilirdi. Fakat 1552 tarihinden beri bu görev aynı aileden kişilere verilmeye başlandı. Kendi sülalesinin yararına bu âdeti başlatan Simon IV. Basidi'dir (1437-1477). Diğer aileler de aynı hakkı piskoposluk bölgeleri için kendi çıkar ve yararları istikametinde kullandılar. Bu şekilde veraset yoluyla rütbe kazanma geleneği başlamış oldu. (Bu gelenek Keldanîler'in Roma'ya bağlanmalarının en büyük sebeplerinden biri olmuştur). Patrik, gerekli şartları gerçekleştiren patrik ailesinin üyeleri arasındaki Piskoposlar tarafından seçilir. Piskoposların atanması ise, halkın onayı ve patriğin tasdikiyle olur. Veraset yoluyla görev alma âdeti bazı özel şart ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Piskoposluğa aday olanlar, doğuştan itibaren asla et yememelidir; fakat balık, yumurta, süt ve peynir yiyebilirler. Anne çocuğunu beslediği süre zarfında aynı rejime uymaya mecburdur ve eğer Patriklik görevi söz konusu ise, annenin hamileliği süresince aynı perhizi tutması gerekir. Eğer, Piskopos veya Patrik ailesinin bir üyesi, kendi akrabalarına ayrılmış görevi kabul etmekten vaz geçerse, yakınlarının yanında açıkça et yiyerek bu durumu ilan eder.[36]

Patriklik veraseti, patrik evlen(e)mediğinden, amcadan yeğene geçer. Nasturî Kilisesi'nin Patriği eskiden, İran'daki *Selösi-Stezifon* dinî bölgesinde Piskoposlar tarafından takdis edilirdi. Patriklerin simgesi olarak; *Mapra* denilen ve sade papazların kaftanına benzer bir çeşit ayin cübbesi, bugün artık kullanılmayan *Birouna* denen bir başlık ve piskoposlara ait *Houtra* adı verilen baston kullanılırdı. Nasturî patrikleri takdis edilince *Simon* veya *Mar Simon* adını alır.[37] Patrikleri birbirinden

36. Nikitine, *"Nesturiler"*, IX/ 210; Janin, *Les Eglises...*, 415
37. *Mar/Mor* terimi, Batı dillerindeki *Saint*'in ve Türkçe'de saygı ifadesi olarak kullanılan *Aziz, Hazret, Efendi* gibi kelimelerin Keldanîce karşılığıdır. Bunun

ayırmak için Nasturîler her birine vaftiz ismi olan Mar Simon adını eklerler. Simon IX. Denha'dan (1580-1600) beri bu böyle gelmektedir. Resmî olarak Patrik *Bütün Doğu'nun Patriği* olarak adlandırılır. Kullandığı mühürde *Havari Tadde'nin koltuğunda/makamında oturan Mar Simon* cümlesi bulunurdu. Patrik, kendisinin Nasturî Kilisesi'nin başkanı olduğunu belirten beratı Osmanlı Sultanları'ndan alıyordu.[38] Nasturîler'de Mar Simon (Mor Samcun), Yakubîler'deki Mor İğnatiyos gibidir ve bir kişi adı olmaktan çok, çoğu zaman bir ünvan olarak kullanılmıştır. Eğer Patriklik'te hakkı olan ailenin hakkı tükenmişse, bu durumda serbest bir seçime gidilirdi. Patrik büyük bir geçit töreni ile Piskoposların başkanlığında bir Metropolit tarafından kutsanır ve taht'a çıkarılırdı.[39]

Gerçekten, mutlak iktidar amcadan yeğene geçmek suretiyle ırsî bir Mar Simon'un şahsında tecelli etmekte ve *patriarka d'madenha* ünvanını haiz olan bu Patrik Şemdinan'daki Dera Reş'te bulunan Metropolit tarafından takdis edilerek, makamına geçmekte ise de, ayrıca her kabilenin; bir piskoposu ile beraber, fiilî iktidar sahibi ve *Melik* ya da *Malik* ünvanı verilen cismanî bir reisi de bulunuyordu. Bir kabilenin *Malik*'i, başka bir kabileye harp açmak veya onunla barış anlaşması yapmak hakkına sahip idi. İşte bu kabile/aşîret teşkilatı ve hayat tarzları yüzünden, bazı yazarlar bu dağlılara Hıristiyan Kürtler adını vermişlerdir.[40]

---

müennesi (dişili) *Mat* olup *Azize* demektir. *Simon* kelimesi ise bir erkek adı olup, *Taş* anlamına gelen *Petrus*'un eşanlamlısıdır ve *Şumun, Şem'un, Samcun* şeklinde okunur.

38. Janin, *Les Eglises...*, 415-416

39 . Atiya, *A History of...*, 290

40. Bkz. Nikitine, *"Nesturiler"*, IX/ 209. Fakat söz konusu bu benzerlikten dolayı bazı yazarlar da, Nasturileri İbraniler'in torunları ve On Kayıp Boy'un bakiyeleri olarak görmektedirler. Amerikalı bir misyoner ve doktor olan Grant bu konuda müstakil bir eser de yazmıştır.(Bkz. Grant, *Nasturiler Ya da ...*). Bununla birlikte, Doğu Anadolu'da yaşamış olan Musevî cemaatlerinin Hıristiyan topluluklardan,

2- Patriğin Yetkileri

Patrik kiliseyi, Piskoposlarla iş birliği halinde yönetir ve bunları 4 yılda bir dinî kurulda toplardı. Kutsal yağla takdis yetkisi sadece Patriğindi. 1914 yılına kadar, dinî ve dünyevî başkan olarak yönettiği milleti, Türk yetkilileri huzurunda Patrik temsil ediyordu. Büyük kısmı Musul'un kuzeyindeki dağlara sığınmış olan cemaat, bağımsız kabileler halinde başkanlarının yönetiminde yaşıyorlardı. Bazı kabilelerde başkanlar, iktidarın verasetle geçtiği bir aileye mensuptular ve ölünceye kadar vazifelerini yerine getiriyorlardı. Diğer kabilelerde başkan, köy temsilcileri tarafından, oldukça kısa bir zaman için seçiliyordu ve Patrik onu azledebiliyordu. Kendini saydırmak için, sivil/dünyevî açıdan bile Nasturîler'in çok korktuğu bir ceza olan aforoza baş vurma hakkına sahipti. Çünkü bu ceza hemen hemen kabileden atılmaya denkti.[41]

Patriğin gelirleri; kilisenin tövbe cezası olarak verdiği cezalardan, cemaatin kiliseye mal olarak ödediği katılımdan ve her üç yılda bir piskoposluklardan alınan kişi vergisinden ibaretti. Ayrıca belirli sayıda mülke de sahip idi.[42] Dağlı Nasturîler'in her yıl Mar Simon'a *riş d'şita* denilen bir vergi ödediklerinden de bahsedilmektedir.[43] Genellikle Patriğin geliri orta düzeydedir ve ovada yaşar. Patrikler hiç evlenemediklerinden, ev işleri akrabaları veya kızkardeşler tarafından yerine getirilir.[44]

Simon XIII. Denha'dan (1662-1700) beri Patrik, Türkiye'nin Güneydoğusu'nun sarp dağlarının ortasında, Hakkari (Çölemerik)'in kuzeyinde ve 13 km. uzağında küçük bir köy

---

âdetleri ve hayat tarzları ile tamamen farklı olduklarını biliyoruz. Yalnız, dilleri yeni bir Aramî lehçesiydi.(Bkz. Nikitine, *"Nesturiler"*, IX/ 209).

41. Janin, *Les Eglises...*, 416
42. Janin, *Les Eglises...*, 416
43. Nikitine, *"Nesturiler"*, IX/ 209
44. Grant, *Nasturiler Ya da...*, 37

olan Kuçanis'de oturuyordu. XX. yüzyılda bazı olaylardan dolayı buradan ayrılmak mecburiyetinde kaldı. 1903'te 16 yaşında Patrik seçilen Simon XIX. Benjamin, kilise işlerinden daha çok kendi işleriyle uğraşıyordu. Atlara, ayı ve domuz avına düşkün olan bu şahıs, çok nadir olarak ayin yönetiyordu. Keldanîliğe geçmiş olan birçok Nasturî onun hakkında iyi düşünmüyordu. 15 Haziran 1915'te Osmanlı Devleti'ne, yandaşlarıyla birlikte harp ilan ederek savaştı. Destek gördüğü Rusya'nın çökmesi sırasında halkıyla beraber kaçmak zorunda kaldı ve bir Kürt lider tarafından İran'da katledildi (16 Mart 1918). Katolikliğe sempatisi olan kardeşi Simon XX. Mar Pavlus vakitsiz bir şekilde ölünce (1920), o da 12 yaşındaki kardeşi Simon XXI. Mar Eshai'yi halef olarak tayin etti. Fakat gerçekte kızkardeşi *Surme Hanım* kiliseyi idare etti. Tahsili için İngiltere'ye giden yeni Patrik 1927'de geri döndü. Anglikanlarla birlik olması ve halkı tarafından az anlaşılması, Irak'a sığınmış olan çok sayıdaki cemaati kendinden soğuttu. Irak hükümetine kendisini milletinin sivil lideri olarak bile tanıtmayı başaramadı. 1940'ta A.B.D'ne gitti ve Chicago'da hayatını sürdürdü. Daha sonra *Asurluların ve Doğu'nun Patriği* ünvanını almasına rağmen, halkıyla bütün bağını kaybetti.[45]

3- Piskopos ve Metropolitler

Nasturîler'de kilise yönetim şekli Piskoposluk niteliği taşımakla birlikte, herhangi bir yabancı etkiden uzak bulunan bağımsız/dağda yaşayan Nasturîler'de Piskopos yoktur. Aslında Nasturîler'de Piskoposluk kavramına yakın bir kelime de yoktur. Keldanî, Süryanî ve Nasturîler bu kelimeyi Yunanca'dan almışlardır. Günümüzdeki Kutsal Kitap versiyonunda, Piskopos kelimesinin her geçtiği yerde, Süryanîce veya Keldanîce karşılığı olarak Papaz ya da Rahip kelimeleri kulla-

45. Janin, *Les Eglises...*, 417

nılmaktadır. İsa'nın bu dillerle konuştuğunu göz önünde bulundurursak, Piskoposluk kavramının daha sonra ortaya çıktığını ve Havariler döneminde de bilinmediğini görebiliriz.[46]

Yukarıda Piskoposluk liyakatinin veraset yoluyla geçtiğini ve adaylardan istenilen çok özel şartları belirtmiştik. Sözkonusu veraset kanunu yüzünden 12 yaşında ve daha da küçük piskoposlar görülüyordu. Bununla birlikte XX. yüzyılda piskopos ailelerinin dışında seçilenler de oldu ama, halk onlara pek güvenmiyordu. Düzenli olarak bütün Piskoposları kutsayan Patrik'tir. Eskiden Metropolitler kendilerine bağlı Piskoposları, Patriğin müsadesi ile kutsayabiliyordu. Halk seçimi, eski verasetle seçim hakkının tek kalıntısı olan alkışlarla onaylıyordu. Piskoposların atanması diğer kiliselerde de aynı şekilde olmaktadır. Artık kendilerine bağlı Piskoposlar kalmadığı için Metropolitlik, sadece bir şeref ünvanıdır. Piskoposlar vergiden ve evlilik ilâmından, kiliselerin kutsanmasından, papazlık töreni haklarından doğan çok az bir gelirle ve kiliseye gelenlerin ödediği yıllık vergiyle yaşıyorlardı.[47] Bekârlık bütün yüksek görevler için gerekli bir şarttı. Yine de, kayıtlarda evli Piskoposların varlığından söz edilmektedir. Yüksek rütbeli ruhban sınıfı et yemezdi ve Nasturî hiyerarşisinin tarihî geleneği çileciliğe eğilimli idi. Daha sonra bu, kişisel tercih haline gelmiştir.[48]

4- Piskoposluk Bölgeleri

Gelişme zamanında (V.-IX. yüzyıllar arası) Nasturî Kilisesi 200'den fazla piskoposluk ve 27 başpiskoposluk kentine sahipti. Daha XIX. yüzyılın ilk yarısında 26 ve sonlarına doğru 12 piskoposluk kenti vardı. 1914'te artık sadece Şemdinan piskoposluk bölgesi bulunuyordu ve buranın Patriği Djelou'ya bir

46. Grant, *Nasturiler Ya da...*, 37
47. Janin, *Les Eglises...*, 418
48. Atiya, *A History of...*,290

kaç yer daha bağlıydı. 1916-18 olaylarının sonunda yapılan sürgün piskoposluğu dağıttı. 1951 tarihinde artık Irak'a sığınmış olan, az önce sözünü ettiğimiz Şemdinan metropoliti kalmıştı.[49]

Günümüzde tamamen kaybolan 200'den fazla manastır harabesi bulunduğuna göre, eskiden Nasturîler'de dinî hayatın çok daha canlı olduğu anlaşılır. Artık ne piskoposluk bölgeleri, ne keşiş, ne de din adamı mevcuttur.[50]

5- Papaz Sınıfı

Her cemaat veya köy kendi papazını seçer ve genellikle 30-40 aile için bir papaz bulunur. *Papaz; Rabbi, Rabbi Gasha* veya *Kassi* diye adlandırılır. Bütün papazlar evlidir. Görevi sık sık oğullarına veya damatlarına devrederler. Dul kalan papazlar yeniden evlenebilirler. Hemen hemen hepsi derin bir cehalet içinde bulunmalarına rağmen, papazlar kendi kilise cemaatleri nezdinde büyük bir saygıya sahiptirler. Diyakonlar veya diyakon çömezleri daha yukarı bir göreve çıkmaya çalışmadan, bütün hayatları boyunca aynı görevlerini düzenli olarak yerine getirirler. Diğer kiliselerde bilinmeyen bir rütbe vardır ki; bu da gece duasını okuyan *Shahârâ* (Kilise Şarkıcısı)'dır. Bu kişi şarkıcılar arasından seçilir ve asla diyakon olamaz. Görev o'na, özel bir seremoniyle verilir. Papaz olmadığı zaman ayine başkanlık edebilir ve cenaze törenlerini yürütebilir.[51] Papazlar, diğer Doğu Kliselerinde olduğu gibi evlidir. Diğerlerine benzemeyen yönü ise, ilk eşin ölümünden sonra tekrar evlenebilmeleridir. Manastır yemini etmiş olanlar, hiçbir zorlukla karşılaşmadan manastır hayatından ayrılabilir-

49. Janin, *Les Eglises...*, 418
50. Janin *Les Eglises...*, 420
51. Janin, *Les Eglises...*, 419

lerdi. Bir görevden diğerine her geçişte yeniden kutsanma söz konusudur.[52]

Normal hayatta, bütün din adamları, hatta piskoposlar ve patrik bile, cemaatten giyim tarzlarıyla az da olsa ayrılırlar. Ayrılıkçı olarak nitelendirilen Doğu Kiliseleri'nin hepsinde görüldüğü gibi, başlıklarının etrafına sarık sararlar. Çoğunlukla bir el sanatıyla uğraşırlar veya küçük bir parça toprak işlerler. Gelirleri çok azdır. Gönüllü yapılan bağışlarla ve nikâh töreninden aldıkları az bir ücretle geçinirler. Evlenecek olanların bu küçük vergiyi ödeyememe yüzünden törenlerin sık sık ertelendiği olur. Cemaatin her üyesi, bir iş gününü gönüllü olarak papaza ayırmak zorundadır. Papaz sınıfının formasyonu için hiç bir papaz okulu veya manastır bulunmadığından, Nasturî din adamlarının görülmemiş bir cehalet içinde olduklarına şaşmamak lâzım. Çoğu kutsal görevlerinden dolayı, Keldanîce metni çok doğru olarak okuyabilirler ama hemen hemen hiç bir şey anlamazlar. Genellikle ilimleri pek derin değildir ve az çok uygun bir şekilde törenleri yapmaktan ibarettir. Çoğu yazı yazabilir ancak Hıristiyan inancını cemaate öğretmeye gelince, bu konuyu hayal bile etmemek gerekir; en önemli gerçekleri yeni yeni tanımaya başlamışlardır.[53]

6- Cemaat

Sayıları hakkında sahip olduğumuz bilgilerin yetersizliği ve dağınıklığından dolayı, Nasturîler'in gerçek sayısını tespit etmek şimdilik mümkün değildir. Bu konuda sadece tahminî rakamlar verilebilir. Bunlar da bilimsel sonuçlardan ziyade gözlem ve indî kanaatlerden ibarettir. Zaten yüzyıllardır Nasturîlik'ten Katolikliğe (Keldanîliğe) dönme olayları sık sık meydana geldiği için kesin bir sayı vermek oldukça zordur.[54]

52 Atiya, *A History of...*, 290.
53. Janin, *Les Eglises...*, 420
54. Bkz. Grant, *Nasturiler Ya da...*

Eskiden Mezopotamya ovalarında oturanların hemen hepsi artık Katolik olmuştur. Dağlık bölgelerden Irak'a sığınanlar değişik düşmanlıklar sebebiyle güvencede değildirler. 1933'te Irak'lı yetkililerin göz yummaları sonucunda birçoğu Kürtler tarafından katledilmişlerdir. Bu olaylar sonunda 12 bin kadarı sınırı geçerek Suriye'de, Habur'un yukarı kısmına yerleşmiştir. Irak'ta 40 veya 50 bin, İran'da, özellikle Urumiye bölgesinde yaklaşık 20 bin Nasturî vardır. 40 veya 50 bin kadar Erivan, Tiflis ve Aleksandropol arasında gruplar halinde yaşamaktadır. Syraque -eski Suriye halkı- dilinde fakat kiril alfabesi harfleriyle bir gazete neşrederler. Bir kısım Nasturî de Moskova'dadır. Keldanî (Asur) ırkından olmayan, Hindistan'ın yerli halkından 10 bin Nasturî'nin Malabar'da bulunduğu zannedilmektedir. Nihayet 25-30 bini A.B.D.'ne göçmüş ve Chicago bölgesine yerleşmiştir. Toplam sayılarının 150 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Kilisenin yeniden teşkilatlanması henüz tamamlanmamıştır. Irak ve Hindistan'daki Malabar Kilisesi birer metropolitle yönetilirken, İran 1933'de bir piskoposu kabul etti, fakat Suriye ve Rusya'ya hiç kimse tayin edilmedi. Aralarında yaşamasına rağmen, Amerika'ya yerleşen Nasturîler'in çoğu Patrik'le bağlarını kopardı. Nasturîler, Patrik ailesinin bir üyesi tarafından yönetilen *American Assyrian Apostolic Church* adlı Presbiteryenlik'ten ilham alan özel bir kilise meydana getirdiler[55]. Bir zamanlar Anadolu'dan Çin denizine kadar yayılmış olan Nasturîler, bugün ancak İran ve Irak'ın bazı yörelerinde bulunabilirler.[56]

Nasturîler'in hemen hepsi bir Keldanî lehçesi konuşurlar; bununla birlikte Kürtçe, Arapça ve Farsça konuşanlar da vardır. Kilisenin kullandığı eski Keldanîce'yi artık anlamamaktadırlar. Bu yüzden Havarilerin Mektupları ve İncil daima hal-

55. Janin, *Les Eglises...*, 420
56. G.Barker, *O'nun İzinde, Hıristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1985, 60

kın konuştuğu dilde okunur. Zaten va'zın hepsi de bu ikisinden ibarettir.[57] Nasturîler Kutsal Kitapları el yazmaları halinde büyük bir özen ve dikkatle bu günlere dek korudukları halde, bunların o kadar az kopyası vardı ki, ruhanî lider olan Patrik'ten başka, Kitab-ı Mukaddes'in tamamına sahip olan insana rastlamak mümkün değildir. Ellerindekiler de Kitab-ı Mukaddes'in değişik bir kaç bölümünden ibaret bulunmaktadır.[58]

Nasturîler'de dinî hayat takvâ düzeyinde olmasa bile, cemaat dinlerine hâlen çok bağlıdır. Eğitim görebilecekleri okulları yoktur ve bulundukları yerlerde diğer Hıristiyan cemaatler de okul açmadıkları için, halkın hepsi çok büyük bir cehalet içinde yaşamaktadır. Bu yüzyılın başından beri Nasturî köylerde okullar açıldı ve bu da misyonerler için büyük teselli kaynağı oldu. I. Dünya savaşında harabe haline gelmiş olan okullar önemli ölçüde yeniden teşkilatlandırıldı. Nasturîler'in kendileri bile bilmedikleri için, kilise ve papazlarının sayısını tahmin etmek imkânsızdır. Cemaatin fakirliği sebebiyle, kiliseler de aynı fakirliğin içerisindedir.[59]

Müslümanlara göre, Nasturîler İslâm hukukunda zımmîlere ait hükümlere tâbi bulunuyorlardı.[60] Müslümanlarla evlenmezler ve aralarına karıştıkları tek millet Ermeniler idi. Fakat Ermeni kiliselerinde Nasturîler'in çok çirkin bulduğu resimler ve şekiller olduğundan onlar, Ermenileri putperestlerden biraz daha farklı tutmakla birlikte, yine de çok sevmezlerdi. Ermeniler'in Nasturî kadınlarla evlenme isteklerine karşı Yüksek Kilise adamları, böyle bir yakınlaşmayı yasaklamışlardır. Doğu'daki bazı kiliseler (Ermeni, Süryanî) resimlerle, şekillerle dolu olduğu halde, onlarda bunların hiç birine rast-

57. Janin, *Les Eglises...*, 421
58. Grant, *Nasturiler Ya da...*, 30
59. Janin, *Les Eglises...*, 421
60. Nikitine, *"Nesturiler"*, IX/ 211

lamak mümkün değildir. Gökteki ve yerdeki hiç bir tasvirin önünde diz çökmezler.[61]

I. Dünya Savaşı yıllarında İngiliz ve Amerikan protestanları ile Rus ortodoksları Nasturîleri kendi yanlarına çekebilmek için entrikalarla dolu birçok maddî ve manevî yardımda bulunmuşlardır. Bunun sonucunda mezhep değiştirip Katolik olanlar ve geri Nasturîliğe dönenler olmuştur.[62]

61. Grant, *Nasturiler Ya da...*, 78
62. Janin, *Les Eglises...*, 422

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM / KELDANÎ AYİN USULÜ VE ROMA İLE BİRLEŞME

A- KELDANÎ AYİN USULÜ

Doğu Hıristiyan dünyasında ön plana çıkan başlıca ayin usulleri umumiyetle beş ana grupta toplanmaktadır. Bunlar; İskenderiye Ayin Usulü, Antakya Ayin Usulü, Ermeni Ayin Usulü, Keldanî Ayin Usulü ve Bizans Ayin Usulü'dür.[1] Bizim burada incelemeye çalışacağımız konu, Keldanî Ayin Usulü olup, diğerlerini sadece ismen zikretmekle yetineceğiz.

Keldanî Ayin Usulü: Hıristiyan ayininin bu şekli adını antik bir yer olan ve Batılılar'ca Mezopotamya diye adlandırılan böl-

1. G.A. Maloney, *"Eastern Churches"*, N.C.E., Washington, 1967, V/ 16

geden alır. Bu ayin usulü için değişik adlandırmalar kullanılmaktadır. Birincisi, *Eski Kudüs-Antakya Ayin Usulü* menşe'li olduğunu ve onunla benzerliğini işaret etmek; Katolik Süryanîler'den ve Yakubîler'den ayırdetmek için bu ayin *Doğu Süryanî Ayin Usulü* olarak bilinir. İkincisi, Efes Konsili'nin öğretilerini reddeden Hıristiyanları ifade etmek için de *Nasturî Ayin Usulü* olarak adlandırılır.[2] Bu ayin usulü Nasturî ve Katolik Keldanîler arasında ortaktır. Mezopotamya, Kalde ve Babil kökünden gelen Hıristiyanlar arasında gelişerek Hindistan ve Asya'nın diğer bölgelerine yayıldı. *Kaldeli* anlamına gelen *Keldanî* terimi, Roma'ya yeni bağlanan *Kıbrıs Nasturîleri*'ni asıl Nasturîler'den ayırmak için ilk kez 1445'te, *Papa IV. Eugenius* (Evgin) tarafından kullanıldı. Asıl Nasturîlere de o tarihten sonra *Asurlular* denildi. Doğu Kiliseleri'ndeki öbür ayin usullerine göre Keldanî Ayin Usulü, biçim açısından daha sadedir. Doğu'nun kendine has ihtişamı bu ayinlerde yoktur. Kutsal metinlerden uzun parçalar okunmaz ve pek az azizin adı anılır. Ayin müzik eşliğinde yapılır. Özellikle şarkı ve ilahiler bu ayinlerin vaz geçilmez bir parçasıdır. Bazen ritm çalgıları da kullanılır.[3] Bu uygulamaları yeri geldiği zaman daha ayrıntılı bir şekilde izah etmeye çalışacağız.

İlk Hıristiyan konsillerini red veya kabul eden kiliseler arasında Keldanî Kilisesi'nin adı geçmez. Çünkü bu dönemde Keldanîler, Nasturî Kilisesi'nin içinde telakki ediliyordu. "Bazı Hıristiyanlar, Efes Konsili'nin (M.431) öğretisini reddederek Nestorius'unkine bağlı kalmayı yeğledi. Genellikle Irak'ta ve İran'da yaşayan bu Nasturî Hıristiyanlar sayesinde Hıristiyan inancı Hindistan'a kadar yayıldı. Bugün Nasturî Hıristiyanların büyük çoğunluğu Güney Hindistan'da yaşar. XIX. yüzyılda

2. C.K. Von Euw, *"Chaldean Rite, Liturgy of"*, *N.C.E.*, Washington, 1967, III/ 431
3. M. Çetin Demirhan, *"Keldanîler Artık Yurtsuz"*, *EP* (Ekonomi-Politik), 29 Ağustos-5 Eylül, 1993, 57

çok sayıda Nasturî Hıristiyan, Katolik Kilisesi'ne iltihak etti. Katolik Keldanî olarak anılan bu hıristiyanlar bugün özellikle Irak, İran ve Türkiye'de yaşamaktadırlar".[4]

Keldanîler Doğu Hıristiyanları'ndan olmalarına rağmen, Papa'ya bağlı olmaları hasebiyle diğerlerinden ayrılırlar. Gerçekte ise Doğu Hıristiyanlığı Papa'yı tanımaz. Her cemaatin ayrı ayrı Patriği bulunur. Bunların bazıları Şam'da, bazıları Bağdat'ta, bazıları ise son yıllarda Batı ülkeleri ve A.B.D.'ndedir. Süryanî Hıristiyanlığı Doğu; (Suriye, İran, Irak, Hindistan) ve Batı Süryanî (Diyarbakır, Antakya, Mardin, Midyat, Nusaybin, İstanbul) olmak üzere ikiye ayrılır. Bir kısım Süryanî Hıristiyan Katolik olup, bunlar Katolik camiasına aittir. Böylece Süryanîliği, hem Papalığın hem de Patrikliğin bünyesinde ayrıca görmekteyiz.[5]

Tarihî geçmişinden ve diğer özelliklerinden dolayı bu ayin, kelimeyi kullanan Hıristiyanlar yüzünden çok çeşitli isimler almaktadır. Bu Hıristiyanlar maruz kaldıkları eziyetlere rağmen, Hıristiyanlığa sadık kalan Pers İmparatorluğu'nun yerli halkının soyundan gelenlerdir. Din değiştirmelerinden sonra, kendilerini Hıristiyanların orijini yüzünden, ekseriya *Süryanî* (Suriyeli) veya basitçe, *Hıristiyan* diye adlandırdılar. İlk çağlarda *Doğu Suriyeliler* (Süryanîler) yani *Keldanîlerle*, Antakya Patrikliğine doğrudan bağlı olan *Batı Suriyeliler* (Süryanîler) birbirlerinden ayrılıyorlardı.[6]

Keldanî Ayin Usulü, Doğu Süryanî Ayin Usulü olarak da bilinir. Dolayısıyla, Nasturî Kilisesi'yle Keldanî Katolik Kilisesinde uygulanan ayin düzeni ve kurallar bütünüdür. İran, Irak ve Suriye'nin yanısıra VI. yüzyılda Hindistanda'ki Nasturî misyonerlerin kurduğu *Malabar Hıristiyan (Aziz Thomas*

4. Michel, *Hıristiyan Tanrı...*, 101
5. Kaşgarlı, *Mardin ve Yöresi...*, 10
6. Janin, *Les Eglises...*, 394

Hıristiyanları) cemaati arasında da bu ayin usulü geçerlidir. Keldanî Ayin Usulü esasen, Kudüs ve Antakya Ayin Usulü'nden türemiştir. Mezopotamya ve Kalde'de eski Babilliler'in soyundan gelen Hıristiyanlar arasında gelişerek Hindistan ve Asya'nın başka bölgelerine yayıldı. Az önce de işaret ettiğimiz gibi, *Kaldeli* anlamına gelen *Keldanî* terimi, Roma'ya yeni bağlanan *Kıbrıs Nasturîleri'ni*, asıl Nasturiler'den ayırt etmek için ilk kez 1445'te *Papa IV. Eugenius* tarafından kullanılmıştı.[7] Bu yüzden ayin bazen *Nasturî Ayin Usulü* olarak da adlandırılır. Bu usül Roma-Bizans İmparatorluğu'nun Doğu sınırlarında ortaya çıkan Antakya Süryanî Kilisesi'nden gelişmiştir. Bu ayinin merkezi daha önceleri Nusaybin idi. Ayinin farklı özelliklerinden birisi de; M.S. 484'de *Beth Lapat Sinod*'unun, *Mopseustia'lı Theodore*'nin resmî öğretisini kabul etmesi ve onun öğretisinin diğer kiliselerce de benimsenmesidir.[8] Konunun daha iyi kavranabilmesi için Hıristiyanlık'tan sonra meydana gelen gelişmeleri kısaca özetlemek faydalı olacaktır inancındayız.

Hıristiyanlığın potasından geçerken, bu dinin inancını özümseyerek çıkan Mezopotamyalılar (Âramî ve Asurîler), *Süryanî* ve *Süryanîlik* adı altında bir bloklaşma gösterdiler. Çünkü bunlar aynı ırkî geçmişe sahip, Mezopotamya'nın en eski organik kültürün devamıydılar. Coğrafî konum nedeniyle, Doğu ve Batı olmak üzere, iki kol şeklinde devam eden Süryanîler'in bu bloklaşması, kültür ve edebiyat alanında günümüze kadar devam etmişse de, Hıristiyanlık bağlamında IV. yüzyıldan sonra ayrılıklara neden oldu. Zira V. yüzyılda kızışan *Kristolojik* tartışmalar, Doğu'nun. bir başka deyişle Mezopotamya'nın yegâne hıristiyan kilisesi olan *Süryanî*

7. Frazee, *Catholics and...*, 56; Paul Verghese, *"East Syrian Worship"*, *A Dictionary of Liturgy and Worship*, Ed.By, J.G., Davies, London, 1984, 165; *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, XIII/ 148
8. Verghese, *"East Syrian Worship"*, 165

Kilisesi'ni rakip iki gruba ayırdı. Pers İmparatorluğunun egemenliğindeki Doğu Süryanîleri'nin büyük bir kısmı Maraş kökenli ve Antakya İlâhiyat okulu mezunu, İstanbul Patriği *Nestorius*'un doktrinini benimserken, Roma İmparatorluğunun egemenliğindeki Batı Süryanileri şiddetle buna karşı çıktılar. İşte bu ayrılık, uzun vadede Süryanîleri parçalanmaya götürdü. Kadıköy Konsili'nden (M. 451) sonra, Süryanî kökenli Nestorius'un doktrinini benimseyenlere *Nasturî* veya *Nasturîler*, karşı çıkanlara da, *Yakubî* veya *Yakubîler* adı verildi. O tarihten sonra, târihî kaynaklar, *Süryanî* ve *Süryanî Kilisesi* adı yerine, Batı Süryanîleri'nden söz edilirken *Yakubî* ve *Yakubî Kilisesi*, Doğu Süryanîleri'nden bahs edilirken de, *Nasturî* ve *Nasturî Kilisesi* adını kullana geldiler. Bu adlandırmalar XIX. yüzyıla kadar böyle sürüp gelirken, kilise kaynakları, en çok *Batı Süryanîleri* ve *Doğu Süryanîleri* adlarını kullanmayı tercih ettiler. XIX. yüzyıldan sonra bu tamamıyla değişti. Yakubîler ve Yakubî Kilisesi, Süryanîler ve *Süryanî Ortodoks Kilisesi* şeklinde eski ve öz adına kavuşunca, Nasturî ve Nasturî Kilisesi de, Asurî ve Doğu Asur Kilisesi ismini aldı. Nasturî Kilisesi'nden kopma oldukları için, Keldanîler de, Doğu Süryanîler'in kapsamı içindedirler. 1445 yılında Kıbrıs Nasturi Metropoliti Timotheos, (aşağıda açıklanacak olan bazı sebeplerden dolayı) *Katolik* mezhebini kabul ederek, Roma Katolik Kilisesi'ne bağlandı. Papa *IV. Eugenius* (Evgin), bu metropolitin başkanlığında katolikliği benimseyen Süryanîlere *Keldanî* veya *Keldanîler* adını verdi. Bu tarihten itibaren, papalık statüsüne bağlı, merkezi Bağdat'ta bulunan *Babil Patrikliği* adı altındaki bu kiliseye *Keldanî Kilisesi* ve mensuplarına da *Keldanîler* denilmeye başlandı. Geleneklerinde Doğulu, Nasturîler gibi kilise dili olarak, Süryanîce'nin doğu lehçesini (*Keldanîce*) kullanmaktadırlar.

V. yüzyıldan önceki dokümanların eksikliği, ayinin kesin kaynağının tespitinde bazı zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, ayinin ilk şeklinin Antakya'da görüldüğünden şüphe yoktur. Büyük bir ihtimalle II. yüzyılın başlarında Edessa (Urfa)'da ortaya çıkmış olabilir. Silifke Sinod'u 410 yılında Edessa ayinine yeni bir şekil vererek onu, çoğu yerde *Doğu Papazları* olarak tanınan Suriyeliler'in usulüne uydurmuştur. V. asırdaki ayinin ana kaynakları *Nusaybin*'li *Narsai* ve *Mopsuestia*'lı *Theodore* isimli vaizlerce tespit edilmiştir. VII. asırda Katolikos III. Iso'yahb (647-657) bir takım önemli ayinsel reformlar yaptı. O, duaları yeni bir düzene sokarak, diğerleri hariç sadece üç Anaphora'nın kullanılmasını emretti. Bunun yanında, papazların kutsanmasıyla ilgili olan ayini kısalttığı gibi, vaftiz ayininden de bazı ifadeleri kaldırdı... Ara sıra icra edilen bazı ayinsel manzumeler ayıklandıktan sonra, VII. asırdan itibaren ayin usulünün esasında herhangi bir değişme olmamıştır. Katolik Kilisesi ile birleşmenin sağlandığı XVI. ve XVIII. yüzyıllardaki zaman dilimi içerisinde zorunlu ufak tefek değişmeler ve belli belirsiz Latinleş(tir)me hareketleri meydana gelmiştir. Takdis esnasında diz çökme vb. bazı Batılı gelenekler, Latinler taklit edilerek bu ayine adapte edilmiştir. Her ne kadar dilin bazı bölümleri ve ilahiler Batı Süryanî Ayini'ne benzerlik gösteriyorsa da; duaları, hareketleri ve kullanılan takvim, onun bağımsız/özel bir ayin olduğunu gösterir. Duaların basitliği ve sık sık tekrarlanması, zengin Kitab-ı Mukaddes parçalarının eksikliği, ayin esnasında bazı azizlerin anılması onun eski bir ayin şekli olduğunun delilidir. Ayinde kullanılan dil genellikle Keldanîce ve Süryanîce'dir. Bununla birlikte Amerika'da bir çok cemaat ayin dili olarak Arapça'yı kullanır. İngilizce de çok sık kullanılan bir dildir.[9] Türkiye'deki ayinlerde, ayinin bir bölümünde Türkçe de kul-

9. Von Euw, *"Chaldean Rite..."*, III/ 431

lanılmaktadır. Keldanî Ayini'nin orijinal şeklinin Edessa'ya dayandığını yukarıda belirtmiştik. Ancak daha sonra bağımsız bir gelişme göstermiştir. Ayin dili olarak Doğu Süryanice kullanılır. Şehirlerde genel olarak Arapça yaygın olmakla birlikte, Musul'un kuzeyindeki dağlık bölgelerde yaşayanlar modern Süryanîce veya *sureth* denen bir dili konuşurlar.[10]

Keldanî Ayin Usulü'nde Edessa (Urfa)'nın ayrı ve önemli bir konumu vardır. Çünkü, geleneğe göre Urfa, kral *Abgar* zamanında Hıristiyanlığı ilk kabul eden şehirdir. Bu da, M.S. I. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Bu geleneğin bir uzantısı olarak, Hz. İsa ile Abgar arasında görüşme veya mektuplaşmaların da cereyan ettiği ileri sürülmektedir.[11]

Doğu ve Batı'daki Kiliseleri genel olarak sınıflandırdıktan sonra özelde Doğu Kiliselerini ayrıntılı olarak incelemeye çalışalım:

1) Doğu Ortodoks Kilisesi;

a) Eski Patriklikler: İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs.

b) Diğer Patriklikler ve Müstakil Kiliseler: Rusya, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Kıbrıs, Yunan, Polonya, Arnavutluk, Gürcistan, Çekoslovakya ve Amerika.

c) Özerk Kiliseler: Finlandiya ve Japonya.

---

10. A.J. Arberry, *Religion in The Middle East*, London, 1969, I/ 383

11. A.J. Maclean, *"Syrian Christians"*, (Ed. by, James Hastings), *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Edinburg, 1980, XII/ 169. Batı Suriye'de Hıristiyanlık çok erken yayıldı.Masallar bu ülkenin Hıristiyan dinine geçiş zamanı olarak havariler devrini gösterir. Edessa (Urfa) Kralı V. Abgar, Mesih'e bir mektup yazıp, o'na şifa vermesi için yalvarır. Mesih, Krala göderdiği cevapta, bu iş için çömezlerinden birini göndereceğini va'deder. Mesih göğe çıktıktan sonra bu va'di Adde veya Tadde adındaki, 72 çömezden biri yerine getiriyor ve İncil bu fırsatla Edessa'da vaz'edilmiş oluyor. 190 yılına doğru, Paskalya Bayramı'nın tarihi hakkında çıkan anlaşmazlık sebebiyle, Edessa Krallığı'nın Episkoposları, Roma'ya bir mektup yazmışlardı. Edessa'da bir Hıristiyan kilisesinin varlığı 201 yılında kesinlikle teyid edilmiştir. Bu kilisenin mezhebinde/dualarında kullanılan lisan, Aramî-şimdiki Keldanîce veya Süryanîce- lisanıdır (Bkz. Bihlmeyer-Tuchle, *I-IV. Yüzyıllarda...*, 34).

2) Ayrılmış Kiliseler;

a) Nasturî Kilisesi: Bu, Doğu Süryanî Kilisesi, Keldanî Kilisesi ve Doğu Kilisesi olarak da bilinir.

b) Kadıköy Konsilini (M.451) tanımayan Ortodoks Kiliseler: (Bunlar Doğulu Ortodoks Kiliseler olarak bilinir ve Monofizit Kiliseler olarak adlandırılırlar): Antakya Süryanî Kilisesi, Hindistan Süryanî Kilisesi, Ermeni Kilisesi ve Habeşistan Kilisesi.

3) Birleşik Kiliseler; Bunlar Doğu Katolik Kiliseleri olarak da bilinir: Hindistan Malabar Kilisesi, Melkitler ve Maronitler.[12]

Yukarıdaki bu genel sınıflandırmadan sonra, aralarındaki en önemli farkın Ekmek-Şarap Ayini usül ve uygulamalarında belirdiği Doğu Kiliseleri'ni şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

1) Kudüs ve Antakya Litürjisi (Batı Süryanî),

2) Mezopotamya ve İran Litürjisi (Doğu Süryanî),

3) Mısır Litürjisi (Mısır ve Etiyopya veya Habeşistan),

4) Asya-Bizans Litürjisi (Kapadokya-Bizans). Bu dört ana bölgeden hâlihazırda mevcut olan şu litürjik gruplar meydana gelmiştir:

1) Süryanî veya Batı Süryanî Litürjisi,

2) Keldanî veya Doğu Süryanî Litürjisi,

3) Kıptî ve Habeşistan Litürjisi,

4) Ermeni ve Bizans Litürjisi.

Asya-Bizans Litürjisi, Süryanî ayininden türemiştir. Bundan dolayı bütün bunları *Süryanî Tipi* ve *Mısır Tipi* olmak üzere iki ana gruba irca etmek de mümkündür.[13]

---

12. Kallistos Ware, *"Eastern Christianity"*, *The Encyclopedia of Religion*, (ed.by) Mircea Eliade, New York, 1987, IV/ 559

13. Pere Severien Salaville, A.A., *An Introdoction to The Study of Eastern Liturgies*, London, 1938, 10

Yukarıdaki tasniflerin her ikisinde de 2. sırada verdiğimiz *Mezopoyamya-İran* veya *Keldanî-Doğu Süryanî Ayini*'nin karakteristiği; toplu yakarış, niyaz veya duada bulunulması ve mazinin hatırasıyla bağlantı kurularak, Kutsal Ruh'un koruyuculuğunda belli kelimelerle dua edilmesidir. Bu ayinin şu litürjik belgelere/kaynaklara dayandığı bilinmektedir:

1) VI. yüzyıldan kalma bir dua kitabından bir bölüm,

2) *St. Addai* ve *St. Mari* ayini ki, normal olarak Nasturîler tarafından takip edilmiş ve şimdi sadece Papa'nın otoritesini tanımakla birlikte, kendi ayin ve törenlerine uyan Keldanîler tarafından uygulanır,

3) *Mopsuestia*'lı *Theodore* ve *Nestorius*'a ait iki ayin de, Nasturîler arasında yılın belirli günlerinde uygulanır,

4) 1902'de basılmış olan Yakubî Monofizitleri'nin kullandıkları bir ayin. Bunun Kutsal Ruh'a değil, İsa'ya kadar gittiği söylenebilir.[14]

B- ROMA İLE BİRLEŞME VE KELDANÎ KİLİSESİ'NİN TEŞEKKÜLÜ

Hıristiyanlık, Doğu'da Batı'dan daha hızlı bir şekilde yayıldı. Zaten kendisi özünde bir Doğu dini olduğundan bu şaşırtıcı bir olay değildir. Hıristiyanlığın ilk yayıcıları Doğulular'dı ve Hıristiyanlık yoksul halk kesiminde daha fazla benimsendi. Batı'da, Roma hâlâ Hıristiyanlara işkence eder ve bir yandan İran'la savaş halini sürdürürken, siyasî açıdan, İran yöneticileri Hıristiyan tebaa'ya daha hoşgörülü davranmaktaydı. Doğu ile Batı arasındaki bu savaşlar, Doğu'nun kurulu kilisesiyle, Batı'nın gelişen kilisesi arasında, karşılıklı ilişkiler kurulmasını da engelliyordu. Bu yüzden, ismen Antakya'ya bağlı olsa da, Doğu Kilisesi, neredeyse kuruluş anından beri, bağımsız bir

14. Salaville, *An Introdoction...*, 13-14; Aziz S. Atiya, *A History of...*, 279

durumdaydı. Bunun sonucu, Aryan mezhebinin sapkınlığı üzerine sürdürülen ateşli tartışmalar, Doğu Kilisesi'ni derinden etkiledi. Diğer taraftan Doğu Kilisesi, yukarıda genişçe açıklamış olduğumuz Nastur'un öğretilerini benimsedi, böylelikle Batı Kilisesi'nde ilk görüş ayrılığı meydana gelmiş oldu.[15]

Bununla birlikte, IV. yüzyılda İmparator *Konstantin*'in Hıristiyanlığı resmen kabul etmesiyle durum değişti. İmparator'un ilk yaptığı işlerden biri Doğu Hıristiyanları'nın kendi koruması altında olduğunu ilan etmek oldu. Aslında böyle bir koruma İmparator'un gücünü aşıyordu ve daha sonraki birçok iyi niyetli müdahaleler, korunanların zararına sonuç verdi. Bu arada Kilise Babaları arasındaki teolojik tartışmalar, kaçınılmaz sonucuna ulaştı: Batı Kilisesi içinde ilk görüş ayrılıkları ve Doğu Kilisesi'nin ayrılması. Bunlarla bağlantılı olarak Doğu Kilisesi'nin, İstanbul'un hakimiyetine karşı büyüyen başkaldırısı. Bu, bütün dinlerin kaynağı olan Doğu gizemciliğiyle, Batı akılcılığı arasındaki çatışmanın en eski şeklini temsil ediyordu.[16] Politik çıkar çatışmalarının da bu kutuplaşmada önemli bir faktör olduğunu unutmamak gerekir.

İlk dönemlerdeki derin ayrılık ve aykırılıklarla aralarında büyük uçurumlar meydana gelen Doğu ile Batı, uzun asırlar boyunca birbirlerini sapıklıkla suçlamaya ve tanımamaya özen gösterdiler. Üst düzeyde her ne kadar telaffuz edilmemeye dikkat ediliyorsa da, bu ayrılıkların inananlar arasında hâlen devam ettiğini görmek zor değildir.

İslâm ve Türk idarelerinin, değişik inançlara gösterdikleri hoşgörü, Haçlı Seferleri, Dominikan ve Latin misyonerlerinin faaliyetleri sonucunda, Doğu ile Batı Kiliseleri arasında temaslar başladı.[17] "*Katolik Keldanî topluluğunun Papalık ile sürekli te-*

15. R.S. Stafford, *Irak Asuristanı'nda 1933 Asur Soykırımı*, Asurbanipal Yayınevi, İsveç, 1994, 15-16
16. Stafford, *Irak Asuristanı'nda...*, 16
17. Atiya, *A History of...*, 289

masları Haçlı Seferleri zamanında ortaya çıkmıştır. Roma ile ilk temasa geçen Nasturî Patriği Sabrisho İbn-el Mesihi (1226-57)'dir. Latin misyonerler bu temas için Papa IV. Innocent'e telkinde bulundular. Bunun sonucunda Papa iyi dileklerini de bildiren cesaretlendirici bir mektup gönderdi. 1247'de Patrik Vekili Rabban Ara, Papa'nın mektubunu alarak, otoritesine olan saygılarını ifade eden cümlelerle dolu, mukabil bir teşekkür mektubu gönderdi. Buna benzer dilekleri ihtiva eden bir kaç mektup daha başka din adamlarınca da gönderilmişti ki, bu da birleşme için ortak bir yol arandığını gösteriyordu. Yabalaha III (1281-1317) tarafından, Papa XI. Benedict'e 18 Mayıs 1304'de, kendisinin, metropolitanlarının ve piskoposlarının birleşme ile ilgili bağlılık ve itaatlarını; Katolik inancını kabul ettiklerini belirten sözleri içeren bir mektup gönderildi".[18]

Bu ilk tanışmadan sonra Batı'lı misyonerler, Doğu Kilisesi mensuplarını kazanma yolunda günümüze kadar devam eden hummalı bir faaliyete giriştiler. Bu durum, Hıristiyanlığın kendi içerisindeki misyonerlik çalışmalarının ilginç bir örneğini teşkil etmekle birlikte, yüzyıllar boyunca yapılan çalışmaları, sadece hasbî misyonerlik çalışmaları şeklinde değerlendirmek de mümkün değildir. Buna bağlı olarak Doğu'nun zenginlikleri, kültürü, toprağı ve aralarındaki beraber yaşama anlayışları da, Batı tarafından sömürülmeye başlanmıştı. Asırlarca süren gayretlerin semeresi XIX. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamış, I. Dünya Savaşı'nda, Doğu'daki bütün dinî azınlıklar bağımsızlık ateşiyle tutuşturulmuş, Batılı devletlerin ve Rusya'nın entrikalarıyla, asıl dostlarını da kaybetmeye doğru sürüklenmişlerdir.

Katolik inancının ilk filizlenmeye başladığı yer esasen Kıbrıs'tır. Kıbrıs 1192 ile 1489 yılları arasında Türk, Arap ve Moğollar'dan gelen çeşitli gruplar arasında el değiştirmiştir. Bu

18. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 427

dönemde özellikle Fransızlar, Yunan ve Ermenilerle çeşitli anlaşmalar yaparak adada etkili olmuşlardır. Böylece Kıbrıs savaş bölgelerinden kaçarak buraya sığınan çoğunluğu Egeli Hıristiyanlar'dan müteşekkil melez bir nüfus yapısına kavuşmuştu. Göç ederek Lefkoşe'ye yerleşen Nasturiler papazlarının liderliğinde Tarsus Patrikliğine bağlıydılar. 1222'den itibaren adadaki hıristiyanlar Roma ile birleşmeyi gözlemeye başlamışlardı. 12 Şubat 1222 yılında III. Henrius Kudüs Patriğine, Piskoposluğuna ve Kayseri Piskoposuna bir tavsiye mektubu göndererek, Nasturilik'ten ayrılan grupların Lefkoşe'deki Latin Piskoposuna itaat etmelerini sağlamalarını ve buna uymayanların kilise kanunlarına göre cezalandırılmalarını ister. Ancak buna Yunan ve Nasturî lâikleri şiddetle karşı çıkarlar. Halkın Roma'ya vergi ödemesini engellerler. Değişik olaylarla dolu bir 60 yıl geçtikten sonra adadaki Nasturiler'in sayısı azalmıştı. 1 Ekim 1326 yılında Papa Yuhanna (John) Kudüs Patriğine yazdığı bir mektupla Kıbrıs'taki Nasturî ve Yakubîler'in kendisine bağlanmalarını istedi. Bundan sonra ne gibi gelişmelerin olduğu bilinmemektedir. Lefkoşe Piskoposu İlya 1340 yılında, kendisinin Katolik inancını benimsediğini adadaki Latinler'in ileri gelenlerine, çeşitli kiliselerin başkan ve bilginlerine açıklayarak, onların da bu inancı kabul etmelerini söyler. Ancak Nasturîler'in Katolik inancını kabul etmeleri kendi istekleriyle mi, yoksa Roma'nın Kıbrıs'taki yöneticisi Stefan Lusignan'ın baskılarıyla mı olduğu belli değildir? Nihayet Kıbrıs'lı Nasturîler'in Roma ile birleşmeleri, Papa'nın resmen ilan ettiği bir fermanla 1445 yılında gerçekleşmiş oldu. Papa, bundan sonra Nasturîlikten dönen Süryanilere heretikler gibi muamele edilmesinin caiz olmadığını ve bu günden sonra onlara *Keldanî* denilmesinin gerektiğini ilan eder.[19] Bununla birlikte 1450'de bazı Keldanîler'in tekrar Nasturiliğe döndükleri

19. Tisserant, *Hulâsatün-Tarîhiyyetün...*, 105-107; Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 427

görülür ve bunun üzerine *Lusignan* şiddetli bir Latinleştirme hareketine girişir.[20]

XIII. yüzyılda, Doğu Kilisesi Hıristiyanları ilk önce içlerine kadar ulaşan Dominikan Misyoner Rahipleri aracılığıyla, Roma Katolik Kilisesi'nden haberdar olmaya başlamışlardı. Bir buçuk yüzyıl boyunca aralarında mesajlar gidip geldi.[21] Papa böyle bir fırsatı uzun süredir zaten bekliyordu.[22] 1400-1550 yılları arasındaki gelişmeler hakkında yeterli târihî bilgiye sahip değiliz. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren en uygun ortam yakalanmıştı. Anlaşmazlık ve hizipçilik Doğu Kilisesi'nin geleneksel yarası olduğundan, çok kısa bir süre sonra Patriklik makamına kimin geçeceği konusunda tartışmalar başladı. 1450'den beri Patrik'in evlenmesi yasak olduğundan, babadan oğula geçmese de, Patriklik aynı aile içinde devrediliyordu. Bu düzenleme kurallara aykırı olarak kabul edilse de, bunu, kesintiler ve seçimler nedeniyle çıkacak kanlı olayları önlediği şeklinde haklılaştırıyorlardı.[23]

Keldanî Katolik Kilisesi'ni doğuran kesin birleşme XVI. yüzyılda meydana geldi. III. Simon Basidi (1480-93) ve onun halefleriyle birlikte patrikliğe, amcadan yeğene verasetle sahip olma şekli ortaya çıkmıştı. Basidiler artık Patriklik ailesi olarak *"Abuna Ailesi"* diye anılır oldu. Metropolitanların tayin edilmesinde sadece sahip oldukları sayı dikkate alındı. Bu durum metropolitanların sayısını o kadar azalttı ki, V. Simon Bar Mâmâ'ya gelindiğinde, Patriklik makamına geçecek durumda olan 8 yaşındaki yeğeninden başkası kalmamıştı. Böylece pratikte cahil ve göreve layık olmayan küçüklerden bir Patriklik dizisi başlamış oldu. Kilise'nin liderliğinin böyle olgunlaşmamış ellere teslim edilmesine tepki gösterildi. Bu muhalif grup, tanınmış

20. Tisserant, *Hulâsatün Tarîhiyyetün...*, 108
21. Frazee, *Catholics and...*, 55
22. Wigram, *The Assyrians and...*, 160
23. Stafford, *Irak Asuristanı'nda...*, 17

kişilerden ve kendi fikirlerinden olan Ruhban Sınıfı'ndan müteşekkil bir Kilise Meclisi'ni Musul'da topladılar. Irsî geleneğin taraftarı olan diğer cephe de, eski Piskopos VI. Simon Denha'yı desteklediler ve onun lehinde çalışmalarda bulundular. Bunun sonucunda, din adamları hiyerarşisinin vicdanında Roma ile birleşmek için kesin çarelerin aranmasına yönelik kanaat uyanmış oldu.[24] *Atiya* Nasturîler arasındaki bu ilk bölünmeyi şöyle anlatmaktadır: Nasturîler'de Patrik dinî başkan olmanın yanında, dünyevî işlerde de karar verici olarak kendisine danışılan bir tür teokratik prens olarak yetişiyordu. Bu zamanla, Nasturîler arasında kalıtsal bir durum haline geldi. Patrikler bekâr kalmak zorunda oldukları için, amcanın yerine doğrudan yeğenler geçiyordu. Sistem ilk zamanlar güzel işlemişse de, daha sonra bazı kötü sonuçlar doğurdu. Bu da Patriklik tahtının arasıra, devlet işlerini yürüten büyük kızkardeş ve annelerinin etkisi altındaki çocuklara devredilmesinden kaynaklanıyordu. XVI. Yüzyılda Nasturîler bütün'bu olaylardan rahatsız olmaya başladı ve bazı aileler bu sistemin kaldırılması gerektiğine karar verdiler. Nihayet, Patrik Samcun Bar Mama 1551'de öldüğünde, Nasturî topluluğun büyük bir bölümü tarafından desteklenen birkaç Piskopos, ölen Patrik'in yeğeni Samcun Denho'nun yerine, daha uygun bir adayı seçmek istediler. Böylece, daha olgun yaşta bir rahibin bu göreve getirilmesine karar verildi ve Yuhanna Sulaka seçildi. Bunun sonucunda Nasturî Kilisesi'nde ilk mezhepçilik olayı ortaya çıkmış oldu. Fransiskan misyonerleri Kudüs üzerinden Nasturî bölgesine ulaştılar ve bunlar Katolik mezhebini kabul ettiği takdirde, yeni Patrik'in konumunu kuvvetlendirmede kendisine yardımcı olacaklarına söz verdiler. Bunun üzerine yeni Patrik Roma'ya gitti...Daha sonra, Nasturî topluluğun tamamını kazanmak umuduyla Mezopotamya'ya geri döndü, fakat bunda

24. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 427; Frazee, *Catholics and...*, 56

başarılı olamadı...[25] Bütün bu gelişmelerden sonra Keldanîler'in Nasturîler'den ayrılması ve Keldanî Kilisesi'nin oluşumu şu şekilde cereyan etti:

1552'de, patrikliğin yüz yıldan beri aynı aile tarafından değişmez bir şekilde işgal edildiğini görmekten bıkmış olan Nasturîler, yeni Patrik VI. Simon Bar Mâmâ'yı tanımadılar. Onun yerine, Papa'nın elleriyle kutsanması için Roma'ya giden keşiş *Sulaka*'yı seçtiler.[26] Birleşme hareketine Erbil, Salmas ve Azerbaycan'ın üç piskoposu öncülük etti. Bunlar papaz, keşiş ve diğer on ayrı bölgeden patrik olarak seçilip gönderilen üç veya dört delege grubuyla Musul'da buluştular. Topluluğun gönlü 1540'tan beri Musul'un 25 mil uzaklığında, Alkoş'a yakın *Rabban Hormizd Manastırı*'nda kalan ve dindar bir rahip olan *Sulaka*'dan yanaydı. Bir kaç turluk bir oylamadan sonra *Sulaka* Patrikliğe seçildi. Sevinç gösterileri ve alkışlar arasında patrikliği ilan edildi. Seçimden sonra *Sulaka* Musul'dan ayrılarak, Kudüs üzerinden, 15 Kasım 1552'de Roma'ya ulaştı. Papa III. Julius 20 Şubat 1553'de *Sulaka*'nın Musul Patriği olduğunu ilan etti. İşte bu, Keldanî Katolik Kilisesi'nin resmen doğduğu gündü.[27] Bu tarihten sonra Katolik Nasturîlere, Babil'deki eski Kalde bölgesinden türetilen Keldanî adı verildi.[28] Daha sonra zaman zaman bozulan bu birlik 1672, 1771 ve 1778'de yeniden kuruldu. 1830'daki son birleşmede oluşturulan *Babil Patrikliği* günümüze kadar kesintisiz biçimde varlığını sürdürmektedir. Önceleri Rabban Hormizd adlı manastırda bulunan Patrikhane, ardından Musul'a, son olarak da Bağdat'a taşınmıştır.[29]

---

25. Atiya, *A History of...*, 277-278
26. Janin, *Les Eglises...*, 422
27. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 428; Frazee, *Catholics and...*, 57; Matti Moosa, *"Nestorian Church"*, *The Encyclopedia...*, (ed. by) Mircea Eliade, X/ 371; Tisserant, *Hulâsatün Tarîhiyyetün...*,109; Atiya, *A History of...*, 278
28. Moosa, *"Nestorian..."*, *The Encyclopedia...*, X/ 371
29. *Ana Britannica...*, XIII/ 148

Sulaka 9 Nisan 1553'de adı geçen Papa tarafından St. Peter Bazilikası'nda Patrik ünvanıyla takdis edildi ve *beratını (pallium; Papalık giysisi)* Papa'nın elinden aldı. Kısa bir süre daha Vatikan'da kalan *Sulaka* yanında iki Malta'lı Dominikan Papazı ve güvenilir bir Matta İncili'yle birlikte Temmuz ayında Roma'dan ayrıldı. 12 Kasım 1553'de Patrikliğinin bulunduğu Diyarbakır'a ulaştığında, din adamlarından ve halktan oluşan bir zafer alayı tarafından coşkuyla karşılandı. *Sulaka* Aralık ayında Halep'te *Sultan*'dan,[30] bundan böyle bütün Keldanî Milleti'nin temsilcisi ve bütün Patrikliğin reisi olduğuna dair belgeler aldı. Daha sonra *Sulaka* bu yetkilerine dayanarak birçok papaz, piskopos ve metropolitanı takdis ve tayin etti. Bundan amacı Roma'ya bağlı bir sınıf oluşturmaktı. Din adamlarının yardımı ve Sultan'ın kendisine verdiği belgelerden aldığı yetkiyle *Sulaka* bir dizi reform hareketi başlattı. Tabiî olarak karşısında bir muhalif grup da buldu. Nasturî Patrik VI. Simon Denha, *Sulaka*'nın amansız bir muhalifi olarak ortaya çıktı. Zaten Denha ve taraftarları *Sulaka*'nın seçilmesiyle hayâl kırıklığına uğramışlardı. Diyarbakır Paşa'sı tarafından bir teftiş için çağrılan *Sulaka* tutuklattırıldı. Gelişen bazı olaylar ve entrikalar sonucunda *Sulaka*'nın, dört ay kadar hapiste kaldıktan sonra -rakibinin oyunlarıyla- 12 Ocak 1555'de Müslümanlar tarafından Diyarbakır'da katledildiği ve bir nehre atıldığı kaydedilmektedir.[31]

Bunun üzerine bir kısım cemaat *Sulaka*'nın rakibi olan Denha'ya bağlandılar. Daha sonra Doğu'nun Patrikliği'nde iki çizgi veya gelenek oluştu: Dağdaki Hıristiyanlar Simon, ova-

30. Fransızca ve İngilizce eserlerde belge, ferman veya beratın *Sultan* tarafından verildiği yazılmaktadır. Bundan kastedilen şey belli bir Sultan değil, *Osmanlı Devleti (Bâb-ı Ali)*dir. Nitekim bazı kaynaklarda bu meyanda *Sublime Porte* tabiri kullanılmaktadır. Bunun için bkz. Atiya, *A History of...*, 279

31. Tisserant, *Hulâsatün Tarîhiyyetün...*,110; Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 428; Janin, *Les Eglises...*, 423; Frazee, *Catholics and...*, 57

dakiler de Elia (İlyas) çizgisini takip etmeye başladılar. Her iki grup da Roma'nın desteğini kazanmak için çok arzulu idiler. Bu tarz çekişmeler bir yüzyıl kadar devam ederken 1778'de, Musul'da Elia çizgisine bağlı olanlar Papa'ya itaati kesin olarak kabul ettiler.[32]

Roma elbette uzun asırlardır kendi haklarını ve görüşlerini Doğu'da temsil edecek birisini arıyordu. *Sulaka*'yla birlikte bu fırsat yakalanmış oldu. Kendisine büyük yetkiler verildi. O'ndan sonra gelecek olanlar, takdis ve kabul için Roma'ya yorucu yolculuklar yapmak zorunda kalmayacaklardı. Bundan sonra artık mahallî yetki yeterli olacaktı ancak, itaat mektubunu Papalığa göndereceklerdi.[33] Bu ilk birlik döneminde bile, asıl Nasturî ayinlerinin, Katolik mezhebine şeklî bir bağ ve Roma'dan onay ve berat kabulünden ileriye gidip gitmediği şüphelidir.[34] Bu olay her zaman için istendiği şekilde cereyan etmedi. Aşağıda da görüleceği üzere atanan Patrikler sık sık Roma'ya gitmek zorunda kalmışlardır.

1- İlk Birleşmeden Sonraki İhtilaflı Üç Asır

Sulaka'nın ölümünden sonra Cizre'li Mar Abdisho (Abdi Yeşu) onun yerine geçti ve Keldanî Kilisesi'ni toparladı. Fakat 1561 yılına kadar Roma'ya gitmeye muvaffak olamadı. Sonunda 17 Nisan 1562'de takdis edildi ve 4 Mayıs'da beratını aldı. Karışıklıklar sebebiyle Trent Konsili'ne de katılamadan aceleyle geri dönmek zorunda kaldı. 1578'de Abdisho, kendisi için tesis ettirdiği Münzevi St. James Manastırı'nda öldü.[35]

Türkler'in Suriye ve Irak'ı fethetmeleriyle birlikte Keldanîler rahat bir nefes almış oldu ve bölgeye yeni bir canlılık, yepyeni fikirler geldi. Bu şekilde Doğu ve Batı

32. Wigram, *The Assyrians and...*, 160-162
33. Wigram, *The Assyrians and...*, 160
34 Atiya, *A History of...*, 278
35. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 428; Tisserant, *Hulâsatün Tarîhiyyetün...*, 110

Hıristiyanlığı arasındaki temaslar çoğaldı ve Katolik nüfuzu geniş bir alana yayıldı.[36]

Kilise Sinod'u, 1579 yılına kadar açık kalan Patrikliğe atama yapılamamasından doğabilecek karışıklıkların önüne geçmeyi başardı. 1579'da Cizre Piskoposu yaşlı Mar Yabalaha IV, (Latince metinlerde Atalla diye geçer) açık olan patrikliğe vekaleten atandı. Yeni Patrik de Roma'dan onay alma fırsatı bile bulamadan 1580 yılında öldü. Yabalaha'nın yerine Cilo, Siirt ve Salamas Piskoposu Simon IX geçti. Ancak bu patrik sık sık Nasturîler'in hücumuna maruz kalan, Salamas yakınındaki St. John Manastırı'nda oturmakla hata etmişti. Çünkü dağlık arazi, Türkler'le İranlı'lar arasındaki çekişmeler ulaşımda zorluklar yaratıyor ve bu yüzden Roma ile Patrik arasında temas sağlanamıyordu. Papa XIII. Gregory'nin elçisi, Sidon (Sayda) Başpiskoposu Leonard Abel, Ocak 1584'ten önce Patriğe ulaşma imkânı bulamadı. 1585 yılında kendisine gönderilen Papalık onayını kabul eden Simon IX da 1600'de öldü.[37]

Simon IX'un ölümünden sonra yine birçok zorluklarla karşılaşıldı ve seçici kilise kurulu bir türlü toplanamadı. Simon X seçilmesine rağmen Roma bunu olumlu karşılamadı. Bunun yerine başka bir Patrik 28 Temmuz 1619'da göreve getirildi. Simon XI, Simon XII ve Simon XIII'ün güven ve görev itirafları sırasıyla 1653, 1658 ve 1670'de Roma'ya gönderildi. Papa X. Clement, Simon XIII'e, uygun olmayan eski ayinlerin terkedilmesi yönünde tavsiyelerde bulundu. Mahallî zorluklardan kaynaklanan ağır baskı, Roma ile sık sık temasa geçilmesine engel oluyordu. Bunların sonucunda Simon XIII tekrar Nasturîliğe dönmek zorunda kaldı ve Koçane'de erişilmesi çok zor olan dağlara çekildi. Birçok çekişme ve çelişkilere sahne olan bu birleşme hareketi şimdi de öndersiz kalmıştı.

36. Frazee, *Catholics and...*, 57-58
37. Tisserant, *Hulâsatün Tarîhiyyetün...*, 112; Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 428

Diyarbakır'daki Keldanî Katolikleri cemaati belli bir süre, Rabban Hormizd'e bağlı bir Nasturî piskoposa tâbi olarak yaşamaya devam etti. Topluluk aynı zamanda Roma'ya bağlılıklarını da sürdürdü. Bu zaman zarfında Nasturîlik'ten Keldanîliğe döndürme ve tersi istikamette birçok baskılar meydana geldi.[38]

1672'de Diyarbakır Nasturî Başpiskoposu Joseph (Yusuf), Capucin Misyonerleri'nin tavsiyesi üzerine Keldanî oldu. Joseph Nasturî Patrik Elias X'un (İlya) ağır baskılarına direndi ve bir kaç defa da hapse atıldı. Papa X. Clement'in kendisine gönderdiği tebrik layihasını aldıktan sonra uzun bir süre geçmeden Osmanlı, Joseph'e Diyarbakır, Mardin ve diğer bölgelerin Patriği ünvanını verdi. Daha sonra Diyarbakır'da oturan ve hepsi de Joseph diye adlandırılan bu seriden birçok Patrik oldu. Joseph Roma'dan bu ünvanın tasdik edilmesini ve kendisine bir de berat verilmesini talep etti. Roma ilk önce bunu tereddütle karşılamasına rağmen sonunda, 8 Ocak 1681 tarihinde Joseph'e Keldanî milletinin ve diğer bölgelerin Patriği ünvanını vermeyi uygun gördü. Zamanla Joseph yaşlandı ve kendi ölümünden sonra çıkabilecek karışıklıkları önlemek maksadıyla yeni bir Patriklik geleneği kurmak istedi. 1691 yılında, daha kendisi görevdeyken yardımcısı Joseph Sliba'yı Patrik olarak takdis etti.[39] Kanunî olmayan bu uygulamadan dolayı Papalık II. Joseph Sliba'yı 18 Haziran 1696'ya kadar tanımadı. Çeşitli sebeplerden ve zulümlerden gözü korkan Sliba görevden çekilme talebinde bulundu. Ancak o, Roma'ya gidemeden 1713'de veba hastalığından öldü. 1691 yılından beri Mardin Piskoposu olan Timoty Mar Eugene, III. Joseph adıyla onun yerine geçti. Timoty'nin patrikliğinde önemli ilerlemeler kayde-

38. Janin, *Les Eglises...*, 423; Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 428; Tisserant, *Hulâsatün Tarîhiyyetün...*, 115
39. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 428; Janin, *Les Eglises...*, 423

dildi. O'nun Musul'u resmî ziyareti vesilesiyle 3000 Nasturî mezheplerini değiştirdiler. Bundan kısa bir süre sonra 3000 kişi daha ihtida etti, yani Keldanîliği benimsemiş oldu. Bu gelişmeler üzerine Nasturîler'in taşkınlıkları sınır tanımaz bir hal aldı ve III. Joseph defalarca hapse atıldı. Yapılan bu taşkınlıklardan dolayı Musul ve Halep'te Keldanîliği tercih eden Nasturîler, Sultan'ın emriyle Diyarbakır ve Mardin'deki Keldanîler'in yanına nakledildiler. Ancak bu, Musul ve Halep'te kalan Keldanîler'in durumunu daha da tehlikeli bir hale getirdi.[40] Patrik ve din adamlarının Roma'ya bağlanmalarını halk hoş karşılamıyor, bu yolu seçenlere eziyetlerde bulunuyordu. Sonunda, Keldanî Katoliklerini İstanbul'daki vekili Osmanlı idaresinden, anlaşmazlık içinde bulunan bu iki grubun arasını bulmak için bir yetki istedi. Buna göre Nasturîler Musul ve Halep'e, Katolikler de (yani Keldanîler) Mardin ve Diyarbakır'a sahip olacaklardı. Böylece bu iki grup arasında barış sağlanmış oldu. Ancak bu barış ortamı, çekişmelerle büyüme gösterebilen Katolikliğin yavaşlamasına sebep oldu.[41]

III. Joseph 1 Ocak 1732'de Roma'ya giderek istifasını vermesine rağmen, bu kabul edilmedi. Türkler'le İranlı'lar arasındaki savaş onu 1741 yılının sonuna kadar Roma'da kalmaya mecbur etti. Döndüğünde de cemaatini sıkıntılar içinde buldu. Nihayet III. Joseph 23 Ocak 1757'de öldü. Yerine Lazarus Hindi adıyla bilinen IV. Joseph göreve getirildi. Roma ilk önce ona Amid (Diyarbakır) Başpiskoposu, daha sonra 24 Mart 1759 yılında da "Birleşik Keldanîler Patriği" ünvanını verdi. Kendisinden öncekilerde de sık sık görüldüğü üzere IV. Joseph 21 Ağustos 1780'de Roma'ya istifasını sunmasına rağmen, 7 Aralık 1781'e kadar kabul edilmedi. Fakat onun yerine bir başkası da bulunamadığı için Roma tekrar onu Patriklik vekâ-

40. Tisserant, *Hulâsatün Tarîhiyyetün...*, 127-128; Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 429
41. Tisserant, *Hulâsatün Tarîhiyyetün...*, 128

letine getirdi. Roma'ya bir kaç defa çağrılan IV. Joseph, 1796 yılında öldü.[42]

2- XIX. Ve XX. Yüzyıllar'daki Gelişmeler

1802 yılında rahip Augustin Hindi Diyarbakır Patrikliği idarecisi olarak atandı, 8 Eylül 1804'de Mardin Piskoposu olarak takdis edildi. John Hormizd'in açığa alınmasını müteakiben (1812), kilise delegelerince Augustine Hindi 15 yıllık bir süre için Keldanîler'in temsilcisi olarak adlandırıldı. Ancak Roma bu sıfatı hoş karşılamadı, çünkü 1700-71'den beri Roma ile temasta olan ve herhangi bir gün ikisinden birisinin galip gelme ihtimali olan Koçane ve Rabban Hormizd'in Nasturî Patrikleri vardı. Bu ikisinden birini atamaktan amaç bütün Keldanîleri bir Patriklik altında birleştirmekti. A. Hindi Roma'nın kendisine gönderdiği piskoposluk beratını Patriklik şeklinde anladı ve kendi kendisini Patrik V. Joseph olarak ilân etti. Fakat Roma verilen beratın Başpiskoposluk rütbesinden fazla bir şey ifade etmediğine işaret ederek A. Hindi'nin yanlışını düzeltti. Böylece Augustine Hindi, 147 yıl önce başlayan Diyarbakır Patrikleri Serisi'ne bir nokta koyarak 3 Nisan 1827'de Diyarbakır'da öldü.[43]

1828'de Diyarbakır, Birleşik Keldanî Patrikliği'nin merkezi olmaktan çıktı. O zamana kadar iki Patriğe (Musul ve Diyarbakır) sahip olunmasının hata olduğu ve bundan böyle Babil Patriği ünvanını taşıyan bir tek Patriğin olması gerektiği yönünde propoganda yapıldı. Leon XII bu yöndeki bir anlaşmayı onayladı ve Pie III, Musul'a gidip yerleşen Patrik John Hormizd (Mar Hanna)'i atayarak bu anlaşmayı uygulamaya koydu.[44] Fakat bir grup 74 yaşındaki John'a karşı çıktı. Bunun

42. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 429
43. Moosa, *"Nestorian..."*, *The Encyclopedia...*, X/ 371; Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 429
44. Janin, *Les Eglises...*, 423

üzerine Roma, *Rabban Hormizd Katolik Keldanî Monastik Enstitüsü*'nün kurucusu Gabriel Dambo'yu (geçici bir süre için) aday olarak gösterdi. Bu plâna göre John'un atanması 5 Temmuz 1830'a kadar ertelenebilecekti. Bu tarihten sonra ise, Abuna Ailesi'nin son üyesi ve Keldanî Katolikleri'nin son temsilcisi John Hormizd *IX. John Hormizd* adı altında Babil Keldanî Patriği olacaktı....[45] Uzun ve değişik olaylarla dolu bir hayattan sonra John 16 Ağustos 1838'de öldü ve sonrasında Salamas'ın eski Piskoposu Nicholas Zaya göreve geldi, 27 Nisan 1840'da takdis edildi. Zaya'nın göreve gelme şeklinden memnuniyetsizlik duyan bazı Keldanî piskoposları seçim haklarını kaybettikleri gerekçesiyle itiraz ettiler. Bundan dolayı Zaya 1847'de istifa etti ve 1855'te de öldü. Patriklik vekili Joseph Audo 1847'de Patrik olarak seçildi ve 11 Eylül 1848'de de bu görevi tasdik edildi. Onun uzun görev süresi boyunca önemli birçok değişmeler ve Roma ile büyük anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bunlardan biri 1860'da başlayan yetki problemleri ve özellikle Malabar Ayini üzerineydi. Çünkü o, XVI. yüzyılda, daha önce John *Sulaka*'ya tanınan Hindistan Malabar Hıristiyanları'nı yargılama yetkisini tekrar istiyordu. Milli Kilise Meclisi onu 7-21 Haziran 1858 tarihleri arasında Rabban Hormizd Manastırı'nda alıkoydu. Audo ile aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen Roma, Meclis'in bu tavrını iyi karşılamadı ve nihayet Joseph Audo 14 Mart 1879'da öldü.[46]

Audo'dan sonra Cezire Piskoposu Elias Peter Abulyonan 28 Ocak 1879'da tasdik edilerek göreve başladı. Bağımsızlık fikriyle Birleşik Keldanîler arasında tahrik edilen tartışmalar Mezopotamya'daki Katolik davaya çok zarar verdi. Bunun sonucunda Keldanîliğe/Katolikliğe geçmeler kısmen akamete uğramış oldu. Tartışmaların yumuşaması ancak Abulyonan

45. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 429
46. Janin, *Les Eglises...*, 424; Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 429

zamanında gerçekleşti. Abulyonan, 27 Haziran 1894'de tifodan öldü ve yerine V. Abdisho Khayyath 28 Ekim 1894'de seçildi, 28 Mart 1895'de bu görevi tasdik edildi ve o da 6 Kasım 1899'da Bağdat'ta öldü. Emmanuel II. Thomas Joseph, 9 Temmuz 1900'de tam bir ittifakla seçildi. 17 Aralık 1900'de ise görevi onaylandı. 21 Temmuz 1947'de, 97 yaşında iken öldü. 3 Temmuz 1902'deki bir kararname ile Papalık ona, Nasturîler'in Papalık nezdindeki temsilciliğini vermişti. 25 yıl boyunca Irak Senatosu'nda üyelik yaptı. Onun uzun görev süresince bir kaç Nasturî kasabası, iki piskopos ve birçok Hıristiyan din adamı Keldanîliğe döndü. 1918'deki I. Dünya Savaşı'nda bazı katliamlar da görüldü. 4 Piskopos, birçok Papaz ve 70.000 Keldanî'nin hayatını kaybettiği söyleniyor. Emmanuel'den sonra, VII. Joseph Ghanima (Yusuf Ğanime) 21 Temmuz 1948'de göreve geldi, 7 Haziran 1957'de Bağdat'ta öldü. Daha sonra II. Paul Cheikho (Buleş Şeyho) 13 Aralık 1958'de seçildi, 13 Mart 1959'da bu görevi Papalık tarafından onaylandı.[47] Cheikho bu görevinde 13 Nisan 1989 tarihine, yani ölünceye kadar tam 30 yıl kaldı. Cheikho 1970'li yılların sonunda *Saddam rejimi* tarafından Hıristiyanlara da İslâm Dini dersinin okutulması yönündeki kararına karşı gelerek bunu iptal ettirir. Ancak bu kararın iptalinde kendisi de Keldanî kökenli olan Dışişleri Bakanı *Tarık Aziz*'in etkili olduğu düşünülebilir.[48]

15 Mayıs 1989'da yeni Patriği seçmek üzere Keldanî Katolik Kilisesi'nin Sinod'u Bağdat'ta bir araya geldi. Kilise Meclisi Patrikliğe, 17 Nisan 1922'de Musul'da dünyaya gelen *Mar I. Rafayel Bidawet*'i atadı. Hâlen O, bu görevini sürdürmektedir. I. Rafayel çeşitli eğitim kurumlarını bitirdikten sonra, 1936 yılında yüksek tahsil yapması için Roma'ya gönderilir. Burada

47. Janin, *Les Eglises...*, 424; Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 429
48. *Seçmeler*, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1990, I/ 40-41

Propoganda Üniversitesi'ne[49] girer ve *Gazzalî*'nin *Dinî Felsefesi* üzerine bir doktora tezi yapar. Bundan iki yıl sonra Doğu Kilisesi'nin Abbasîler Dönemi'ndeki Durumu üzerine İlahiyat Doktoru ünvanını da alır. Birinci tezinde Gazzalî'nin aslında Keldanî asıllı olduğunu fakat Araplar'ın o'nu kendilerindenmiş gibi gösterdiklerini ileri sürer. Bidawet Doğu-Batı Asurca-(yani Keldanîce ve Süryanîce), İtalyanca, Fransızca ve Arapça'yı okuyup yazabilmektedir. Ünlü Kilise Kitabı Pesita'yı yayınlatan komitenin bir üyesi olup, çeşitli dergi ve gazetelerde Din, Tarih ve Felsefe üzerine birçok yazısı yayınlandı.[50] Yuhanna Sulaka'dan (1551) I. Rafael Bidawed'e (1989) kadar 22 Katolik Keldanî Patrik'i görev yapmıştır.

C- KELDANÎLER'İN GÜNÜMÜZDE YAŞADIKLARI YERLER VE SAYILARI

a- Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde

Daha önce de kısmen temas etmiş olduğumuz gibi Keldanîler başta Irak olmak üzere; Türkiye, İran, Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır gibi Ortadoğu ülkeleriyle, Rusya, Hindistan, Fransa, A.B.D. ve değişik birçok Avrupa ülkelerinde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. Geçmişte ve günümüzde en yoğun olarak yaşadıkları yer olan Irak'tan, XIX. ve özellikle XX. yüzyıldan itibaren diğer ülkelere göç etmeye başlamış olup, bu durum şimdi de devam etmektedir. Göçün sebepleri çok farklı olmakla birlikte, bu göçte I. Dünya Savaşı ve sonrasında cereyan eden olaylar büyük ölçüde etkili olmuştur. Ancak göç olayı sadece Keldanîler'e has olmayıp, bölgenin genel bir prob-

49. Süleymen Öz bize, *Propoganda Üniversitesi'nin Misyoloji* değil, ilâhiyat eğitiminin verildiği bir teoloji okulu olduğunu ifade etmiştir.
50. *Seçmeler*, I/ 42-44 (Gazzalî hakkında ileri sürülen bu iddialarla ilgili tezin orijinalini temin etmek amacıyla Irak'a iki defa mektup yazmamıza rağmen cevap alamadık).

lemi olarak gözükmektedir. Bundan dolayı Keldanîler'in yaşadıkları yerler ve sayıları hakkında verilen bilgiler her zaman değişmekte, bunun sonucunda da sağlıklı bir sonuca ulaşılamamaktadır. Konuyla ilgili mevcut eserlerde tatmin edici bilgi bulamadık; her biri Keldanîler'in sayıları hakkında çok değişik rakamlar verdiklerinden, hangisini kabul etmek gerektiğine karar vermek oldukça zordur. Doğrusu, birçok ülke arasında dağılmış olan, bu sebeple de güvenilir ve sadece Keldanîleri içine alan bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Bu konuda verilen sayılar tahmin, gözlem ve temenniden öteye geçmemektedir. Ancak biz bunlar arasında bir karşılaştırma yapmak suretiyle bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Osmanlı Devleti zamanında Keldanîler'in Diyarbakır, Mardin, Musul, Siirt, Maraş, Urfa, Bitlis, Van, Hakkari, Halep, Zaho, Süleymaniye, Kerkük, Gevaş, Beytüşşebap, Akra, Alkoş, Cizre, Midyat, Savur, Telket, Zibar ve Bağdat'ta yaşadıklarını görüyoruz.[51]

Bütün buralardaki Keldanî nüfusunun yoğunluğu elbette aynı değildi. Bazılarında bir kaç aileyi geçmezken, bazılarında bu sayı daha fazla olmaktaydı. Özellikle Irak topraklarında kalan yerleşim alanları Keldanî nüfusu açısından daha kalabalıktı. Günümüzde de aynı durum geçerlidir. Bu yerleşim alanlarının hepsini ayrı ayrı incelemek yerine, gerekli gördüğümüz bazı yerlere dikkat çekmeyi yeterli kabul ediyoruz. Bunu da Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nden başlayarak sunmaya çalışacağız.

Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Keldanîler'le ilgili olarak *Pierre Dubois* şunları belirtmektedir: Bana öyle geliyor ki, dinler arasındaki farklı muamele sadece Türklere bağlı

51. Bkz., Cuinet, *La Turquie*, II; Basilie Nikitine, *"Kildaniler"*, *Nsibin Dergisi*, 48/2, Haziran 1992, İsveç, 3; *İrade Adliye ve Mezahip*, 13/C.1312,No:13, B.O.A.; *İrade Adliye ve Mezahip*, 13/3.1312, No:13, B.O.A.

bir şey değil. Türkiye'deki Türk olmayan azınlıkların durumu da buna bağlı bir meseledir. Ermeniler, Rumlar, Keldanîler, Süryanîler Türk ırkından değillerdir. Farklı muamelelerden kaçınılmak isteniyorsa, ırkçı düşüncelerden uzaklaşmak gerekir. Bunlarla kardeşlik duygusu böyle doğar. Ne tür bir eşitlik isteniyor? Anayasal haklar açısından pekiyi. Fakat Türk Devleti'nin politikası açısından iş oldukça zor. Çünkü bu kadar az insan için bir politik değişikliğe gerek yoktur. Oysa Osmanlı İmparatorluğu zamanında, sorun çok daha basitti. Belli bir dönem içinde nüfusun 1/3'ü hıristiyandı. İmparatorluklar nasyonalist değildirler. Çeşitli diller konuşulmaktaydı. Hıristiyanlar imparatorluk açısından önemliydiler; onlardan hakanlar, sefirler vardı. Osmanlı'dan sonra Hıristiyanlar'ın bir bölümü rastlantısal olarak Türkiye'de kaldı ve azınlıkta kalıp kendilerini yabancı hissetmeye başladılar. Halbuki Osmanlılar döneminde böyle bir yalnızlık duygusu söz konusu değildir.[52] *Dubois*'e göre Keldanîler'in Türkiye'deki konumu ile Ermeniler ve Rumlar'ınki bir değildir. Son ikisinin Ermenistan ve Yunanistan'la ilişkileri bulunmaktadır. Keldanîler'in bağımsızlık istekleri olmadığı için onlara daha hoşgörülü ve özgürlükçü bir ortam sağlanırsa, Türkiye'nin dış dünyadaki itibarı artar. Zaten 7-8 bin kişi olan Keldanîler'in örf âdetlerinde İsa'ya kadar ulaşan bir yol vardır. Bunlar İsa'nın dilini konuşmaktadırlar. Bu sadece Hıristiyanlık için değil, insanlık için de çok önemli bir durumdur. Bunun için Türkiye'de bir Keldanî merkezinin yapılması, Türkiye'ye turist ve prestij kazandırır. Böylece insanlar gelerek İsa'nın dilinden yapılan ayini dinler, o kültürü tanır.[53] Keldanîler çeşitli nedenlerden dolayı Türkiye'den ayrılmaktadırlar. Güneydoğu Anadolu'da

52. Pierre Dubois, *Pierre Dubois'i ı Anı ve Görüşleri*, Türkçe'ye aktaran: Niyazi Öktem, Uygarlık Yayınları, İstanbul, 1989, 54
53. Dubois, *Dubois'in...*, 57

4-5 köyde, 4.000-5.000 Keldanî vardır. Ağaların arasındaki sürtüşme başka boyutlara ulaştı. Bundan da Keldanîler rahatsız. Terör olaylarından ötürü Keldanîler artık oraları terkederek Fransa ve başka ülkelere gitmektedirler. Bu durum onlar ve Türkiye için üzücü; çünkü Keldanîler târihî açıdan önemli bir gruptur.[54] *Dubois*'in bu görüşleri 1989 yılına aittir. Aradan geçen zaman zarfında Keldanîler'in sayıları ve durumları oldukça değişmiştir.

Bir Fransız seyyahının 1855 yılına dair verdiği bilgilere göre Osmanlı Devleti'nin nüfusu 35.5 milyondur. 35 milyonda fâtih ırk ancak üçte biridir; kalanını Rumlar, Ermenîler, Yahudiler, Romenler, Slavlar, Arnavutlar, Araplar vs. meydana getirmektedir ve bunların her birinin kendine has fizyonomileri ve şahsiyetleri vardır. Eski dünyanın bütün ırkları, bütün dinleri, bütün dilleri padişahın geniş ve barışçı topraklarında yanyana ve bir arada yaşamaktadır. Habeşler, çoğu genellikle putperest olan Çingeneler, Nastur'un mezhebini tutan Keldanîler, güneşe tapan Şemsîler, inançları Zerdüşt doktriniyle karışık Maniheizm'e dayanan Yezidîler, İsmailîler, Kürtler, Türkmenler... Türkiye'ye gelen seyyahları en fazla şaşırtan da işte bu çeşitlilik, dil, kıyafet, yaşayış ve din farklılığıdır. Bunların arasında Osmanlılar'ın sayısı 12-13 milyondur. Kalan kısmı 2 milyon Rum, 1.5 milyon Arnavut, 2 milyon dört yüz bin Ermenî, 6 milyon iki yüz bin Slav, 4 milyon Romen, 4 milyon yedi yüz bin Arap ve 1 milyon Kürt'ten müteşekkildir.[55] Roma Kilisesi'ne bağlı olan asıl Latinler yaklaşık olarak yarım milyon, Katolik Rumlar ve Melkitler, Süryanîler ve Katolik Keldanîler ve Marunîler, tamamı 735-750.000 kişilik bir cemaat meydana getirmektedirler. Bunlar dinî bakımdan pat-

---

54. Dubois, *Dubois'in...*, 69
55. F.H.A. Ubucini, *1855'de Türkiye*, çev. Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, I/ 15

rik ve piskoposları tarafından idare edilmektedir, sivil idare ise, cemaatin seçtiği bir konseyin yardımıyla Bâb-ı Ali'nin tayin ettiği bir vekildedir.[56] Bu 750.000 kişilik nüfusun hemen hemen tamamı Doğu vilayetlerinde bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti zamanında Keldanîler'in İstanbul'da ve diğer Batı vilayetlerinde yaşadıklarına dair herhangi bir belge veya bilgiye rastlayamadık.

Savaşlar ve savaşlardaki tutumları sebebiyle sonradan karşılaştıkları tepkiler ülkedeki Hıristiyan nüfusunun büyük bir hızla azalmasına yol açtı. 1928 yılına gelindiğinde çoğu ülkeyi terketmişlerdi. 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşması'nın 37-45 arasındaki maddeleri uyarınca, kalan gruplara Türk Devleti tarafından güvenlik teminatı verildi. Ayrıca Anlaşma kendi okullarını açmalarını ve mahkemelerde olduğu gibi okullarda da anadillerini kullanabilmelerini sağlıyordu. Fakat bunlardan sadece Ermenîler ve Rumlar yararlanabildi. Süryanî ve Arap Ortodoks Hıristiyanları o dönemde bir kilise teşkilatına sahip olmadıklarından kanun kapsamı dışında kaldılar. Bununla birlikte herhangi bir problemle karşılaşmadan hayatlarını sürdürmeye devam ettiler.[57]

"Ülkemizde üç grup azınlık vardır ki; bunlar Rum, Ermenî ve Yahudi azınlıklardır... Bu nedenledir ki, kendisi de Süryanî olan Horepiskopos *Aziz Günel*; Süryanîler kendilerini azınlık saymazlar, çünkü yabancı ülkelerden gelme olmadıklarına göre, dış ülkelerde de, kendi ırk ve mezheplerinde kurulmuş bir devletleri yoktur. Bundan dolayı Süryanîler kendilerini, Türk Süryanîleri olarak bilirler, Türklükleriyle övünür, şeref duyarlar"[58] demektedir.

---

56. Ubucini, *1855'de...*, I/ 17
57. Peter Alford Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Ant Yayınları, İstanbul, 1992, 284-285
58. Hasan Güneri, *"Azınlık Vakıflarının İncelenmesi"*, *Vakıflar Dergisi*, V.G.M.Y., Sa.10, Ankara, (Tarihsiz), 80

Ancak izlenimlerimize göre bu anlayış, açıkça dile getirilmezse de, git gide terkedilmektedir. Özellikle Süryanîler'in bu yöndeki istekleri basına da yansıdığı şekilde Devlet yöneticilerimize götürülmekte,[59] olumlu ve önemli gelişmelerin sağlandığı vurgulanmaktadır.

1- Diyarbakır

Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunan Keldanîler'in durumunu Arşiv Belgeleri'nden ve başka eserlerden öğrenebiliyoruz. "Gerek şark vilayetleri, gerekse diğer Osmanlı vilayetlerinin nüfusu hakkında Avrupalı araştırmacıların verdikleri bilgiler bizden çok daha fazladır. Diyarbakır vilayetine ait H.1286/M.1869 senesinden, H.1323/M.1905 yılına kadar yirmi adet salname yayınlanmıştır. Bu salnamelerin ekserisinde vilayetlerin genel nüfusu ve bunun müslim, gayr-i müslimlere göre dağılımı verilmektedir. Gayr-i müslimler de kendi aralarında Ermenî, Protestan, Katolik, Ortodoks, Süryanî, Keldanî, Yahudi gibi muhtelif unsurlara ayrılmakta ve bu genel nüfus içerisinde bunların oranları gösterilmektedir. Buna göre H.1330/M.1912 senesinde yapılan nüfus sayımına göre,

59. Tutkun Akbaş, *"Süryanîler Azınlık Hakkı İstiyor"*, *Yeni Şafak*, 9 Nisan 1995, 3. (Bu haberde; "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Süryanîler azınlık statüsüne kavuşmak için temaslarda bulunuyorlar. Geçtiğimiz günlerde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Tansu Çiller'le basına kapalı olarak gerçekleştirilen görüşmelerde, Süryanîler istedikleri hakkı elde etme yolunda önemli sonuçlar aldılar" denilmektedir).

Diyarbakır vilayetinin genel nüfusu şöyledir:

Müslüman:	492.101
Hıristiyan :	123.264
Yezîdî :	2.375
Yahudi:	2.085
Toplam:	**619.825**

Hıristiyanların kendi aralarındaki dağılımı ise şöyledir:

Ermeni	55.859
Süryanî, yani eski Asurlu	37.976
Ermeni Katolik	9.960
Protestan	7.376
Eski Keldanî	5.994
Süryanî Katolik	4.133
Rum	1.925
Yakubî	10
Toplam	**123.264**

Görülüyor ki, vilayetin müslüman nüfusu toplam nüfusun İ80'i civarındadır. Bunun dışında vilayet dahilinde bulunan ve yaylak-kışlak hayatı yaşayan, henüz nüfus sayımına dahil olmayan müslüman topluluğu da tahminî en az 100.000'den fazla olduğu halde, bunlar da hesaba katılmamıştır".[60]

Cuinet'e göre Diyarbakır'ın toplam nüfusu 471.462 bin olup, bunun 1.600'ü Keldanî'dir.[61] Keldanîler'e ait 3 erkek okulunda 156 öğrenci, 1 kız okulunda 55 öğrenci ve erkeklerin 3, kızların da 1 öğretmenleri vardı.[62]

60. Ali Emirî Efendi, *Osmanlı Şark Vilayetleri*, sade. Abdülkadir Yuvalı- Ahmet Halaçoğlu, E.Ü.Y., Kayseri, 1992, 28-30
61. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 412
62. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 413-415

Osmanlı Belgeleri'nde Keldanîler'in sayılarıyla ilgili pek az bilgi verilmektedir. Ağırlıklı bilgiler din adamı atama, kilise tamiri, Keldanîler'in çevreyle olan ilşkileri hakkındadır. "Diyarbakır İngiliz Konsolos Muavini Boyacıyan, tuz madeni işletme müsaadesi alan bir Ermeni'nin kardeşi ve iki oğlunun Kürtler tarafından öldürüldükleri ve mallarına el koydukları, iki Kürt aşiretinin güneyde Keldanî Hıristiyanları'nı rahatsız etmeye devam ettikleri...",[63] şeklindeki ifadelerden Keldanîler'in Kürtler'le olan çekişmelerini anlıyoruz. Bu çekişmeler zamanla birbirini öldürme derecesine de varmıştı.

Cumhuriyet Dönemi'nde 1927-1990 yılları arasında yapılan 13 nüfus sayımının 7'sinde Din ve buna bağlı olarak Hıristiyanlara Katolik, Ortodoks, Protestan ve Gregoryen mezhepleri de sorulmuştur. Ana Dil'in de sorulduğu bu sayımlar da hiç kimse din olarak Keldanî veya dil olarak Keldanîce şeklinde bir cevap vermemiştir.[64] Aynı durum Süryanîler için de geçerlidir. Bu da, her iki grubun azınlık statüsünde olmamalarından kaynaklanıyor olmalıdır.

Diyarbakır'da bugün çeşitli mezheplerden 15 ailenin yaşadığını tespit edebiliyoruz.[65] Yaklaşık olarak 5 ailenin Keldanî olup, bunların da 20-25 kişilik bir nüfusa sahip olduğu ifade edilmektedir. Diyarbakır'daki Keldanîlerin, Diyarbakır Keldanî Kilisesi Vakfı adıyla faaliyet gösteren bir vakıfları[66] ve bir de kiliseleri bulunmaktadır. Vakıf Başkanı kuyumculukla geçinen *Yusuf Karadayı* olup, Vakfın gelirlerinin, Kilise'nin ayakta durmasına bile yetmediğini, bu yüzden yardım bekle-

63. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, 13 Kasım 1894- 2 Aralık 1894, B.O.A.Y., İstanbul, 1990, XXX / 32
64. *1927-1990 Genel Nüfus Sayımlarında Kullanılan Soru Kâğıtları*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, (Tarihsiz)
65. Hanna İsa, *"Gezi Raporu"*, *Hujada Dergisi*, Sa.1, Ocak 1995, 29
66. *Ekalliyet Vakıflar Tevliyet Defteri, Ekalliyet*, 5, Dosya No:3776, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı, Ankara; Kaşgarlı, *Mardin ve Yöresi...*, 23

diklerini, Kilise'nin bir papazının olmaması yüzünden artık Süryanîler'le birlikte ayinlerini yaptıklarını dile getirdi. Bugün Diyarbakır'daki Hıristiyanların hepsi ayinlerini bir arada yürütmektedirler. Bizim son gidişimizde Süryanî Meryem Ana Kilisesi'nde görebildiğimiz kadarıyla, Pazar Ayini'ne gelenlerin toplam sayısı 20'yi geçmiyordu.[67] Diyarbakır şehir merkezi dışında Keldanî nüfusunun bulunmadığı da tespitlerimiz arasındadır.

2- Mardin

Mardin'e uğrayan seyyahlar şehrin nüfusundan söz ederken Hıristiyan toplulukları da sınıflandırmışlardır: Ermeni Katolik, Süryanî Katolik, Yakubî, Nasturî, Keldanî. Şehirdeki bu farklı mezhep veya menşe'li halkların sancak içerisinde Huristiyanların oturdukları köylerde de bulunmaları tabiîdir. Hıristiyanlar'dan defterlerimizde *Eramine* diye bahsolunmuştur. *Eramine*, Ermeni kelimesinin çoğulu olmakla beraber, Mardin ve çevresinde oturan Hıristiyanların hepsi Ermeni değildir, bilakis bunların büyük bir kısmı Süryanî'dir. Süryanîler'le Ermeniler'in ayrı ırklara mensup oldukları bilinmektedir.[68] Kentin nüfusunu Müslümanlar ve Hıristiyanlar oluşturmaktaydı. I. Dünya Savaşı'ndan önce Ermeni, Süryanî, Keldanî ve Protestan Hıristiyanlar'ın sayısı 20 bin dolaylarındaydı.[69] Süryanîler'in sayısı 10 bin kişi[70] olduğuna göre,

67. Diyarbakır Keldanî Kilisesi, Fatih Paşa Mah., Şeftali Sok., No: 2'de bulunmakta ve daha önceki bölümlerde anlattığımız gibi şu anda faaliyet göstermemektedir. Vakıf Başkanı Yusuf Karadayı, Devlet'ten maddî ve manevî yardım beklediklerini, Keldanîce ile kendi okullarında eğitim yapmak istediklerini sohbetimiz esnasında aktarmış, Batı'dan herhangi bir yardım alamadıklarını, onların kendilerini ikinci sınıf Hıristiyan olarak gördüklerini söylemiştir.
68. Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, T.T.K.Y., Ankara, 1991, 77
69. Shaq Armalto, *Türkiye Mezopotamyası'nda Mardin*, çev. Turan Karataş, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1993, 6
70. Armalto, *Türkiye Mezopotamyası'nda...*, 33

Keldanîler'in sayısının toplam olarak 5 bin'e ulaştığı düşünülebilir.

1807'de *A. Dupre*'ye göre Mardin'de;

Türk :	20.000
Yakubî :	3.200
Ermeni Katolik :	2.000
Ermeni Ortodoks :	40
Keldanî :	400
Yahudi :	800
Şemsî :	800 olmak üzere
Toplam	27.200 nüfus bulunmaktadır.[71]

1837'de *H. Southgate*'e göre ise, Mardin'de 3000 aile bulunmakta ve bunun 500'ü Ermeni Katolik, 400'ü Yakubî, 250'si Süryanî Katolik, 100'ü Keldanî, ve 10'u da Yahudi'dir.[72] Bu 1260 Hıristiyan ailesinin her birinde 5 nüfus bulunduğunu kabul edersek toplam sayı 6300; Keldanîler'in sayısı da 500 kişi olarak ortaya çıkar.

1891'de *Cuinet*'e göre Keldanîler'in Mardin'de 580 nüfusu; erkek çocukları için 2 okulları; diğer kazalarda 20 ilk okulları bulunmaktadır. Ayrıca Mardin'in köy ve ilçelerinde 3.080 Keldanî mevcut idi.[73] Mardin Sancağı'ında ise 14.820 Keldanî, bunlara ait 22 okul, 1.100 öğrenci ve 22 öğretmen bulunmaktaydı. Bu okulların hepsi erkeklere aitti.[74]

Keldanîler'in Mardin'de 430 yılında inşa edilen, Şehit Hürmüz adındaki kiliseleri vardı. Bu kilise 1552'ye kadar Nasturîler'in ellerinde kalmıştır. O zaman Katoliklik, Patrik III. Yuhanun Samcun'un çabalarıyla Mardin'de tanıtılmıştır.

---

71. Göyünç, *XVI. Yüzyılda...*, 102
72. Göyünç, *XVI. Yüzyılda...*, 102
73. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 498-500
74. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 497; V. Minorsky, *"Mardin"*, *İslâm Ansiklopedisi*, VII/ M.E.B.Y., İstanbul, 1993, 322

Keldanîler'in Hürmüz Kilisesi dışında Tabyata, Kısur, Kafirtüt, Harapelma, Dara ve Nusaybin'de birçok eski kiliseleri vardı. Metropolitlikleri ise Nusaybin, Midyat, Gercüş ve Viranşehir'de bulunan 1700 Keldanî'nin din işlerine bakıyordu.[75]

Yine *Cuinet*'e göre Mardin'de 2 Ermeni, 2 Katolik Süryanî, 1 Keldanî, 3 Yakubî ve 1 İtalyan Kapüsen olmak üzere 9 kilise bulunmaktaydı.[76] Nusaybin'in toplam nüfusu 10.000 olup, bunun 5.000'i Müslüman idi. Toplam Hıristiyan nüfusun 1.000'i ise Keldanî Katolik'ti.[77]

Belgelerden Mardin'de XVI. yüzyılda bazı kiliselerin bulunduğu öğrenilebilmektedir. Bunlar Ermenilere ait Surp Kevork, Süryanî Yakubîlere ait Kırk Şehit, Mar Şmuni ve vesika metninde isim hanesi boş bırakılmış bir üçüncü kilise ile, şehrin hemen güneyinde Göllü köyündeki eski bir kilisedir. Vesikada ismi yazılmayan üçüncü kilise Behermis/Behirmiz kilisesi olmalıdır.[78] *Hanna Dolapönü* de Mardin'de herhangi bir Keldanî Kilisesi'nden bahsetmemektedir. M.S. 569'da inşa edilen ve Şar Mahallesi'nde cadde üzerinde bulunduğundan söz ettiği Behirmiz Kilisesi,[79] bizim kanaatimize göre şu andaki Keldanî Kilisesi olmalıdır. Zira Keldanî Kilisesi tarif edildiği gibi Mardin'in ana caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Cizre'nin toplam 25.000 nüfusunun 2.150'si,[80] Midyat'ın toplam 45.874 nüfusunun 4.000'i,[81] Savur'un toplam 24.874 nüfusunun 3.590'ı Keldanî Katolik idi.[82]

---

75. Armalto, *Türkiye Mezopotamyası'nda...*, 34
76. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 501-502
77. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 510
78. Göyünç, *XVI. Yüzyılda...*, 114
79. Hanna Dolapönü, *Tarihte Mardin*, İstanbul, 1972, 160
80. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 512
81. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 515
82. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 518

Mardin İl merkezi dışında bugün az sayıda Keldanî'nin İdil, Silopi ve Midyat'ta yaşadığı kaydedilmekle birlikte[83] bunlar son zamanlarda İstanbul ve Batı ülkelerine göç etmişlerdir. Diyarbakır ve Mardin'deki ilgililer de, artık ilçelerde Keldanîler'in yaşamadıklarını, fakat *Silopi Hac Konaklama Tesisleri*'nde az sayıda mülteci Keldanî'nin bulunduğunu beyan etmişlerdir.

Mardin'de 1982 yılında kurulmuş olan bir Keldanî Katolik Kilisesi Vakfı[84] ve bir de Keldanî Kilsesi bulunmaktadır. Vakfın başkanlığını *Selim Sağlamoğlu* yapmaktadır. Fakat Kilise'nin papazı yoktur. Edindiğimiz bilgilere göre şu anda İstanbul'daki Keldanî Katolik Kilisesi'nin papazı Süleyman Öz bir kaç yıl öncesine kadar Mardin'deydi. Cemaatin hızla azalmasına bağlı olarak S. Öz de İstanbul'a gitmiştir. Dolayısiyle Keldanîler ayinlerini Mardin'deki diğer Hıristiyanlarla birlikte değişik kiliselerde icra etmektedirler. Mardin Süryanî Kırklar Kilisesi Papazı Gabriel, bir adet Keldanî ailesinin kaldığını söylerken, görüştüğümüz bir aile 25-30 Keldanî ailesinin bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca Kuyumculukla uğraşan çok sayıda esnafın da Keldanî olduğu belirtilmiştir. 1994 yılına ait bir gezi raporunda, Mardin'de 75 Hıristiyan ailesinin ve 326 kişinin yaşadığı ifade edilmektedir.[85] Bunları büyük ölçüde Süryanîler'le Keldanîler oluşturmakta olup az sayıda Ermeni'nin varlığını da tahmin ediyoruz. Yine intibalarımıza göre Mardin'de yaşayan Keldanî veya Hıristiyanların sayısı Diyarbakır'dan daha fazladır.

---

83. Andrews, *Türkiye'de...*, 232
84. *Ekalliyet Vakıflar Tevliyet Defteri, Ekalliyet*, 5, No: 2205, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı, Ankara; Kaşgarlı, *Mardin ve Çöresi...*, 23
85. İsa, *"Gezi Raporu"*, 27

3- İstanbul

Son yıllarda çeşitli sebeplerden dolayı Güneydoğu'dan göç eden Keldanîler'in en yoğun olarak gittikleri yer İstanbul'dur. Bunların bir kısmı burada iş bularak çalışmaya devam ederken bir kısmı da, özellikle Fransa ve Batı ülkelerine geçmektedirler. Ayrıca Kuzey Irak'tan gelip, vize alarak Batı'ya gitmek için bekleyen çok sayıda Keldanî de İstanbul'u bir geçiş yeri olarak görmektedir. Bunlar; varsa yakınlarının veya diğer Keldanîler'in yanında kalmaktadırlar. Patrik Vekili ve Türk Keldanîleri Ruhanîsi *Süleyman Öz*'ün bize ifade ettiğine göre şu anda İstanbul'da 80 Keldanî aile yaşamakta olup bunların nüfusu 400 kişi dolayındadır. İstanbul hâlen piskoposluk bölgelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bundan bir iki yıl önce bu sayının, 1.000 civarında olduğunu söylemişti. Keldanîler'in İstanbul'da St. Antuan Kilisesi'nin altında bir kiliseleri ve İstanbul Keldanî Cemaati Vakfı[86] adıyla faaliyet gösteren bir de vakıfları bulunmakta ve Vakfın başkanlığını *Yakup Samanoğlu* yürütmektedir.

4- Mersin

Mersin'deki Keldanîler 1974 yılından beri Beytüşşebap, Silopi ve Pervari'den göç ederek buraya yerleşenlerdir. Latin İtalyan Katolik Kilisesi'nde ayinlerini yapmaktadırlar. Papaz *Abraham Sancar* 1990 yılında Silopi'den Mersin'e gelmiştir. Günümüzde 7-8 Keldanî ailenin yaşadığı Mersin'den Batı'ya göç hızla devam etmekte ve sayıları azalmaktadır. Papazın ifadesine göre 1990'dan önce Mersin'de 90 aile yaşıyordu. Şırnak'ın Beytüşşebap ilçesinde şu anda 4 veya 5 ailenin kaldığını da söyleyen Sancar, Keldanîler'in çok fakir olduklarını, geçimle-

86. *Ekalliyet Vakıflar Tevliyet Defteri, Ekalliyet*, 5, No: 1733, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı, Ankara; Kaşgarlı, *Mardin ve Yöresi...*, 23

rini devletten aldıkları istimlak paralarıyla ve Avrupa'daki yakınlarının gönderdikleriyle sağladıklarını da dile getirmiştir. Bunun dışında vakıf vb. kuruluşları bulunmamaktadır. Papaz, Mersin'deki cemaatin birçok zorluklar sebebiyle hızla eridiğini ve Avrupa'ya göçtüklerini endişeyle vurgulamıştır. Nitekim kendi akrabalarının çoğunluğu da şu anda Avrupa'da bulunmaktadır.[87]

5- Bitlis

Bitlis'in toplam 398.625 nüfusunun içinde 1.350 erkek ve 1.250 kadın olmak üzere 2.600 Keldanî yaşıyordu.[88] Bitlis'in 1891 yılı itibariyle 1 Müftü, 4 Kadı, 5 Ermeni Gregoryan, 2 Ermeni Katolik, 1 Keldanî Katolik ve 1 Nasturî Piskopos ile, Dominikan Misyon Kuruluşu'na sahip olduğunu öğreniyoruz.[89]

Bitlis'in doğusunda kalan bölgede Fransız Eğitim Bakanlığı adına veri toplama çalışması yapan bir Fransız seyyahı (1891), kırsal kesimdeki durumu şu şekilde anlatmaktadır: "Bütün bu köylerden her biri, ayrı dinî mezhepten olan ailelerin bir araya gelip töre, tip ve dil olarak komşu köyden bütünüyle farklı bir birim oluşturmasıyla meydana gelmiştir. Ermeniler, Keldanîler, Kürtler ve Nasturîler'den her biri, bütünüyle farklı bir hayat tarzına sahiptir".[90] Günümüzde Bitlis'te Keldanîler'in yaşadığına dair herhangi bir malumat edinemedik.

6- Halep

1891 rakamlarına göre, Halep Sancağı'nda 14.000 Keldanî (7.110 erkek, 6.890 kadın); 12.866 Nasturî (7.000 erkek, 6.460

87. Bazı imkânsızlıklardan dolayı gidemediğimiz için, Mersin'deki Keldanîler'le ilgili bilgileri öğrencimiz olan Abdurrahman Uysal vasıtasıyla sağladık.
88. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 526
89. Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursî Olayı*, çev. Metin Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, 76
90. Mardin, *Bediüzzaman...*, 76

kadın), Halep merkezde ise, 4.450 Keldanî ve 3.460 Nasturî yaşamaktaydı.[91] Halep'te hâlen Keldanî nüfusu bulunmasına rağmen, demografik yapılarıyla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşamadığımız gibi, yazdığımız mektuplara cevap da alamadık. Halep'te günümüzde bir Piskoposluk bulunmaktadır.

7- Maraş Ve Urfa

Maraş Sancağı'nda 3.027 Keldanî, 2.434 Nasturî; merkezde ise, 1.140 Keldanî, 1.514 de Nasturî bulunuyordu.[92]

Urfa Sancağı'nda hepsi de merkezde olmak üzere 838 Keldanî yaşıyordu.[93] Kahramanmaraş ve Şanlıurfa'da şu anda kendilerini Keldanî diye tanımlayan kişi veya grup yaşamamaktadır.

8) Siirt, Van, Musul, Zaho, Kerkük, Süleymaniye, Hakkari, Akra, Alkoş vb...:

Siirt'te 4 Keldanî okulu, 8 öğretmen ve 325 öğrenci, Van'da 6.000 Keldanî (bunların çoğunluğu Van merkezde oturmazlardı), 40.000 Nasturî, Hakkari sancağı'nda Keldanîler'in 2 okulu, 50 öğrencisi, Gevaş'ta 300 Keldanî, 9.000 Nasturî, Beytüşşebap'ta 1.700 Keldanî, 5.000 Nasturî, Musul'a bağlı Amid kazasında 3.000 Keldanî, 3.000 Nasturî, Musul'da 3.500 Keldanî, 3 erkek okulunda 145, 1 kız okulunda 30 öğrenci, Musul'a bağlı diğer yakın yerlerde kız ve erkeklere ait toplam 10 okul ve bunlara ait 475 öğrenci, Kerkük'te 400 Keldanî, 1 erkek okulu ve 50 öğrencisi, Süleymaniye'de 175 Keldanî, Alkoş'ta 1 erkek okulunda 80, 1 kız okulunda 40 öğrenci, Telket'te 2 Keldanî kilisesi, 1 erkek, 1 de kızlara ait 2 okul, Zaho'da 2.500 Keldanî, Zibar'da 550, Akra'da Müslümanlar'ın 7 camisi Keldanîler'in yıkılmış 1 kiliseleri ve 500 nüfusları bu-

91. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 164
92. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 114
93. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 114, 249

lunmaktaydı.[94] Bu bilgiler de 1891 yılı ve öncesindeki verilere dayanmaktadır.

1312 (1895) tarihli bir salnameye göre Musul'un içinde 7.714 hane, 23 han, 129 cami ve mescid, 12 medrese, birer tane Keldanî, Süryanî ve Musevî okulu ve sıbyan mektebi, 17 kilise ve manastır, bir patrikhane bulunmaktadır. Amadiye kazasında 12.122 Müslüman, 1.007 Katolik, 221 Yahudi ve 28 Protestan yaşamaktaydı.[95] Akra kazasında 4.921 Müslüman, 1.747 Katolik ve 494 Yahudi meskundur. Merkezde biri Keldanî, diğeri Süryanî Kadîmlere ait 2 kilise ve 1 havra bulunmaktadır. Zibar kazasında 113 Katolik, Duhok kazasında 11 adet sıbyan mektebi bulunmakta olup, ikisi Hıristiyan ve Keldanî, ikisi Musevî'dir. Duhok'da 1.747 Katolik, 2 kilise ve 1 manastır vardı. Zaho kazasında 5 manastır ve kilise, 31 Katolik, 324 Keldanî nüfus vardı.[96] Bu kazalar Musul Sancağı'na bağlı kazalardı. Salnamede geçen Katolik tabirinden Keldanî ve diğer Katolikleri anlamak mümkündür. Bununla birlikte bazen hem Katolik, hem de Keldanî kelimesi zikredilmektedir. Bu durumda Katolik tabirinden, kanaatimize göre Katolik Süryanîler anlaşılmalıdır.

Kerkük Sancağı'nda 12.461 Müslüman, 229 Keldanî erkek nüfusu ve kime ait olduğu belli olmayan 3 adet kilise vardı. Revanduz kazasının, Biradost nahiyesinin bir kaç köyünde Keldanîler yaşamaktaydı. Sayımlarda genellikle erkekler nazar-ı dikkate alınmaktadır. Müslüman nüfus Arap, Türk, Kürt ayırımına tâbi tutulmaz. Gayr-i müslim ahâli ise Musevî, Ermeni ve Süryanî diye sayılırdı. 1893 Genel Nüfus Sayımı'na göre Musul vilayetinde toplam 7.082 Katolik sayılırken,

94. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 534-869
95. İsmet Binark (ve 12 kişilik bir kurul tarafından hazırlanan) *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri*, (1525-1919), B.D.A.G.M., Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1993, 4
96. Binark, *Musul-Kerkük İle...*, 5-6

Keldanîler zikredilmez. 1895 sayımına göre Musul'da 1.322 Keldanî bulunurken, Kerkük ve Süleymaniye'de Keldanî adı geçmemekle birlikte, Musul'da 4.482, Kerkük'te 1.117 ve Süleymaniye'de 54 Katolik sayılır. 1906-7 sayımına göre ise, Musul merkezde 719 Keldanî'nin bulunduğu anlaşılmaktadır.[97]

Yukarıdakiifadelerden Osmanlılar zamanında Keldanîler'in nerelerde ve hangi yoğunlukta yaşadıklarını anlamak mümkündür. Keldanîler'in yaşadıkları yerlerdeki diğer gayri Müslim unsurları ve Müslüman nüfusu, bunların oranlarını vererek konuyu daha fazla dağıtmak istemiyoruz. Ancak şu kadarını belirtelim ki; Keldanîler yaşadıkları yerlerde oran olarak hiç bir zaman Müslümanları aşmamıştır. Mesela, Keldanîler'in nispeten yoğun olarak yaşadıkları Musul'da toplam nüfus 61.000, Keldanîler'in sayısı ise 3.500,[98] Zaho'da toplam nüfus 12.230, Keldanî nüfusu da 2.500 kadar idi.[99] Aynı şekilde Keldanî nüfusu Süryanî, Nasturî ve Ermeniler'e oranla daha az; Yahudi ve Yezidîler'e göre ise daha fazlaydı.

Buraya kadar sıraladığımız rakamlardan Keldanîler'in Osmanlı toprakları üzerindeki toplam sayısının 1889 yılı itibariyle, yaklaşık olarak 65.000 civarında olduğunu çıkarabiliriz. Yanılma payını da göz önünde bulundurursak, bu sayının 80.000 olduğunu kabul etmek de mümkündür. Diğer taraftan bu rakamların I.Dünya Savaşı'ndan önceye ait olduğunu da unutmamak lâzımdır. Çünkü bu savaşta Keldanîler'in, içerisine atıldıkları bağımsızlık kazanma mücadelesinde, önemli oranda kayba uğradıkları söylenmektedir. Bu sayıyı 70.000 olarak ileri sürenler de vardır.[100] Ancak, yukarıdaki verilerin ışığında bu sayının abartılı olduğunu söyleyebiliriz.

97. Binark, *Musul-Kerkük İle...*, 8-15
98. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 820
99. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 836
100. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 429

1903 istatistiklerine göre 80.645 Keldanî'nin ülkemizde yaşadığı ve diğer ülkelerdekiyle birlikte bu halkın nüfusunun 110.000 olduğu belirtilmektedir.[101]

Fransızca yazılıp Arapça'ya çevrilen 1939 tarihli bir kitapta, Keldanîler'in Türkiye, Irak ve İran'daki sayıları, I. Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra olmak üzere şu şekilde verilmekteelerden Osmanlılar zamanında Keldanîler'in nerelerde ve hangi yoğunlukta yaşadıklarını anlamak mümkündür. Keldanîler'in yaşadıkları yerlerdeki diğer gayr-i Müslim unsurları ve Müslüman nüfusu, bunların oranlarını vererek konuyu daha fazla dağıtmak istemiyoruz. Ancak şu kadarını belirtelim ki; Keldanîler yaşadıkları yerlerde oran olarak hiç bir zaman Müslümanları aşmamıştır. Mesela, Keldanîler'in nispeten yoğun olarak yaşadıkları Musul'da toplam nüfus 61.000, Keldanîler'in sayısı ise 3.500,[102] Zaho'da toplam nüfus 12.230, Keldanî nüfusu da 2.500 kadar idi.[103] Aynı şekilde Keldanî nüfusu Süryanî, Nasturî ve Ermeniler'e oranla daha az; Yahudi ve Yezidîler'e göre ise daha fazlaydı.

Buraya kadar sıraladığımız rakamlardan Keldanîler'in Osmanlı toprakları üzerindeki toplam sayısının 1889 yılı itibariyle, yaklaşık olarak 65.000 civarında olduğunu çıkarabiliriz. Yanılma payını da göz önünde bulundurursak, bu sayının 80.000 olduğunu kabul etmek de mümkündür. Diğer taraftan bu rakamların I.Dünya Savaşı'ndan önceye ait olduğunu da unutmamak lâzımdır. Çünkü bu savaşta Keldanîler'in, içerisine atıldıkları bağımsızlık kazanma mücadelesinde, önemli oranda kayba uğradıkları söylenmektedir. Bu sayıyı 70.000 olarak ileri sürenler de vardır.[104] Ancak, yukarıdaki verilerin ışığında bu sayının abartılı olduğunu söyleyebiliriz.

101. Nikitine, *"Kildaniler"*, 4
102. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 820
103. Cuinet, *La Turquie...*, II/ 836
104. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 429

1903 istatistiklerine göre 80.645 Keldanî'nin ülkemizde yaşadığı ve diğer ülkelerdekiyle birlikte bu halkın nüfusunun 110.000 olduğu belirtilmektedir.[105]

Fransızca yazılıp Arapça'ya çevrilen 1939 tarihli bir kitapta, Keldanîler'in Türkiye, Irak ve İran'daki sayıları, I. Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra olmak üzere şu şekilde verilmektedir.

Savaş'tan önce;[106]

Bulundukları Merkezler		Papazlar	Sayıları
Musul Bağdat	13	56	39.460
Çevresinde	13	15	3.430
Diyarbakır	9	12	4.180
Kerkük	9	19	5.840
Siirt	37	21	5.380
Urumiye	21	46	7.390
Akra	19	16	2.390
Amadiye	17	19	4.970
Cizre	17	17	6.400
Mardin	9	9	1.670
Salamas	12	24	10.460
Sena	1	3	900
Van	10	32	4.850
Zaho	15	13	4.880
Toplam	**99**	**296**	**101.610**

105. Nikitine, *"Kildaniler"*, 4
106Tisserant, *Hulâsatün Tarîhiyyetün...*, 140-141

Savaştan Sonra;

		Papazlar	Sayıları
Musul -Bağdat	10	50	18.350
Diyarbakır	1	3	500
Kerkük	7	18	4.800
Siirt	0	0	1.000
Urumiye	10	10	2.500
Akra	0	0	1.000
Amadiye	8	22	3.765
Cizre	0	0	1.600
Mardin	1	2	400
Salamas	1	1	400
Sena	3	5	894
Zaho	16	18	8.000
Toplam	**137**	**129**	**43.809**

Bu veriler dikkate alınacak olursa, savaş boyunca 57.801 Keldanî'nin eksildiği ortaya çıkmaktadır. Ancak daha önce de dile getirdiğimiz gibi, sadece Keldanîleri içine alan bir nüfus sayımı yapılmadığından bu rakamların güvenilirliği tartışmaya açık bir konudur.

Günümüzde ise, Keldanîler'in Türkiye'deki varlığı kardeşleri Süryanîler gibi, en çok Güneydoğu Bölgesi'nde kendini göstermektedir. Daha önceleri Mardin, Diyarbakır, Şırnak, Siirt ve Van illerinde barınmaktaydılar. Silopi yöresinde son 2-3 yıla kadar köyleri vardı. Silopi'ye bağlı Aksu (Harbol) Köyü, kömür yatakları yüzünden istimlak edilince, 200 hanelik köy göç etmiştir. Süryanî, Keldanî ve Protestan Kiliseleri'ne bağlı Cudi dağındaki Kösrali (Hassana) Köyü de güvenlik nedeniyle

boşaltılınca, köylüler Avrupa ülkelerine geçmiştir. Böylece daha önce boşalan diğer Süryanî yöreleri gibi, Şırnak (Cizre-Silopi) yöresi de, Doğu Süryanîler'den (Keldanîler) boşalmıştır. Günümüzde eski adları Süryanîce şekliyle telaffuz edilen on'larca köyde hiç bir Süryanî veyahut Keldanî kalmamıştır. Dolayısıyla Güneydoğu'da yok denecek kadar çok az sayıda kalan Keldanîler'in, Türkiye'deki en büyük topluluğu İstanbul'da (200 hane) yaşamakta ve İstanbul'da Metropolitlikleri de bulunmaktadır.[107] Süleyman Öz'ün en son bize ifade ettiğine göre İstanbul'daki Keldanîler 80 hane kadardır. Bu durumda gerçek sayı açık olarak belli olmamaktadır.

1989'lu yıllarda Kürtler gibi, Irak'taki Doğu Süryanîleri de (Keldanî, Asurî) kitleler halinde Türkiye'ye sığınmışlardı. Sayıları onbinleri geçen bu sığınmacıların büyük çoğunluğu Keldanîler'den oluşmaktaydı. Bunların büyük bir kısmı Birleşmiş Milletler kanalıyla Avustralya, A.B.D. ve Kanada'ya yerleşmişse de, çok az bir kısmı hâlâ Silopi'deki Hac Konaklama Tesisleri'nde üçüncü bir ülkeye gitmeyi beklemektedirler.[108]

Yukarıda da ifade edildiği üzere, 2 Nisan 1991'den, 14 Nisan 1991 tarihine kadar yoğun bir şekilde yaşanan kitlesel harekette 460.000 kişi Irak'tan Türkiye'ye sığınmıştı. Bunların çoğunluğu (% 53.8) Hıristiyan (Keldanî, Nasturî, Süryanî) idi. 20 Ağustos 1991 tarihi itibariyle Silopi Kampı'ndaki Sığınmacıların kökenleri şöyleydi: Keldanî, Asurî, Süryanî vb., 2838; Türkmen, 127; Kürt, 2272; Arap, 37 ve toplam 5274.[109]

---

107. Bu bilgiler, Midyat Süryanî Ortodoks Turabdin Metropolitliği Sekreterliği'nden, Yusuf Beğtaş imzasıyla bize gönderilen, 9 Mart 1995 tarihli cevabî mektuptan alınmıştır.
108. Beğtaş'ın cevabî mektubundan.
109. Refet Yinanç (ve 8 kişilik bir kurul tarafından hazırlanan) *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye*, (1988-1991), Tanmak yayınları, Ankara, 1992, 74-77

Bilindiği üzere bunların bir bölümü tekrar Irak'a dönmüşler, diğerleri ise az önce de belirttiğimiz gibi değişik ülkelere sığınmışlardı.

Sayıları sürekli azalsa da Keldanîler, Irak-Suriye sınırının hemen kuzeyindeki bölgede, Mardin İdil ilçesinin köylerinde, Silopi'nin köylerinde, Hakkari Beytüşşebap'ta, Siirt Pervari ile Şırnak merkez ve Uludere'de görülüyorlar. Ayrıca Midyat merkezi ile Mardin, Diyarbakır ve İstanbul'da küçük topluluklar halinde yaşamaktadırlar.[110]

b- Osmanlı Belgelerinde Keldanîler

Osmanlı egemenliği altındaki zımmîler, mezhep ya da dinlerine göre Osmanlı yönetimi tarafından gruplandırılmış ve bu gruplara *millet* adı verilmiştir. Yani 'Millet' Osmanlı Devleti'nde dinî toplulukların ismidir. *Millet* sistemi ile zımmîlere bir yandan din ve özel hukuk işlerinde büyük ölçüde müsamaha gösterilirken, bir yandan da Müslümanlardan ayrılmaları sağlanarak toplumdaki dinî hassasiyet de korunmuş oluyordu. Ancak Devletin güçlü zamanlarında iyi işleyen *millet* sistemi, Devlet zayıfladıkça yıkılmayı hızlandıran en önemli nedenlerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yaşayan zımmîler dinleri bakımından Hıristiyanlar, Musevîler ve Sabiîler olmak üzere üç ana gruba ayrılırlardı. *Keldanî Milleti* de bu Hıristiyan grup içerisinde addolunurdu.[111] Keldanîler de diğer Hıristiyan cemaatler gibi dinî, bazı idarî ve hukukî konularda bağımsız olan milletlerdendi. Her *millet*'in başında kendi cemaatleri tarafından seçilen ve devletçe onaylanan birer dinî şef bulunurdu. Osmanlı Devleti yeni seçilen şefe dinî ve hukukî yetkilerini içeren bir *berat* yollardı. Beratta patriğin seçiminin tasdik edildiği belirtilerek, patriğin topluluğun malla-

110. Hâle Soysü, *Kavimler Kapısı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, I/ 63-64
111. Gülnihâl Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, T.T.K.Y., Ankara, 1989, 9-11

rını idarede, ayin ve dinlerine dair diğer hususlarda tam bir serbesti içinde olduğu, cemaatinden belli miktarda iane toplayabileceği, kendisinin, din adamlarının vergiden muaf oldukları, kilise mallarından gümrük vergisi alınmayacağı, kilise mensuplarının yalnız patriklik aracılığıyla tutuklanabilecekleri, adî suçları işlemeleri halinde cezalandırılmaları için patriğin onların dinî sıfatlarını kaldırması gerektiği, cemaate bağlı olanların evlenme, boşanma, miras gibi meselelerinin patriğin veya onun seçtiği din adamlarının kendi hukuk kurallarına göre çözüm getirecekleri yazılırdı.[112]

Osmanlı Devleti, adaleti sağlamak için gerektiği zaman gayr-i Müslim tebaayı Müslümanlara karşı korumuş, dinî hayatlarında serbestlik tanımış, kendi dinî kurumlarının oluşturulmasına bizzat maddî yardım ve katkıda bulunmuştur. Bu yüzden gayr-i Müslim cemaatler Osmanlılar'dan gördükleri muamele karşısında zaman zaman devlete bağlılıklarını muhtelif yollarla göstermişlerdir. Ayrıca gayr-i Müslim tebaa arasında bazen dinî bir takım anlaşmazlıklar meydana gelmekteydi. Buna Kadim Süryanîler ile Katolik Süryanîler arasındaki, mevcut kiliselerin hangi cemaate ait olacağı meselesi örnek gösterilebilir. Bu ve buna benzer konular Meclis-i Mahsus'da görüşülerek karara bağlanırdı.[113]

Osmanlı Devleti ile Keldanîler arasında cereyan eden yazışmalar genellikle; Patrik ve din adamlarının atanması, ölen Patriğin yerine yenisinin seçilmesi,[114] Patriklik beratının verilmesi,[115] harab olan veya yıkılan kiliselerin tamiri, yeni kilise yapılmasına ruhsat verilmesi, bu durumda; yakınında camii ve hayrâtın bulunmaması, kilisenin genişliği, uzunluğu,

112. Bozkurt, *Gayrimüslim...*, 29-30
113. Binark, *Musul-Kerkük İle...*, 53
114. B.O.A., *İrade Adliye ve Mezahip*, 13.C/1312, No:13; B.O.A., *İrade Adliye ve Mezahip*, 3.13/1312, No:13,
115. *İrade Adliye ve Mezahip*, Z-A.7/1315, No:1, B.O.A.

yüksekliği, masrafların kimlerden ve ne şekilde karşılanacağı[116] ve benzeri konularla ilgiliydi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalarda, Keldanîler'in sayısı, dinî ve mezhebî görüşleri, eğitimleri vb. ile ilgili herhangi bir belgeye rastlayamadık. Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde Keldanîler'in Batı Devletleri'yle olan münasebetleri konusunda ilginç bazı kayıtlar da yok değildir. Mesela, bir belgede şu satırları görüyoruz: "Sadrazam Cevat Paşa'dan Dahiliye Nazırı Rıfat Paşa'ya; Halep vilayetinden bildirildiğine göre aslen Bağdat'lı ve Osmanlı uyruklu olan, Keldanî Piskoposlarından olduğunu söyleyen ve Bulgaristan'da vize edilmiş yol tezkeresini İstanbul'da muayene ettirmeden geçmiş olan bir Papazın eşyası içinde; Ermeni İhtilali, Amerika, İngiltere'deki faaliyetler hakkında bilgileri kapsayan dokümanların ele geçtiği, adı geçenin adamlı olarak İstanbul'a getirtilerek, tahkikatın adlî mercilerce yapılmasının Mabeyn'ce emr olunduğu....[117]

Kilise Defterleri'nden, Keldanîler'in nerelerde yaşadığına dair ip uçları çıkarmak da mümkündür. Bununla ilgili bir kaç örnek vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz:

Bağdat'ta Keldanî cemaatine mahsus kilisenin mâil-i inhidam olduğu...28 Ca.1306,[118] Musul vilayeti dahilinde Akra kazasında mütevattın Keldanî cemaatinin kasaba haricinde bulunan mabedleri harab olmağın...9 Ra.1309,[119] Diyarbekir Sancağı'nda Silvan kazası merkezinde mütevattın Keldanî cemaatinin mabedleri olmadığından, müceddeden bir kilise inşasına ruhsat i'tası...24 L 1309,[120] Cizre kazasında mütevattın Keldanî Katolik milleti sıbyanına mahsus olmak üzere bir bab

116. *Kilise Defterleri*, IV/148, 165; III/26, 76, 78; I/174; V/156; VI/17, 138; *Dosya Usulü İrade Tasnifi*, 7/3; *İrade Adliye ve Mezahip*, R-2/1317, No:3, B.O.A.
117. *Osmanlı Belgelerinde...*, XXIII, 516
118. *Kilise Defterleri*, III/26, B.O.A.
119. *Kilise Defterleri*, III/76, B.O.A.
120. *Kilise Defterleri*, III/78, B.O.A.

nektep inşası hususuna müsaade...2 Ra. 1290,[121] Musul'da Keldanî cemaatine mahsus Seknita nâm kilisenin tevsian tamirine ruhsat i'tası...19 Za.1321,[122] Zaho kazasındaki Keldanî cemaatine mahsus kilisenin harap olmasına mebni, hey'et-i asliyesi üzerine tamirine ruhsat i'tası...6 Ca. 1322,[123] Musul'da kâin Keldanî cemaati Patrikhanesi'nin ruhsat-ı resmiye ile emlâk vergisinden istisnası hakkında...24 Ra. 1328,[124] Diyarbekir vilayeti dahilinde Cizre kasabasında Keldanî cemaati için müceddeden bir bab kilise inşasına ruhsat i'tası...22 Şev. 1327,[125] Urfa'nın Nimetullah mahallesinde Keldanî cemaati için on altı sene evvel inşa ile, derununda icrâ-yı âyin edilmekte bulunan hanenin, kilise olmak üzere emr-i âlî verilmesi hakkında...15 Ca. 1331.[126] Bütün bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti Keldanî cemaati için en küçük yerleşim alanlarında bile kilise inşa ettirmiş, harap olanları tamir ettirmiş, Patrikhaneyi vergiden muaf tutmuştur.

c- Ortadoğu Ülkeleri'nde Keldanîler

Keldanîler'in Irak, İran, Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır ve İsrail gibi Ortadoğu ülkelerinde yaşadıkları bilinmektedir. Ancak buralardaki sayıları hakkında da kesin rakamlar vermek mümkün değildir. İddialara göre Keldanîler yaşadıkları ülkelerde azınlıkta oldukları için kendilerini ifade etmekten çekinmektedirler. *Nsibin Dergisi* sorumlusunun bununla ilgili görüşleri şu şekildedir: Türkiye'de yaşayan sıradan bir Keldanî'ye *"sen nesin?"* diye sorulduğunda, *ben Türk'üm ama Hıristiyan'ım* cevabı alınır. Aynı durum Arap ülkelerinde ya-

121. *Kilise Defterleri*, I/174, B.O.A.
122. *Kilise Defterleri*, IV/148-149, B.O.A.
123. *Kilise Defterleri*, IV/165, B.O.A.
124. *Kilise Defterleri*, V/156, B.O.A.
125. *Kilise Defterleri*, VI/17, B.O.A.
126. *Kilise Defterleri*, VI/138, B.O.A.

şayanlar için de geçerlidir. Kürtler'in çoğunlukta yaşadığı yerlerde kalan Keldanîler de baskısız yaşayabilmeleri için kendilerine *biz Kürt Hıristiyanız* demektedirler.[127] Bu görüşlere tamamiyle katılmak mümkün değildir. Bizim gezip görebildiğimiz yerlerde kendilerini Türk, Kürt veya Arap olarak nitelendiren kimseye rastlayamadık. Ancak, eskiden bu şekilde bir kanaatin bulunduğunu, bununla birlikte bunun yanlış olduğunu ifade eden kişilerle karşılaştık.

İslâmiyetin Mezopotamya'da yayılmasıyla birlikte Babil toprakları ve daha sonra kurulan Kufe, Basra, Bağdat şehirleri, Arap ve İslâm medeniyetinin merkezi durumuna geçmekle, Keldanîler de İslâmiyeti kabul ederek büsbütün Araplaşmışlar, yani Araplara karışıp etnik kimliklerini unutmuşlardır. Günümüzde Irak, Cezire ve Diyarbakır taraflarında Keldanî ismiyle mevcut cemaat ise, sırf mezhebî bir topluluk olup, Hıristiyanlığın Nastur tarafından kurulmuş mezhebine bağlıdırlar. Kendilerine mahsus Patrikleri ve dinî reisleri varsa da, ayrı bir dilleri olmayıp, Arapça konuşmaktadırlar.[128] *Şemseddin Sami*'nin bu görüşlerini destekleyen bir takım ifadeleri Keldanî aydınları arasında da görmek mümkündür. Ancak bunlara göre İslâm'ın kabul edilmesi sosyal statüye bağlı bir durumdu. Toplumdaki sosyal durum ve mevkiisini yitirmek istemeyen birçok insan İslâm'a geçip bu yerini korur denildikten sonra şöyle devam edilmektedir: Kültür yuvalarımız, akademilerimiz, üniversitelerimiz, Arap ve Arapça'nın hizmetine akıtılmış, anadilimiz kilise duvarlarının ardına git gide sıkıştırılmıştır.[129] Aslında bizim buradan çıkarmak istediğimiz sonuç şudur: Tarihî gelişim içerisinde Keldanîler'in sayılarının azal-

127. Nsibin Dergisi Sorumlusu Jan Bet-Şawoce'nin bize gönderdiği, 1 Şubat 1995 tarihli mektubundan alınmıştır.
128. Şemseddin Sami, *Kamusu'l- A'lam*, II/ 3874
129. *"Süryanîler'in Kökeni Ve Türkiye'li Süryanîler"* , *Nsibin Dergisi*, 47/1, Nisan 1992, 25

masının tek sebebinin savaşlar olmadığı, bunun yanında belki de daha fazla, onların İslâmiyeti seçmelerinin etkili olduğudur. Tek sebep olarak savaşları gördüğümüz takdirde, savaşın sonuçlarından Müslümanların da olumsuz yönde etkilendiklerini unutmamak gerekir.

1- Irak

Irak toplumu tarihî olarak değişik dinler ve farklı mezheplerden meydana gelmektedir. Gayr-i Müslim azınlık farklı renklerden, isimlerden oluşur ve toplumda belirli bir statü meydana getirir. Azınlıklar İslâmî fetihten itibaren ziraatle ve değişik mesleklerle uğraşmışlar ve İslâm dini onların dinine müdahale de etmemiştir. Bu azınlıkların içinde Nasturîler, Keldanîler ve Yakubîler mevcuttur. Musul, Irak'taki bu Hıristiyanların yaşadığı en önemli merkezlerden biridir. Bir İngiliz arkeolog; "Bağdat'ta oturanlar sünnî ve şiî Müslümanlardan, Yahudi, Ermeni, Keldanî Katolik, Nasturîler ve Yakubîler'in karışımından oluşmaktadır. İlginç olanı ise, aralarında barışı bozacak hiç bir şeyin olmamasıdır", demekle bir yüzyıl önceki durumu dile getirmektedir. Başka bir İngiliz askerî yetkilisi 1854 yılında Bağdat'ın sosyal statüsü ile ilgili yazdığı bir raporda şöyle demektedir: "Genel olarak topluluklar huzur içerisinde ve dinî taassuptan uzak, Müslümanlar; Yahudi ve Hıristiyanlar'la olan muamelelerinde hoşgörüye dayalı bir hayat sürmektedirler". Her azınlık topluluk medenî, dinî ve siyasî haklarında ve kanun önünde eşittirler. Herkesin faydalandığı diğer haklardan dinî ve millî azınlıklar da yararlanırlar. Kendi çocuklarına anadilleriyle eğitim yapabilecekleri okullar ve enstitüler kurma hakkına sahiptirler.[130] Ancak Batılı sömürgecilerin gelmeleriyle birlikte herşey değişti. Zamanla

130. Selman Nezzal, *"el-Ekalliyatü Şayru'l- Müslime fi'l-Irak", el- Müntalik*, Sa. 80-81, Nisan-Temmuz, 1991, 173

bunlara Hıristiyan ve azınlık oldukları, Batı ile dinî ve kültürel bağlarının bulunduğu, Müslümanlar tarafından sevilmedikleri yönünde olumsuz telkinlerde bulundular. Batılılar'ın Osmanlı'ya olan düşmanlıkları da eklenince bu azınlıklar yavaş yavaş kışkırtılmaya başlandı. Irak'ın bağımsızlığı esnasında da "Irak azınlıklara haklarını tanımazsa, hürriyete layık olamaz" şeklinde bazı şartlar ön gördüler.[131] Halbuki daha önceki dönemlerde bu haklardan tamamiyle faydalanıyorlardı. *"Hıristiyanlar, inançlarını Müslümanlara propoganda etmemek şartıyla, kendi kiliselerinde serbestçe ibadet edebiliyorlardı".*[132]

Irak'taki Hıristiyanların din adamları (Keldanî, Süryanî, Asurî) Batılılar'ın etkisinde kalarak, Hıristiyanları hayalî bir vatan peşinde sürüklemeye başladılar. Sonuçta Irak'taki Hıristiyan azınlığın, Müslüman çoğunluk içinde küçük ve ikinci sınıf bir topluluk olduğu iddialarıyla bunlar, genel hayata ve siyasete katılmamaya başladılar.[133] Daha 1919'da, Cezire'deki Hıristiyanlar özerk bir devlet kurmak istediklerini açıklamışlardı. Bu özerk yönetim Fırat ve Dicle nehirlerini kendine sınır kabul edecekti. İstenen bölge, eski çağda Asur İmparatorluğu'nun çekirdek bölgesi olan iki nehir arasındaki topraklardı. Özerklik isteği, Keldanî Patriği aracılığıyla bir Amerikan araştırma komisyonuna iletildi.[134] "Yunan ve Ermeni hedeflerine, şimdi de Osmanlı halkını teşkil eden diğerlerinin, Arap, Yahudi, Süryanî, Keldanî ve Kürtlerinkiler eklenmektedir. Savaş'ın başından beri müttefiklerin bağımsızlık vaad ettikleri Araplar, ana hatlarıyla, Mersin'den İran hududuna uzanan bir hattın güneyindeki bütün toprakları talep etmektedirler. Süryanî-Keldanîler; kuzey doğusunda Van ve

131. Nezzal, *"el- Ekalliyat..."*, 174
132. Barker, *O'nun İzinde...*, 230
133. Nezzal, *"el- Ekalliyat..."*, 174
134. Stefan Andersson, *Asurlar*, çev. Erol Sever, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, 17

Urumiye gölleri, güneyde Fırat nehri ile sınırlı ve Musul, Harput, Diyarbakır ve Urfa illerini içine alan bir büyük devlet gerçekleştirilmesinin özlemini çekmektedirler. Nihayet, İstanbul ve Kahire'de pek hareketli güçlü millî komitelere sahip olan Kürtler de Zagros ve Toros dağları arasında uzanan, Anadolu'nun kalbine yayılmış muhtar bir Kürdistan için savaşmaktadır".[135] Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, kurulması tahayyül edilen Süryanî- Keldanî devleti, Türkiye, İran ve Irak topraklarının belli kısımlarından müteşekkildi. I. Dünya Savaşı'nda ve sonraki yıllarda bazı Keldanî din adamları bu doğrultuda bir takım faaliyetlerde de bulunmuşlardır.

Paul Bidari, Keldanî Metropoliti'ydi ve 1960'lı yılların başında Kürt Devrimci Konseyi'ne üye seçilmişti. Yazılarıyla çeşitli kiliselere bağlı Asurları (Keldanî, Süryanî, Nasturî) mezhep kavgalarına, anlaşmazlıklara son vermeye çağırdı. Kürtler'in özerklik mücadelesinin, bazı yörelerde Hıristiyanlar'ın desteğini aldığı ve Musul'un kuzeyindeki dağlık bölgelerde yaşayan Hıristiyanların azımsanamayacak bir bölümünün -esas olarak Nasturîler ve az sayıda Keldanî Katolikler- devlet güçlerine karşı savaşan Kürt isyancılarına katıldıkları bilinmektedir. Keldanî Metropoliti Paul Bidari, mücadeleye katılan din adamlarının en ünlüsüdür.[136] I. Dünya Savaşı'ndan 1933'e kadar Irak'taki Hıristiyanlar bağımsızlık mücadelesinin içine çekildiler. İngilizler, bunlara Yahudiler'le Filistin'de bağımsız bir devlet kurmaları için yardım veya Irak'ın Kuzeyi'nde Asurlulara bir devlet şeklinde iki vaadde bulundular. Ancak, bu Hıristiyanların sayıca az olmaları, iktisadî, siyasî vb. yönlerden dünyada ses getirecek konumda olmamaları sebebiyle bunlar gerçekleşmedi. Bunun üzerine

135. Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, çev. Zeki Çelikkol, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, 16-17
136. Andersson, *Asurlar*, 28-31

İngilizler'den şüphe duymaya başladılar ve Fransızlar'la gizli görüşmeler yaptılar. Ancak bundan da bir sonuç alamadılar. 1915 yılında Türkler'le Ruslar arasındaki savaşta Asurlar Rus kuvvetlerini desteklediler. Ruslar yenilip geri çekilince Asurlular da İran'a göç etmeye başladılar. Bolşevik İhtilali'ne kadar Rusya'da barındılar. 1918 yılındaki savaşta Türkler, Kürtler ve İranlılar'dan kaçarak Irak'taki İngiliz kuvvetlerine sığındılar. 1922 yılında İngiliz *Lord Kurzon*, Türkiye Hükümeti'nin bir temsilcisinden, Asurlulara niçin böyle davranıldığı konusunda bilgi isteyince; "Asırlardır Müslüman topraklarında barış içerisinde yaşayan Nasturîler, Keldanîler ve Asurlar, Türk-Rus savaşında, Van vilayetinde Ruslar lehine çarpışarak ihanet etmişlerdir. Ruslar dönerken de onlarla beraber gittiler" cevabını vermiştir.[137] İngiliz, Fransız ve Ruslar'ın ihanetine uğrayan Irak'taki Hıristiyanlar 1950'deki kanlı olaylar nedeniyle Bağdat'a göç etti.[138] Daha sonra Keldanîler ve Yakubîler'in büyük bölümü, nüfus kayıtlarına Hıristiyan Arap olarak kaydedilmelerine ses çıkarmadı. Çünkü 1978'de çıkarılan bir yasayla, Irak'ın yalnız Araplara ve Kürtlere ait olduğu ilan edildi. Böylece Keldanî, Nasturî, Süryanî, Ermeni ve Türkmen azınlıkların varlığı bir çırpıda ortadan kaldırılmış oluyordu.[139] Günümüzdeki Irak Anayasası'na göre, hâlen Irak'ta, sadece Araplar ve Kürtler bulunmaktadır. Türkler ve diğer Hıristiyan gruplar, bunlarla eşit haklara sahip olmayan azınlıklardır.[140]

1960'lı yıllarda Keldanîler ve diğer Hıristiyanlar Irak'ın kuzeyinde ve Mezopotamya'da canlı bir hayat sürüyorlardı. Şehir

137. Nezzal, *"el- Ekalliyat..."*, 177-178
138. *"İsveç'e Irak Mezopotamyası'ndan Gelen Kildani, Süryanî ve Ermeni Din Adamlarının İsveç Hükümetine Sundukları Yazılı Dilekler"*, *Nsibin Dergisi*, 47 /1, Nisan 1992, 17; Stafford, *Irak Asuristanı'nda...*, 31
139. Andersson, *Asurlar*, 31
140. Ferruh Sezgin, *"Dızai'nin Söylediklerine Dikkat"*, *Yankı Dergisi*, Sa.86, 29 Mayıs 1995, 29

ve köy olmak üzere 100'e yakın birimde yaşamaya devam ediyorlardı. Günümüzde ise bu sayı 40 civarındadır ve genellikle Bağdat olmak üzere büyük şehirlerde ikamet etmektedirler. Bunların bazılarında sadece Keldanîler yaşarken, bazılarında ise nüfus karışıktır.[141]

Keldanîler'in Irak'taki sayıları konusunda da görüş birliği yoktur. Bazı iddialara göre onların sayıları yarım milyondan az değildir. Fakat Irak Hükümeti bazı mahallî ve bölgesel siyasî endişelerden dolayı bunu itiraf etmekten çekinmektedir. Fakat İngilizler'in 1920 yılında yapılan sayımlara göre Irak'ın bütün nüfusu 2.839.282'ye ulaşmıştır. Çeşitli mezheplerdeki Hıristiyanların ise, 78.892 olduğu bildirilmektedir. Ancak hükümet, 1935 yılında yaptıkları nüfus sayımında sadece Hıristiyanların 90.000 kadar olduğunu söylemektedir. Irak'taki Kiliselerde, doğum ve ölümlerin kaydedildiği sicillerde bu sayının 135.000'den az olmadığı ifade edilmektedir.[142]

Günümüzde Irak'ta yaşayan Hıristiyanların durumu pek içaçıcı değildir. Irak'ın nüfusu 18 milyondur. Bunun 3-4 milyonu Hıristiyan olarak ifade edilmektedir. Bunlar çeşitli etnik, dinî ve mezhebî gruplara ayrılmaktadırlar. Keldanîler, Asurîler, Süryanî Ortodokslar, Süryanî Katolikler, Ermeni Ortodokslar, Ermeni Katolikler'le birlikte Protestanlar ve Romen Katolikler. Hıristiyanlar Irak'ın 18 kentinde dağınık halde yaşıyorlar. Başkent Bağdat yoğun oldukları başlıca yerdir. Hıristiyanların yoğun olduğu diğer bir yer de Musul ve çevresidir. Musul'a bağlı köylerde hâlâ Hıristiyanların egemen olduğu söylenmektedir. Yine Erbil, Kerkük, Dihok ve Basra'da yoğun bir şekilde bulunuyorlar.[143] Keldanî Kilisesi, Irak'taki Hıristiyan azınlık arasında çoğunluğu oluşturmakta, o da diğer

141. Hanna Şeyho, *Keldan el- Karni'l-'İşrîn*, et-Tab'atü's-Saniye, Detroit, 1992, 5-6
142. Nezzal, *"el- Ekalliyat..."*, 173
143. *"İsveç'e Irak Mezopotamyası'ndan..."*, 17

Süryanî Kilisesi gibi Baas rejimiyle istikrarsız bir tavır içerisindedir.[144] Bu farklı Hıristiyan gruplar arasında Keldanîler'in sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Bağdat Keldanî Patrikliği'ne yazdığımız mektuplardan da herhangi bir cevap alamadığımızı ifade etmek durumundayız. Ancak, Süleyman Öz ve Irak'tan gelmiş olup İstanbul'da konuştuğumuz bir Keldanî'nin beyanlarına göre; Irak'ta bir milyona yakın Keldanî yaşamaktadır. Ancak aşağıda da göreceğimiz üzere bu bir milyon rakamının bütün yer yüzündeki Keldanîler için geçerli olduğu söylenmekte, intibalarımıza göre bizce de bu görüş daha gerçekçidir. Irak'taki Keldanîler'in çoğunluğu Bağdat, Zaho, Musul, Akra, Dihok, Alkoş ve Erbil'de bulunmaktadır.[145] Irak'ın diğer küçük köy ve kasabalarında da yaşamakta olan Keldanîler çeşitli baskılardan dolayı hızlı bir göç olayıyla karşı karşıyadırlar.

Irak resmî makamlarına göre Irak'ta nüfusun % 97'si müslüman, % 2'si de değişik Hıristiyan gruplardır. Bu % 2'nin üçte ikisi Ortodoks, üçte bir'e yakını da Katoliktir.[146] Keldanî Patrikliği tarihî seyir içerisinde Rabban Hormizd Manastırı ve Musul'da bulunduktan sonra, günümüzde başkent Irak'tadır. Irak'ta Patriklik dışında 9 adet Piskoposluk ve Başpiskoposluk mevcut olup, yer yüzündeki toplam sayıları bir milyon olarak tahmin edilen Keldanîler'in ekseriyeti bu ülkede yaşamakta, kalan miktarı da değişik yerlerde zikrettiğimiz gibi Türkiye, İran, Suriye, Lübnan, Mısır, Kanada, A.B.D., Fransa, Avusturalya ve İsveç'te ikamet etmektedirler.[147]

144. Jean Rolin, *"Irak Hıristiyanları'nın Trajedisi"*, *Nsibin Dergisi*, 48/2, Haziran 1992, İsveç, 13
145. *"The Chaldean Australian Community"*, Pub. by the: *Chaldean Patriarchal Vicariate of Australia*, Australia, (Tarihsiz), 6
146. *İslâm Ülkeleri Ansiklopedisi*, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1994, 125
147. Joseph Kunda, *"The Chaldeans"*, *President of Chaldean Culture Society*, Melbourne, Australia, November 1992, 4

2- *İran Ve Diğer Ülkelerde*

İran'da yaşayan Keldanîler'in günümüzdeki sayıları ve yaşadıkları bölgeler konusunda herhangi bir kayda rastlayamadık. Ancak bu ülkede de az sayıda Keldanî'nin varlığı bilinmektedir. 1903 yılındaki istatistiklere göre İran'da 31.750 Keldanî; Urumiye, Solduz, Salamas, Tergewar, Mergawar ve Biradost bölgelerinde yaşamaktaydı.[148] İran'da nüfusun % 0.7'si Hıristiyan olup, bunlar da Ortodokslar, Gregoryan ve Katolik Ermeniler, Nasturiler ve Protestanlar'dan oluşmaktadır.[149] Hıristiyan gruplar içerisinde Keldanîler sayılmamaktadır. Bununla birlikte, İran'da hâlen 3 piskoposluk bölgesinin varlığından söz edilmekte,[150] ancak bunların hangi bölgeler olduğu zikredilmemektedir. Süleyman Öz'ün verdiği bilgilere göre bunlar Tahran, Urumiye ve Ahvaz'dır.

Suriye, Lübnan, Mısır, İsrail ve Ürdün'de de Keldanîler'in yaşadıklarından bahsedilmekle birlikte, sayıları ve yaşadıkları kent veya köyler hususunda bilgi edinemediğimizi, yazışmalardan herhangi bir cevap alamadığımızı itiraf etmekte fayda görüyoruz. Suriye'nin Halep, Lübnan'nın Beyrut ve Mısır'ın Kahire kentlerinde piskoposluklar bulunmaktadır. Rusya ve Avusturalya'da bazı Asur derneklerinin faaliyetlerini Nsibin dergisinden öğrenmemize rağmen, bunların Keldanîler'le olan ilgilerini tespit edemedik.

Suriye, Lübnan, Türkiye, Mısır ve A.B.D.'nde piskoposluk bölgelerinin bulunduğunu, bunlardan bazılarının gayr-i resmî hüviyette olduğunu biliyoruz. Türkiye'deki de bu kategoridedir.[151] 1993 tahminlerine göre Suriye nüfusunun % 74'ü sünnî

148. Nikitine, *"Kildaniler"*, 3
149. *İslâm Ülkeleri Ansiklopedisi*, 131
150. Kunda, *"The Chaldeans"*, 1
151. Kunda, *"The Chaldeans"*, 4

Müslüman, % 11'i Nusayri ve % 10'u da Hıristiyan'dır. Hıristiyanlar; Gregoryan ve Katolik Ermeni, Ortodoks Rum, Katolik Rum, Ortodoks Süryanî, Protestan, Maruni, Katolik Süryanî, Katolik Keldanî, Ortodoks Nasturi ve Katolik Asurlular'dan oluşmakta, binde bir oranında da Yahudi bulunmaktadır.[152]

Avustralya'da 2.500'ü Sydney ve civarında, 1.500'ü de Melbourne'de olmak üzere 4.000 Keldanî'nin yaşadığı ifade edilmektedir. Bu iki şehirde birer adet Keldanî Kilisesi ve Victoria'da da bir adet Keldanî Kültür Cemiyeti bulunmaktadır. Avustralya'daki Keldanîler 1960'lı yıllardan itibaren olmak üzere, özellikle de Körfez Savaşı'ndan sonra hızlanarak bu ülkeye göçmüşlerdir.[153]

d- Avrupa Ülkeleri Ve A.B.D.'nde

Keldanî Katolik Kilisesi'ne mensup yaklaşık 200 Keldanî aile Almanya'nın değişik kentlerinde bulunmaktadır. Almanya'da yaşayan Keldanîler'in bu ülkede dinî kuruluş ve görevlileri bulunmamaktadır. Bunun sebepleri de; az ve dağınık oluşları, ayrıca Katolik inanca ait kiliselerin mevcudiyeti ve dinî ihtiyaçlarını bu kiliselerde karşılayabilmeleridir.[154]

Keldanîler'in birçok Avrupa ülkelerinde dağınık halde yaşadıklarını biliyoruz. Bunların toplam sayısının kırk bin dolaylarında olup Fransa, İsveç, İngiltere, Belçika, Hollanda ve Almanya gibi ülkelerde yoğunlaşmışlardır. Fransa'nın değişik şehirlerinde 19.000, Paris ve banliyölerinde 15.000 Keldanî'nin yaşadığı ve bunların çoğunluğunun 1980'den sonra Türkiye'den (Diyarbakır, Mardin, Siirt) geldiği söylenmekte-

152. *İslâm Ülkeleri Ansiklopedisi*, 255
153. Kunda, *"The Chaldeans"*, 5
154. Tuma Bar Şawme, *Avrupa'da Süryanîler*, (Almanya), II, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1994, 19

dir. İsveç'te 100'e yakın aile, bunlara ait bazı dinî ve sosyal merkezler mevcuttur. İngiltere'de değişik yerlerden yüzlerce Keldanî aile ve bunların Londra'da bir dinî merkezleri bulunmakta, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Belçika ve Almanya'da da az sayıda Keldanî ve bunlara ait dinî ve kültürel merkezler faaliyet göstermektedir. Avrupa ülkelerinde yaşayan bu insanların çoğu, özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra buralara hızla göç etmeye başlamışlardır.[155]

A.B.D.'nin Michigan, California, Detroit, Chicago vb. şehirlerinde çok sayıda Keldanî, bunlara ait birçok dinî, kültürel ve sosyal kuruluşlar bulunmakta ve değişik yayın faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bunlar küçük ölçekli ticaret, otelcilik, inşaatçılık, satıcılık ve araba yıkamacılığı gibi mesleklerle uğraşmaktadırlar.[156]

Ortadoğu'da yaşayan insanların Avrupa ve A.B.D.'ne göç hareketi 1870'li yıllara dayanmaktadır. Bizim kanaatimize göre seyyah ve misyonerlerin Doğu'ya daha sıkı bir şekilde gelmeleri bunda etkili olmuştur. Elbette bu göçün tarihî, sosyal ve ekonomik birçok sebepleri de vardır. Daha iyi bir hayat standardına sahip olma arzusu, hastalıklar, tabiî âfetler, savaşlar ve köylerdeki nüfusun çoğalması başlıca sebepler olarak görünmektedir. Mesela, ağalık sistemine bağlı olan köyler birbirleriyle uzun süre savaşırlar, bazen bu insanlar köylerine hiç bir zaman dönemezlerdi. İlk önceleri toplu göçler yerine, ailesini geride bırakıp şehirde daha iyi maddî gelir sağlamak için ferdî olarak göç etme olayı yaygındı. Bunlar Mezopotamya bölgesinden, özellikle de Kuzey Irak'tan gitmekteydiler.[157]

1875'li yıllarda başlayan göç hareketi günümüzde artarak devam etmektedir. Son yıllarda Irak'ta meydana gelen hâdise-

155. Şeyho, *Keldan...*, 66-67
156. Şeyho, *Keldan...*, 67-73
157. Şeyho, *Keldan...*, 57-58

ler ve Körfez Savaşı bunu çok hızlandırmıştır. Yine son yıllarda Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesindeki gelişmeler, bölgede yaşayan herkesi ne kadar etkilemiş ise, Hıristiyan toplulukları da aynı şekilde etkilemiştir. Hıristiyan halk bölgeden çekilince kiliselerin cemaatleri azalıyor, buna bağlı olarak din adamlarında da azalma oluyor. Cemaat de tabiî olarak dindaşlarının yanına, İstanbul'a gitmeyi tercih ediyor. Nitekim Diyarbakır ve Mardin şehir merkezlerinde az sayıda cemaat bulunmasına rağmen, bunların uzun süredir din adamları bulunmamaktadır. Batı'ya ekonomik ve sosyal şartlar sebebiyle göç eden Keldanîler çoğunlukla İstanbul'da yoğunlaşmaktadır. Bazılarının Mersin'e gittikleri görülmekte; fakat bunlar gittikleri yerlerde yeni çevreyle entegre olamadıkları için, gözleri her an ya geldikleri yerlere veya dış ülkelere yönelik olmaktadır.

Bizim tespitlerimize göre bu göç hareketinden Hıristiyan cemaat ve din adamları memnuniyet duymamaktadırlar. Bunun önüne bir an önce geçilmesinin şart olduğunu, aksi halde bir kaç yıl sonra İstanbul'da bile Keldanî nüfusun kalmayacağını ifade etmektedirler. Göç olayının sadece Hıristiyan veya Keldanîlere özgü bir olay olmadığı bilinmektedir. Ancak göçün Hıristiyanlar açısından farklı sonuçları ortaya çıkmaktadır. Dış ülkelere herhangi bir yolla giden bu insanların iki kimliği ortaya çıkmaktadır: Birincisi göçmen, ikincisi ise, Hıristiyan olmalarıdır. Kanaatimize göre bu ikinci kimlik, dış ülkelerde farklı yorumlara tâbi tutulmakta, göç edenler de bazı endişe ve menfaatlerden dolayı bunu öne çıkarmaktadırlar. İşte bunların önüne geçebilmek için bir takım tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu tedbirlerin neler olabileceği konusunda etraflıca bir araştırma yapılmalı ve bu yöndeki faaliyetler desteklenmelidir. En azından şu anda Keldanîler'e ait olan ve bakımsızlıktan harap haline gelen bazı kiliselerin onarımı için yardımda

bulunulabilir. Bu şekilde hem buraların cazibesi kaybolmaz, hem de Batı'dan gelen ziyaretçiler iyi bir intiba edinmiş olurlar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM / KELDANÎLER'İN BAZI AYİN VE GELENEKLERİ

A- AYİN KİTAPLARI

Keldanîler ayinlerinde 16 ayrı ayinsel kitap kullanmaktadırlar. Bunların içerisinde en önemlisi üç Anaphora'yı ve ayin dualarını içine alan *Takhsa*'dır.[1] Diğer kitaplar değişik duaları, evlilikle ilgili uygulamaları, cenaze dualarını, ilahileri ihtiva eden kilise ayini kitaplarıdır. Bu kitaplar çoğunlukla Roma ve Musul'da basılmışlardır.[2] Bu ayin kitaplarının ayrıntılarına geçmeden önce *Anaphora* terimi hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz. İstanbul'da S. Öz'e sorduğumuzda, bu kelimenin Rumca köklü olduğunu ve *ayin kitabı* anlamına geldiğini ifade

1. Kelimenin aslı Yunanca olup; *Takşa/Taksi/Taksa* şeklinde okunur
2. Von Euw, *"Chaldean Rite..."*, III/ 431

etmişti. Bu kelime günümüzde de kullanılmaktadır. Mesela; *Taksha d' amada* vaftiz ayini, *Taksha d' burakha* evlenme ayini, *Taksha d' kehunata* papazlık, *Taksha d' enide* cenaza ayini, *Taksha d' syamida* papaz takdisi, *Taksha d' husaya* tövbe ayini anlamına gelmektedir.

Anaphora, takdim etmek, sunmak, arz etmek manalarına gelen Grekçe *anaphero* kökünden gelmektedir. İlk devirlerde bu terim evharistiya için kullanılmıştır. Genellikle İngilizce'de *takdis töreni* için kullanılır. Latince en eski şekli; *eucharistia, actio sacrifici, oratio oblationis* ve basitçe, *oratio* veya *prex* olarak ifade edilirdi. Roma ayinlerinde bu, yüzyıllarca *canon* diye adlandırılmıştı.[3]

Keldanî inancında ibadet, dinî ayinlerin yönetimi ve umumi dualar için 16 kitabın kullanıldığını belirtmiştik. Şimdi bunları sırasıyla ve orijinal yazılışlarına bağlı kalarak incelemeye çalışacağız:

1) *Takhsa*; papaza yönelik dinî ayinlerin yönetimi, belirli bir kaç dua ve ayinlerle, ekmek şarap ayininin üç şeklini ihtiva eden kitaptır ve hemen hemen Yunanlıların dua kitabına benzer.[4]

2) *Qdam w Atar* (önce ve sonra); mezmurlar kitabı hariç iki haftalık genel normal ibadeti ihtiva eder. Keldanî Kilisesi'nde kullanılan Günlük Ayinler Kitabı'nın genel adı olup, kitabın iki bölüme ayrılması ve içindeki ilâhîlerin iki koro tarafından birer hafta söylenmesinden dolayı bu isim verilmiştir.

3) *Dawidha ve Mezmurlar Kitabı*; 25 parçaya ayrılmıştır ve az çok Yunanlıların ilmihaline benzer.

4) *Qiryana*; dersler, mektuplar ve İnciller'den oluşmakta olup, bazen karışık ve bazen ayrı halde bulunurlar.

---

3. Bkz. W.Jardine Grisbrooke, *"Anaphora", A Dictionary of Liturgy and Worship*, Ed.By, J.G.Davies, London, 1984, 10-11
4. Janin, *Les Eglises ...*, 396

5) *Tawrgâmâ*; risale ve İncil'den önce söylenen doktrinel ilâhîler mecmuasıdır.

6) *Houdhrâ*; büyük oruç ve niniv (Ninova) orucu vs. gibi pazar günleri için değişik parçalardır.

7) *Kashkoul* (Keskul); haftanın günleri için Houdhra'dan çıkarılmış parçalar bütünüdür.

8) *Gazza*; pazar günleri dışındaki bayramlar için değişik parçalardan oluşur. Tüm Azizlerin Günleri için yapılan kilise ayinlerinin değişik bölümlerini ihtiva eden bir ayin kitabı.

9) *Abouhalima*; derleyicisi Eliya Ebu Halim el-Hadithi (XIII. yüzyıl)'nin böyle adlandırdığı kitap.

10) *Bâ'outâ d'Nimwâye*; Ninova orucu boyunca âdet olarak okunan ve Aziz Efrem'e atfedilmiş ahenkli dualardır.

11) *Takhsa d'amâdâ*; vaftiz duasıdır.

12) *Burakha*; nikâh duası kitabıdır.

13) *Kahnayta*; rahip sınıfının cenazeleri için dua kitabı.

14) *Anida*; laik cenazeleri için dua kitabı.

15) *Taksha d'Syamidâ*; papaz olma (atama) töreninde okunan dua kitabı.

16) *Taksha d'Housaya*; tövbe edenlerin bağışlanma veya af duası.[5]

Günlük ayinlerde okunan kitabın adı, Mezmurlar Kitabı'nın bölümlere ayrılmasından kaynaklanmakta olup *Önce ve Sonra* anlamına gelen *Qdam w Atar* adıyla bilinmektedir. Bu ilahiler kitabı, İngiliz Kilisesi'nde bir ayda okunur fakat Keldanîler'de her biri bir haftada okunmak üzere iki bölüm halinde ve 15 günde tamamlanır. Bu kitaba ismini veren, Mezmurlar Kitabı'nın iki bölüme ayrılması durumundan başka, bir hafta duaların makamla bir kilise korosu tarafından söylenmesi ve ardından, sonraki hafta da geri kalan kısmının

5. Janin, *Les Eglises ...*, 297

diğer koronun karşılıklı olarak söylemesinden kaynaklanmasıdır.

Bunun yanında bu kitaba ek olarak, yine *Qdam w Atar*'ın oluşturduğu değişmez ayin metni çerçevesinde gerekli yerlere konacak ve her güne ayrı ayrı uygun olacak nitelikte, ilaveler için başvurulmak üzere oluşturulmuş, ayinin değişik cüzlerini içeren geniş bir kolleksiyon vardır: *Gazza* veya *Büyük Antoloji*, *Xudra* ya da içinde bir yıllık bir devir sonunda tamamlanacak dualar ve vaazlar olduğu için *Devir* ve *Keskül* (Kanis Kul), diğer ikisinden daha kısaltılmış biçimiyle *Genek Kolleksiyon* diye adlandırılan bu kolleksiyonlar İncil ayetleri, ilâhiler, şükran ilâhileri, dualar, karşılıklı okunan dualar gibi her bir gün için ayrılmış parçaları ihtiva etmektedir. Bu kolleksiyonların, gerçekten de Genel Dua Kitabı'ndaki zaman zaman okunan duaların, Katolik ve Protestan kiliselerinde okunmuş olanlarından seçilmiş duaları da karşılar derecede geniş olduğunu söylemek mümkündür. Hepsi birlikte, yıl boyunca her gün için ayrı ayin kapasitesini taşımaktadır. Bunlara ek olarak bir de *Dört Taksis* diye adlandırılan kitaplar vardır.[6]

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, *Takhsa* Yunanca *Taksis* kelimesinden gelmekte olup; *Ruhani Ayin Düzeni* anlamını taşır. Bu *Taksis*'lerden ilki; üç Komünyon ya da Keldanî Kilisesine has Asay Rabbani ayinlerini, ikincisi; *Takhsa d' Siyamidâ* üç papazlık derecesinin her birinin ayrı olmak üzere, yapılacak olan atama ve kutsama törenlerini kapsamaktadır. *Taksis*'in üçüncü bölümü olan *Takhsa d'Macmudita* kutsal vaftiz ayinini, dördüncüsü de *Takhsa d'Xusaya* başlığı altında günahların affedilmesi ayinini içine almaktadır.[7] Yukarıdaki tamlamalarda sık sık geçen *d'*; İngilizce'deki *of*, Fransızca'daki *de* ye benzer bir edattır. Örneğin, *Takhsa d' Burakha*, Evlenme Ayini anlamına gelir.

---

6. Surma, *Doğu Asur...*,36
7. Surma, *Doğu Asur...*, 37

Evlilik ve cenaze törenlerine ilişkin kitaplar da vardır. Cenaze törenleri oldukça büyük ve kilise dışından insanlar, papazlar ve piskopos için ayrı ayrı yapılmak üzere düzenlenmiş olan merasim şekillerini ihtiva eden bir kitaptır. Bu kitap, Resullerin Mektupları'ndan, İnciller'den ve Eski Ahit'teki ayinlerle ilgili metinlerden oluşmaktadır.[8] Keldanî Kilisesi'nde her zaman kullanılan kutsal kitapların *Pesita* denen değişmez bir versiyonu vardır. Okuma yazma bilen herkes bu kitabı evinde özgürce okuyabilir. Keldanîler'in yerel aksanları çok fazla farklılık gösterdiğinden, Kutsal Kitapların herhangi bir Süryanîce lehçesi ile yazılması imkânsızdır. Amerikan Misyon Kurulu tarafından "*Urumiye Süryanicesi*"nden bastırılanı, açıkçası, dağlarda yaşayan insanlar için, *Pesita*'nın eski dilde yazılmış halinden daha az anlaşılır biçimdedir.[9]

İstanbul, Diyarbakır ve Mardin'deki Keldanî Kiliseleri'nde gördüğümüz ayin kitapları oldukça büyük ebatlı ve hacimliydiler. Aynı durum Kitab-ı Mukaddesler için de geçerlidir. Bunlar Keldanîce, Fransızca ve Arapça yazılmış olup, son dönemde basılanlar ise daha küçük boydadır. "*Genel Dua Kitabı*'nın tamamının cepte taşınabilecek ölçülerde Süryanîce ile basılması mümkün değildir. Gerçekten de bir kişi ayin kitaplarının tamamını bir yerden başka bir yere taşımaya kalkıştı mı, bir katır yükü ağırlığı sırtlamış olur".[10]

B- AYİN VE TÖRENLER ESNASINDA GİYİLEN ELBİSELER

Burada, Keldanî din adamlarının ayinler esnasında giydikleri litürjik elbiseleri, kisveleri, bunların özelliklerini ve diğer kiliselerle olan benzer ve farklı taraflarını incelemeye çalışacağız.

8. Surma, *Doğu Asur...*, 37; Paul Verghese, *"East Syrian Worship"*, 165
9. Surma, *Doğu Asur...*, 37
10. Surma, *Doğu Asur...*, 38

Bu konuda cemaati bağlayıcı herhangi bir şart ve sınırlamaya yazılı eserlerde rastlayamadık. Ancak cemaat görebildiğimiz kadarıyla dış görünüşte, giysi ve kılık kıyafetlerde oldukça renklidir. Genellikle Doğu toplumlarının özelliklerini aksettiriyor olmasına rağmen, Batı'ya doğru gittikçe modern/çağdaş giyim tarzlarını da görmek mümkün olmaktadır. Ayrıca cemaat üyeleri yaşlarına, cinsiyetlerine, sosyal statülerine ve ekonomik durumlarına göre giyinmektedirler. Erkekler, bilhassa gençler spor ayakkabı, kot pantolon, kısa kollu gömlek giymekte olup başlarına herhangi bir şey takmamaktadırlar. Kadınlar için de aynı şeyler geçerlidir, fakat orta yaş ve daha üstündekiler genellikle başörtüsü, tülbent vs. kullanmaktadırlar. Özellikle Irak'tan göçmen olarak gelip Batı'ya gitmek isteyenler rengârenk elbiselerle birlikte, geleneklere daha sıkı bağlı görünmektedirler.

Din adamları sınıfının litürjik giysileri oldukça basit olup, basmadan yapılmış keten cübbe, beyaz bir gömlek ve genişçe büyük bir pantolondan ibarettir.[11] Ayinsel giysiler, Batı'da ve Doğu'da giyilen giysilerin bir karışımı şeklinde görülür. Genellikle papazın bir cübbesi ve cübbenin üzerinde ipekten bir atkısı vardır. Katolik papazlar ayrıca bir kolluk takarlar. Batı'da Katolik piskoposlar bir taç, zil ve göğüste bir haç taşırlar. Ellerindeki bu el haçıyla takdis işlemini yaparlar.[12]

Latin Papazları'nın ayin giysilerine benzeyen ayin kaftanı hariç, Keldanî ayin elbiseleri Bizans Ayin Usulü'ndekiyle aynıdır. Ayin sırasında giydikleri beyaz entarinin omuzları üzerinde üç kırmızı veya siyah haç bulunmaktadır. Küçük papaz çömezi atkısını boynunun etrafına sarar, papaz çömezi ise, Latin Ayin Usulü'nde olduğu gibi bağlar. Malabar Katolik Süryanîleri'nde ise, artık sadece Latin süsleri bulunmaktadır.

11. Ainsworth, *Travels and Researches...*, II/ 211
12. Von Euw, *"Chaldean Rite"*, III/ 431

Ortaçağ'da *birtina* adlı kapşonu giyen Nasturi piskoposlarının bugün başları açıktır. Bununla birlikte aralarından bazıları birleşik Keldanî piskoposlarını taklit ederek, Romen sivri külahını benimsemişlerdir. Onların bastonu, yüzüğü ve Latin piskoposlarının göğüslerindeki haça benzer haçı vardır. Nasturîler'de ne yüzük, ne de göğüs haçı bulunur.[13] Ayin yapan Nasturî kilise adamlarının dinî giysileri Süryanî-Yakubî komşularının elbiselerine benzer. Bunlar; Tünik (Qutina), İpek atkı (Urara), Kuşak (Zunara), Kapşonsuz cübbe (Mapra) ve işlemeli ayakkabılardır. Piskoposlar başlarına küçük bir başlık veya işlemeli Biruna (Birtina) giyerler ve papazlık asâsı ile haç taşırlar. Kilise dışında ise din adamları sıradan kara bir türban takar ve tabiî olarak sakallıdırlar.[14]

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ayin esnasında papazların giydikleri elbiseler oldukça sadedir. Papaz ve Diyakon arkasında bir, önünde üç kızıl haç bulunan uzun, beyaz, *Sudra* denen bir elbise giyerler. (Bu gömlek çoğunlukla Evharistiya'da, Papazlar ve Diyakonlar tarafından giyilir). Sudra'nın önü açık değildir, fakat İsa'nın dikişsiz gömleğini andırır biçimde, kafadan kolayca geçecek kadar geniş boyunlu bir giysidir; ayak bileklerine gelecek kadar da uzundur. Bele *Zonara* (zünnar) denilen bir kuşak sarılmakta, omuza *Orara* adı verilen ipekten bir atkı atılmaktadır ve bu atkının uçları da kuşağın içine sokulur. Orara diğer İngiliz ve Batı modelleri kadar uzun değildir. Zonara ve Orara'nın her ikisi de baştan sona kadar haçlarla kaplıdır. Tiyyari'de bu giysiler yün ya da pamuk dokuma olup, üzerine nakış işlenmez. Alt rütbedeki Diyakonlar ve Kutsal Kitap'tan parçalar okuma işini bazen Papazın yerine üstlenen din adamları yalnızca Orara giyerler; Diyakon buna ek olarak Zonara da takar. Batı tarzı Katolik

3. Janin, *Les Eglises...*, 395-396
4 Atiya, *A History of...*, 297

giysisine karşılık, hem papaz hem de piskoposun ayin ve törenler sırasında giydiği tipik elbisenin adı *Macapra* (Gizlemek anlamını taşır) dır. Bu giysi, hatlarının yarım daire değil de, köşeli oluşu dışında bir cübbeyi andırır ve üzerinde üç tane haç resmi vardır. Keldanîler Ayin giysilerinin sadeliğini, tamamen sürekli olarak yapılan dinî tacizlerin ve yoksulluğun tabiî bir sonucu olarak açıklamakta ve bir zamanlar oldukça göz kamaştırıcı tören elbiselerine sahip olduklarını,[15] büyük bir hasretle yâd etmektedirler.

Birleşik Keldanî Papazları'nın elbiseleri, Doğu ve Latin elbiselerinin bir karışımı olduğu âşikârdır. Gerçekten de, Keldanîler önü ilikli Romen rahip giysisini benimsediler ama, manto veya cübbeyi de muhafaza ettiler. Çok özel başlıkları, aynı renkte bir takkenin etrafına sarılmış siyah sarıktan ibarettir.[16]

Keldanîler'in giysileri esasen Türk, Kürt ve Araplar'ın giysilerinin bir karışımı olduğu gibi, Mezopotamya'da yaşayan toplulukların tamamından da etkilenmişlerdir.[17]

Her yörenin kendine has gelenekleri olduğundan, buna bağlı olarak giysiler de yörelere göre farklılık göstermektedir. Erkekler, kadınların eğirdiği yünden dokunmuş geniş ve çoğu zaman çok renkli, bazen beyaz veya kırmızı renkte pantolonlar giyerler. Bu pantolonlar genellikle çizgili olur ve bileği kavrar biçimde hazırlanmıştır. Erkekler yine, gömlek, yelek ve uzun kollu kısa, önü açık ceketler giyer ve bu kısa ceketin yakası renklidir. Genellikle mavi, yünden dokunmuş geniş bir kuşak bele sarılır. Ve kısa ceketin üzerinde beyaz ya da siyah keçeden yapılmış, işlemeli, kolsuz kısa bir üstlük vardır. Başda siyah püsküller ya da kırmızı ipliklerle süslenmiş, beyaz keçeden bir kep vardır; bu konik bir şekilde yapılmıştır. Bu ko-

15. Surma, *Doğu Asur...*, 30
16. Janin, *Les Eglises...*, 427
17. Şeyho, *Keldan...*, 47

nik şekil ve keçeden olan kepin eski Asur oymalarında da göze çarptığı ifade edilmektedir. Bazı aşiretlerde, keçe kepin çevresine siyah ipek bir mendil sarılır; bu mendile *Pusi* (*Poşi*) denir. Alnı çevrelemek üzere iki ince saç örgüsü de bu keplerin ek süsüdür. Ayaklarda keçe ayakkabılar ya da sandallar bulunur. Bu yumuşak tabanlı ayakkabılarla -bütün gezginlerce bilindiği gibi- oldukça engebeli olan kayalıklarda yürümek kolaylaşır.[18]

"Kılık kıyafet bakımından Kürtlere benzerler, yalnız başlarında onların poşisi yerine küçük bir külah taşırlar. Bu giysiler dağ köylerinde hâlâ giyilmektedirler. Kasabalarda yaşayanların çoğu ise Avrupaî giysileri benimsemişlerdir".[19] Keldanîler çok özgür ve hâlâ örf adetlerine bağlılık gösterirler. Silaha düşkündürler ve bu silahları hemen hemen yanlarından hiç ayırmazlar. Başlarına örme şapkalar giyerler ve dağ keçisi derisinden yapılma sağlam çorapları vardır. Giysileri, çorap ve ayakkabıları açılır veya yırtılırsa, onları onarmak için yanlarında iplik ve göğüslerinde iğne taşırlar.[20] Kadınlar diğer Doğu kiliselerinde olduğu gibi yüzlerini örtmezler. Yabancılarla ve arkadaşlarıyla herhangi bir kısıtlama veya engelleme olmaksızın rahatça iletişim kurabilmektedirler.[21] Kadınlar ipek, madenî paralar ve boncuklarla süslenmiş küçük yassı bir kep giyerler. Çok uzun olan saç örgülerine, üzerine iliştirilmiş mavi boncuklarıyla siyah yün örgüler eklenir. Dizlerine kadar gelen pamuk *Sudra* (iç gömleği) veya kombinezon giyerler. Genellikle kırmızı olan, renkli, uzun yünden yapılmış bu gömleğin üzerinde başka uzun ve kolsuz bir yelek vardır. Bellerine yünden bir kuşak bağlarlar ki, bunu yürüyerek ördüklerinden aşınmasını engellemek için bir deri ile

18. Surma, *Doğu Asur...*, 71-72
19. Stafford, *Irak Asuristanı'nda...*, 10
20. Ainsworth, *Travels and...*, II/ 212
21. Ainsworth, *Travels and...*, II/ 212

kaplarlar. Pantolonlar geniş ve renklidir. Bileklere kadar uzanan pantolonlar, dizin altında süslü bir jartiyer ile tutturulur. Kadınlar da erkekler gibi, keçe ayakkabılar ve pantolonlarının dışından çektikleri rengârenk çoraplar giyerler.[22]

Kadınların bu giyim tarzlarını günümüzde de görmek mümkündür. "Hıristiyan Katolikleri'nin Paskalya Bayramı'nda İstanbulda'ki St. Antuan Kilisesi'nin bodrum katını geçici bir süre için kullanan Keldanîler'in uzun entarileri, yemenileri, kalın yün çorapları, kasketleri, yelekleri ile, kiliseyi kullanan öbür Latin Katolikleri'nden farkı hemen göze çarpıyor. Keldanîler, kutsal törenlerini yaptıkları St. Antuan'ın bodrum katında dinî tablo, ikon, tasvirler vb. asmalarını yasaklayan Latin Katolikleri'nin ilgisizlik ve küçümsemeleriyle de yalnızlaşıyorlar".[23]

Tarihî süreç içerisinde zamanla hem litürjik giysilerde, hem de cemaatin giyinme tarzında değişiklikler olmuş ve bir kısmı sadece kitaplarda kalmıştır. Ayrıca şunu da söylemek mümkündür: Bu giysiler sadece Keldanîlere özgü olmayıp, onların yaşadığı coğrafyayı paylaşan ayrı din, mezhep ve ırktan olan insanların ortak paydasıdır. Nitekim *puşi*, söz konusu coğrafyanın bütün insanları tarafından bilinmekte ve kullanılmaktadır. Buna benzer birçok ortak kültür unsurlarını dilde, yaşayışta, gelenek-göreneklerde ve hatta inançta bile görmek mümkündür. Araştırmalarımız esnasında, Pazar ayinlerine devam eden kadınların çoğunun, Kilise'ye girerken başörtüsü taktıklarını, sakal bırakan Hıristiyan din adamlarının cemaatin nezdinde daha saygın kabul edildiklerini gözlemledik.

22. Surma, *Doğu Asur...*, 72
23. Hâle Soysü, *Kavimler ...*, 63

C-KELDANÎ KİLİSESİ'NİN YEDİ AYİNİ VE BAZILARININ AÇIKLAMALARI

Keldanîler bu yedi ayine *Raze* ismini vermektedirler. Keldanî Kilisesi'nin uyguladığı bu yedi dinî ayin şunlardır:

1) Qurbana Ayini,
2) Vaftiz Ayini,
3) Papaz Atama ve Kutsama Ayini,
4) Günahların Affı Ayini,
5) Haç Ayini,
6) Kutsal Yağ İle Yağlama Ayini,
7) Malka Ayini.

Bunlardan ilk altısı Batı Kiliseleri'nce de bilinmesine rağmen, bazıları İsa tarafından oluşturulan dinî ayinler kapsamına alınmıyor. Keldanî yazarlarının çoğu dinî ayinleri yukarıdaki tarzda sıralamamakla birlikte mistik bir rakam olan 7 (yedi) sayısında karar kılmışlardır.[24] Süleymen Öz, bunlardan *Malka* ayini hakkında bilgisi olmadığını ifade etmiş, bunun yerine Evlilik ayininin yedi ayinden birisi olduğunu söylemiştir. Ancak biz bu konuyu ayrı bir başlık altında incelemeyi düşünüyoruz. Çünkü, kaynaklarda evliliğin 7 ayinden biri olduğuna dair net bir bilgiye rastlayamadık.

Qurbana'nın, Komünyon veya Asay Rabbani Ayini yerine kullanılan genel, geleneksel bir adlandırma olduğunu daha önceki sayfalarda belirtmiştik. Qurbana'nın diğer altı ayin içerisinde önemli ve öncelikli bir yeri vardır. Qurbana *adak* anlamına gelir ve kelime İnciller'de geçen *Kurban* kelimesi ile aynı kökten türetilmiştir. Bu da *Tanrı'ya sunulan şey* anlamına gelir. Bu ise şu üç inancı içine alır: 1- Tanrı'ya yaklaşmak, 2- Tanrı'ya bir adakta bulunmak, 3- Tanrı'nın bu adağı kabul etmesi. Kilise ayinleri kitabında bu ayinin tümü; ilk meyvelerin,

24. Surma, *Doğu Asur...*, 67

ürünlerin, Tanrı'ya en uygun sunuluşu olarak nitelenir. Keldanî din adamlarından bazıları bu nitelemeyi kullanmaz ve bunun yerine Asay Rabbani Töreni'ni dinî ayin olarak kabul etmeyi tercih ederler. Bu ayini, Batı'da da kabul gördüğü biçimiyle, hemen hemen İsa'nın oluşturduğu dinî ayinler olarak zikrederler.[25]

Başvurduğumuz kaynaklarda Keldanîler'in *Ekmek-Şarap Ayini'ni; Qurbana, Kutsal Komünyon, Asay Rabbani Ayini, Kudas Ayini* gibi değişik isimlerle ifade ettiklerini gördük.[26] Bunlar kendi yöresel adlandırmalarıdır. Biz burada yerine göre hepsini kullanacağız.

Kutsal ekmeğin yapılacağı buğday olabildiğinin en iyisi olmalı ve her bir tanesi Diyakonlar veya Rahibeler tarafından ayıklanmalıdır. Ayıklanan buğday özenle yıkanıp güneşte kurutulduktan sonra özel bir el değirmeninde öğütülür ve elde edilen un, halis un anlamında *Nsipa* (toz haline getirmek) adını alır ve bu un pişirilmek üzere kiliseye götürülür. Diyakon *Tanura*'nın (küçük çukur şeklindeki fırın veya tandır) içinde bir ateş yakarken, bir Papaz veya Diyakon mayalı hamurları hazırlar ve bütün bu işlemler esnasında, tandırdan ekmekler çıkıncaya kadar ilâhi söylenir. *Bayt Quwanki* (Kilisenin Deposu)'de iki inç kadar kalınlıktan yapılan, ince bisküvilere benzeyen *Bukri*'ler (Küçük Ekmekler)'den bir sürü hazırlanıp tepsiye yerleştirilir ve kâsede su ve şarap karıştırılır. Bu işlemlerin hepsi sunaktan önce gelen *Quwanki*'de yapılır.[27] Bukri veya Bukra kelime anlamı itibariyle *'ilk doğan'* demek olup, Ekmek-Şarap Ayini'ndeki ekmeğin görüntüsünde, tüm evrenin ilk yaradılışını îma eder.

Ekmek-Şarap Ayini'ndeki ekmek, kiliselere göre bazı farklılıklar göstermektedir. Katolikler (yani Keldanîler), Nasturîler

25. Surma, *Doğu Asur...*, 67-68
26. Bkz. Verghese, *"East Syrian Worship"*, 166; Surma, *Doğu Asur...*, 45 vd.
27. Surma, *Doğu Asur...*, 46-47

gibi ayin için mayalı ekmek kullanırlar. Katoliklerin ekmeği, mayasız Latin ekmeğine tamamen benzediği ve sadece tuz ihtiva ettiği halde, Nasturîler'in ekmeği daha kalın ve bir kaç damla zeytinyağı ihtiva etmektedir. Nasturîler bir önceki ayin için kullanılan ekmeğin hamurunu maya olarak kullandıkları halde Katolikler bu geleneği terketmişlerdir. *Hindistan Malabar Süryanîleri* ise, sadece mayasız ekmeği kullanmayı adet haline getirmişlerdir.[28] Nasturîler'de, cemaat önce bir parça mayasız ekmek alır ve sonra şarap kabına batırır. Katolikler'de ise ayin artık sadece ekmekle yapılır. Dominikan Misyonerler, tutacak bir papaz çömezi olduğu zaman ayini kutsal kapla yaparlar.[29]

İstanbul'daki ayinler esnasında görebildiğimiz kadarıyla, bu uygulamaların bir çoğu terkedilmiş ve birer sembol halini almış durumdadır. Ayinlerde artık ne buğday ekmeği, ne üzüm şarabı ne de bunlarla ilgili uzun işlemler kalmıştır. Mesela, ekmek olarak kullanılan nesne, beyaz ve küçük madenî paralar büyüklüğünde, ağza alındığı zaman kar tanesi gibi eriyen sembolik bir maddedir. Ayinin sonunda papaz tarafından bu sembolik ekmek herkesin ağzına verilir. Papazın elindeki kupanın içinde şarap bulunmamasına rağmen, papaz kutsal şarap içiyormuş gibi hareket eder ve sonunda beyaz bir peçete ile ağzını siler. Mardin'deki Süryanîler hâlen buğday unu ve üzüm şarabı kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Ekmek-Şarap Ayini daima ilâhiler söylenerek, bazen ziller eşliğinde ve üçlü gruplar halinde yapılır. Ayinde üç tane *Anaphora* vardır. *Havari Addai* ve *Mari* ayinleri çoğunlukla pazar günleri, bayramlar ve yılın belirli yortu günlerinde icra edilir. *St. Theodore* ve *St. Nestorius* ayinleri yukarıdakilere nazaran daha az uygulanır. Bu son iki ayin Katoliklerce *İkinci* ve *Üçüncü* diye adlandırılır.[30]

28. Janin, *Les Eglises...*, 396
29. Janin, *Les Eglises...*, 405
30. Von Euw, *"Chaldean Rite..."*, III/ 431

Bir törende Papaza en azından iki Diyakon yardım eder. *Sunak*'a (*Medibha/Mezbah*) girildiğinde, diyakonlardan biri buhurdanı tutarken, diğeri de belirli zamanlarda çalınacak olan zilleri tutar. *Ey Babamız* ve de *Ey Kutsal Rabbimiz* söylendikten sonra diyakon sunak'ın kapısının önüne çıkar ve *Litani* (papaz veya diyakon'un cemaate karşı okuduğu kısa bir dua) söyler. Sonra bir görevli Eski Ahit'ten, bir diyakon da, *Epistle* (bazı Hıristiyan ayinlerinde Resullerin Mektupları'ndan okunan parça)'den okumaya başlar. *Epistle*'nin bitiminde, cemaat İsa'nın 12 havarisinden olan Pavlus veya Petrus'a Tanrı selamını gönderir. Papaz, İncil ve haçı eline alıp onları göğüsünde tutar ve bu sırada diyakonlardan biri buhurdanı ve diğer iki mumu elinde tutar. Diyakonlardan bir diğeri de; *İsa'nın İncili*'ni duymak için ayakta bekleyiniz dediğinde cemaat; *İsa'ya binlerce sena olsun* diye cevap verir. Bunun üzerine papaz, *Tanrı'nın selamı üzerinize olsun* diye seslenince cemaatten; *Tanrı'nın selamı sizin ve ruhunuzun üzerine olsun* şeklinde bir cevap gelir. Sonra papaz İncil'den o gün için uygun bölümleri eski Süryanîce'den yeni dile çevirip açıklamalarda bulunur. En sonunda da topluluk İsa'ya Tanrı selamını göndermek için *Kurtarıcımız İsa'ya bin sena...* der. Bunu *İznik Akidesi* izler. Tören sırasında papaz diyakona dönüp *İsa'nın aşkı için Tanrı selamını bir başkasına ver* der. Bunun üzerine diyakon ayini yapan papazın elini öper ve Tanrı selamını orada duran birine yukarıda anlatıldığı şekilde iletir ve herkes birbirinin eline dokunup, kendi elini öperek Tanrı selamını ondan ona aktarır. Diyakon; *Vaftiz edilmemiş kim varsa dışarı çıksın, bu hayat işaretini kabul etmeyenler gidebilirler. Gidin duyanlar, kapılara yönelin diye seslenir.* Bu adet *Kateşizm* (soru cevap şeklinde öğretme) öğrencilerinin bulunduğu çok eski zamanlara dek varır.[31]

31. Surma, *Doğu Asur...*, 47-48

Keldanîler'de öpüşme yoluyla selamlaşma şu şekilde yapılır: Papaz ellerini birleştirerek uzatır. Onu selamlayacak olan kişi de papazın ellerinin üstüne ellerini koyar; sonra her ikisi de ellerini çekerler ve bu kişi papazın ellerini öper. Bu törensel selamlaşma cemaati oluşturan her bir kişi ile papaz arasında gerçekleştirilir.[32] Bizim izleyebildiğimiz Keldanî ayinlerinde gözleyebildiğimiz kadarıyla papaz bütün cemaatle teker teker selamlaşmamakta; papazdan selamı alan diyakon cemaatten birine aktarmakta ve o da yanında veya arkasında bulunanlara iletmektedir. Böylece cemaat teselsülen birbiriyle selamlaşmış olmaktadır.

Ekmek-Şarap Ayini'nin Keldanîler'e has bazı özellikleri vardır. *Lakhumara* duası ile birlikte, genel olarak kiliseye girişte yakılan tütsü ayine hazırlık karakteri taşır. Katolikler bu hazırlık safhasına adak'ı da eklerler. Ayinin bir bölümünde eğitime önem verilir. Normalde dört ders okunur ve her bir dersle birlikte özel ilanlar verilir, dua edilir. *Epistle*'den önce uzun anma törenleri ve başkaları adına yalvarmalar, aynı şekilde *Keldanî Ayin Usulü*'nün ayırıcı özellikleridir. İlk önce töreni yöneten papazın elleri tütsülenir. Katolikler komünyon ayinindeki ekmeği sadece bir sembol olarak kabul ederken Nasturîler ekmekle birlikte, şarap içmeyi de benimsemişlerdir. Her iki grup da ayinlerinde mayalanmış ekmek kullanırlar.[33]

Teslis'in ana unsuru olan Baba'ya değil de, ikincisi olan Oğul'a daha çok hitab edilmesi yönüyle *Havariler Ayini* (*Pavlus ve Petrus*), diğer Hıristiyan kiliselerinden ayrılır. Katolikler, Marunîler'den aldıkları bu usulü, kendi ayin usulleri arasına sokmuşlardır,[34] denilmektedir.

Dinî ayinlerde kutsama; Kutsal Ruh'un çağrılması ve Kilisenin Kutsal Kitapları ile yapılır. Kutsamanın ardından pa-

32. Surma, *Doğu Asur...*, 35
33. Von Euw, *"Chaldean Rite..."*, III/ 431; Verghese, *"East Syrian Worship"*, 166
34. Von Euw, *"Chaldean Rite"...*, III/ 431

paz tepsiyi bir diyakona, kâseyi de bir diğer diyakona verir. Diyakonlardan biri sunak kapısının sağında, diğeri solunda beklemektedir ve ilk gelenler çocuklar olup bunun ardından sunak'a kabul başlar... En sonunda papaz son kutsamayı yapar ve insanların gitmesine izin verir. Kadınlar ve erkekler kilisede ayrı yerlerde dururlar ve kadınlar *Haykela*'nın, öpmeleri için üzerine haçların konduğu *Sxinta* (Şeçina)'nın bulunduğu bölümünde beklerler. Cemaat kiliseden çıkarken, dışarıda bekleyen yaşlı bir erkek veya kadın, oruçlarını bozmaları için onlara birer parça ekmek verir. Bazı bayramlarda ekmeğin üzerine yağ ve un sürülür.[35]

Ainsworth, gezisi esnasında Keldanîler'in kendisine, en çok önem verdikleri ve uyguladıkları sakramentlerin, Vaftiz ve Ekmek-Şarap Ayini olduğunu söylediklerini aktarmaktadır. Çünkü bu iki ayin onlara kilise babaları tarafından öğretilmiştir. Diğerleri ise, kiliseye göre kutsal emirler ve düzenlemelerdir.[36]

Kutsal Komünyon'un uygulanışındaki şekil ve tavır çok basit olup, diğer Doğu Kiliseleri'ne benzememektedir. Havlu ve peçete gibi gösterişe ve mübalağaya kaçan birçok pratikler mevcuttur. Yukarıda da ifade edildiği gibi diyakon elinde bir tütsü tutarak sallar ve buradan çıkan duman herkese ulaşır. Bu, inanışa göre İsa'nın ruhu olup, temizlenme ve arınmanın bir ifadesidir. Daha sonra papaz bu tütsüyü alarak ekmeği kutsar. Aynı zamanda papaz kutsanmış şarap kadehinin bulunduğu başka bir kabı elinde tutmaktadır. Herkes papazın yanına gider ve kutsanmış ekmeği ondan alır. Bundan sonra piskopos papazın yanına gider, ellerini yüzüne koyarak kısa bir süre, manevi bir dua ve düşünceye dalar.[37]

---

35. Surma, *Doğu Asur...*, 48
36. Ainsworth, *Travels and...*, II/ 214
37. Ainsworth, *Travels and...*, II/ 210-211

Keldanîler'de vaftiz töreni ekmek-şarap ayinine oldukça benzemektedir. Hıristiyanlığa girme ayini; para toplama, mezmurlar, dualar ve uygun okuma parçalarıyla hemen hemen evharistiyayla aynıdır. Mezmurlar'dan bazı parçalar okunduktan sonra papaz ellerini Hıristiyanlığa girenin alnına koyar ve zeytin yağı sürer, sonra uygun dua ve para toplama ile birlikte *Ana Sunak İlahisi* ve *Mezmurlar* okunur. Bunları üç defa tekrar edilmiş dersler (Risale ve İncil) ve yakarışlar takip eder. Daha sonra papaz elleri üst üste koyma duasını okur ve dine yeni girenleri geri gönderir. O zaman ayin ve Amentü'nünkine benzer bir ilâhi okur. *Kutsal Boynuz* (eskiden şişe bulunmadığı için, kutsal yağlar/vaftiz yağı boynuzlarda saklanırdı) getirilir ve papaz Tanrı'ya ekmekle şarabın sunulmasının yerini tutan zeytin yağını kutsar. Dua da, ayininki gibi *Sursum Corda* (Kilisede, âyine başlarken rahip tarafından söylenen bu söz, *Ruhlarımızı Yüksek Tutunuz* anlamına gelir), *Preface* (Başlık) ve *Sanctus*'la süslenmiştir. *Nethe Mar,* zeytin yağının üzerine okunmuştur. O zaman papaz *Kutsal Boynuz*'unkiyle birlikte yeni bir zeytin yağı karışımı yapar ve *Pater* (Göklerdeki Pederimiz Duası)'i okur. Sonra vaftiz olacak alınları kutsar ve zeytinyağı ile ovar. Vaftiz, Kudas Ayini (Ekmek-Şarap Ayini) yerine geçer. Zeytin yağını alan papaz, çocuğun göğsü üzerine haç işareti yapar, sonra bütün vücudunu yağlar ve onu üç defa *...Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz olsun, amin* diyerek suya batırır.[38]

Vaftiz ayini Doğu Kilisesi'nin Yedi Ayini'nden biridir. Çocuklar düzenli olarak daha sekiz günlükken vaftiz edilmek üzere kiliseye getirilir. Fakat uygulamada vaftiz töreni, bazen kiliselere uzak köylerde bir papaz bulunmaması yüzünden aylarca ya da yıllarca ertelenmektedir.[39]

38. Janin, *Les Eglises...*, 404; Verghese, *"East Syr.an Worship"*, 166
39. Surma, *Doğu Asur...*, 25

Vaftiz babası veya anası, bebeğin diyakona sunulacağı zaman sarılacağı ipekten, beyaz bir bezi ve başlığı önceden hazırlamalıdır. Bu safhada, Kutsal Kitab'ın Mezmurlar Bölümü'nde yer alan süslü, güzel sözler okunur: *Siz onu şeref ve onurla taçlandırdınız* ve *O sizden hayat istedi ve siz ona uzun bir ömür bağışladınız.* Bebeğin başlığının tepesine üç küçük püskül dikilir. Siyah püskül alnına doğru sarkar ve hep gözünün önündedir ki, bu ölümü simgeler. Başının sağından sarkan beyaz püskül, yapılan vaftiz töreninin bir sembolüdür. Soldaki kırmızı püskül ise, başına gelebilecek olan kötülüklerin getireceği ölümü işaret edar. Bazı Keldanî köylerinde başlık yalnızca beyaz ve renkli, ipeksi ipliklerden yapılır.[40]

Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra, vaftiz babaları bebeklerle birlikte tören yapılacak kilisenin kapısında beklerler. Bu sırada içeride de, ellerinde İncil, haç, buhurdan ve mumlar ile töreni gerçekleştirmeye hazırlanan diyakonlar ve papazlar bulunmaktadır. Diyakon ezberden *Karuzuta* (Duyuru/Vaaz), *Epistle* (bazı hıristiyan ayinlerinde, Resullerin Mektupları'ndan okunan parça) ve İncil okur. Bunu suyun takdis töreni izler. Bu da tamamlanınca papaz, diyakon tarafından vaftiz babasından alınıp kendisine sunulan bebeğin alnını meshederken; *Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına* der ve sonra da bebeğin bütün vücudunu mesheder. Ardından bebek, vaftiz kurnasının yanında duran ikinci bir papaza verilir ki, tören sırasında iki papazın bulunması zorunludur. İkinci papaz da; *Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına sonsuza kadar vaftizlenmiştir, Amin* diyerek bebeği üç kez vaftiz kurnasına batırıp çıkarır. Diyakon sonra bebeği alıp, beyaz giysilerine sarılmak üzere vaftiz babasına geri verir. Bebek giydirildikten sonra, vaftiz babası onu, Kutsal Komünyonu kabul ettiği katedralin kapısına götürür ve ayin yapan papaz bebeğin kafasına başlığını giydirir. Bu sırada da

40. Surma, *Doğu Asur...*, 25

abartılı süslü sözler söylenir. Dört ya da beş yaşındaki bir çocuk artık *"Asay Rabbani Ayini*'ne getirilebilir. Bu ayin; *Komünyon,* diğer bir deyişle *Ekmek-Şarap Ayini*'dir.[41]

Tören hizmeti gerçekleştirildikten sonra, vaftiz heyeti kilise bahçesine çıkar. Bazı büyük kilise törenlerinde müzisyen alayının öncülüğünde eve gidilir. Vaftiz babaları, vaftiz keklerini bebeğin ailesinin evine getirirler. Beyaz elbise ve şapka saklanır ve çocuk öldüğü zaman giysiler onunla birlikte gömülür. Evlenme yaşına geldiğinde, evlenirken vaftiz başlığını takar, eğer manastır hayatına atılmak isterse, o zaman bu başlık üyeliğe kabul töreninde giyilir. Vaftiz başlığını püsküllerle süslemek çok eski bir gelenek değildir. Vaftiz baba ve anaları tüm ailenin gözünde büyük bir şeref sahibidir ve vaftiz edilen çocukların aileleri ile, vaftiz babalarının aileleri törenden sonra kan bağı ile bağlanmşçasına akraba olmuşlardır. Bu yüzden iki ailenin çocuklarının birbiriyle evlenmeleri söz konusu olamaz. Ailede ölen biri olduğunda cenaze törenine ilk gelmesi gereken kişiler vaftiz baba ve anasıdır. Veya ailenin sevinçli bir gününde -özellikle de bu bir düğün töreni ise- vaftiz babası ve anası ilk misafirdir.[42]

Konfirmasyon ayini de Evharistiya'ya benzemektedir. Önce yağ *mezbaha* (ayin esnasında papazın dua yaptığı bu yere Keldanîce'de *Medibha* denmektedir) taşınır ve bir örtü ile kapatılır, sonra takdis işlemi yapılır. *İsa'nın Öğrettiği Dua* (*The Lord's Prayer*)'nın okunmasından sonra da vaftiz suyu kutsanır. Kiliseye kabul edilecek olan çocuğun bedeni bu suya üç defa batırılır. Eski ayin usulünde, vaftizden sonra yeniden komünyona ihtiyaç duyulmadan kabul olunurdu.[43]

Belirli iki duayı okuduktan sonra papaz, çocuğun iki gözünün arasını kutsal yağ ile ovar ve şöyle der: ...*Baba, Oğul ve*

41. Surma, *Doğu Asur...*, 25-26
42. Surma, *Doğu Asur...*, 26-27
43. Von Euw, *"Chaldean Rite"*, III / 431

Kutsal Ruh adına vaftiz olsun ve doğruluğu onaylansın, Amin. Zeytin yağının kalan kısmı vaftiz kurnasına konulan *kutsal boynuza* dökülür. Törenlerin sonunda papaz, vaftizde kullanılan sudan duasını kaldırır. Özetle, Keldanîler'de olduğu gibi Nasturîler'de de vaftiz ayinleri böyledir. Keldanîler tövbeleri, kelime-i şehadeti ve Romen Ayin Usulü'nden çıkarılmış vaftiz ana ve babalarının verdiği cevapları ayine ilave etmişlerdir. Ovma (yağ sürme) işlemini piskoposun kutsadığı kutsal kremle yaparlar.[44]

Ayin usullerinde, günah çıkarma işlemi usulü hakkında bütün detayların bulunmasına rağmen yüzyıllardan beri derin bir cahilliğe düşen Nasturîler günah çıkarma adetini kaybettiler. Onlar artık sadece dinden dönenlerin günahını bağışlamak için bir formül kullanırlar. *Katolikler'de (Keldanîler'de) günah çıkarma ayini Romen ayin usulünde olduğu gibi yapılmaktadır.* Yani onlarınki, Latin papazlarının söyledikleri günah çıkarma sözünün bir tercümesidir. Keldanîler'de günah çıkarma yerinin kullanılması mecburidir.[45]

Af duyurusu için papaza giden kişiye, bazen genel olarak bir af duyurusunda bulunulur ki, bu genel günah çıkarmanın ardından yapılır. Tüm cemaatin önünde de bu af duyurusu okunur. İsteyen herkes günah çıkarma zorunluluğu olmaksızın Kutsal Komünyon ayinlerine katılabilir. Fakat pişmanlığını herkese ıspatlayıncaya dek, herkesçe ve kilise tarafından kötü ve çok günahkâr olarak bilinen bir kimse aforoz edilebilir. *Aforoz* olayına zaman zaman rastlanır. Bu olay toplumsal yönden çok kötüdür.[46]

Kutsal Yağlama Ayini vaftiz törenini izleyen yağlama sırasında yapılır. Bu ayin aynı zamanda Batı'daki *Kiliseye Kabul Töreni*'nin de karşılığıdır. Bir kilise yapıldığında, bina yağlanır ve kilise-

44. Janin, *Les Eglises...*, 405
45. Janin, *Les Eglises...*, 404-405; Von Euw, *"Chaldean Rite"*, III/ 431
46. Surma, *Doğu Asur...*, 49

nin yedi tarafına zeytin yağı ile haç işareti yapılır. Keldanîler'de artık hastayı yağlama âdeti pek yok gibidir. Bu âdet XVI. yüzyılda Batı'dan alınıncaya kadar Keldanîler tarafından bilinmezdi. Buna rağmen, bu geleneğin terkedilmesi de uzun zaman öncesine gitmemekle birlikte bazı Hıristiyan komşuları bunu hâlen devam ettirmektedirler.[47]

Günah bağışlama ayininde olduğu gibi Nasturîler bu geleneği de kaybetmişlerdir. Keldanîler ise bu âdeti korumaktadırlar. *Pater* (Göklerdeki Pederimiz Duası)'den sonra papaz ruhların ve vücudun kurtarıcısı İsa'ya dua eder ve Mezmurlar'dan bazı bölümler okur.[48]

Malka, (kelime anlamı *Kral*'dır) *Keldanîlere özgü bir ayindir.* İki ayrı bölümden oluşur. Şöyle ki; Bütün doğuluların yaptığı gibi, *Qurbana*'da mayalı ekmek hamuru kullanılır ve ekmek yine doğuda yaygın olan bir yöntemle, özel bir ayinle pişirilir. Bundan Ekmek- Şarap Ayini'nde genişçe söz edilmişti. Bir önceki ayinden artırılan mayalı hamurdan bir parça o anda gerekli olan hamura eklenerek ekmek mayalandırılır. Bu mayalanma için ayrılan ekmek hamuru kutsanmış olmadığı için özel tekniklerle saklanmaz. Sonra hamura; tandır veya fırına sürülmeden önce, *Malka* eklenir. *Malka* en iyi, en ince una denir ki, bu un kilisenin sunağındaki bir odada bir tekne içinde saklanır. Bu odaya *Gazza* (Hazine) adı verilir. Din adamları bu konudaki bir geleneği şöyle anlatırlar: İsa ilk kutsanmış Qurbana ekmeğini dağıtırken, Aziz Havari Mar Yuhanna'ya iki parça vermiştir. Mar Yuhanna bu parçalardan birini yemiş, diğerini ise ayırmış ve İsa çarmıha gerildiği zaman akan kanlarla bu ekmeği ıslatmıştır. İsa'nın göğe yükselişinin ardından, kendi misyon bölgelerine dağılan havarilerin ardından bu ekmeği

47. Surma, *Doğu Asur...*, 68; Verghese, *"East Syrian Worship"*, 166
48. Janin, *Les Eglises...*, 406

toza buladıktan sonra Asay Rabbani Ayini'nde kullanmaları için her havariye bir parça ayırmıştır. [49]

Malka ya da *kutsal ekmek hamuru*, gerekli olduğu her zaman, ince un ve tuz eklenerek, Paskalya'dan bir önceki Perşembe günü çoğaltılır ve eksilmesine hiç izin verilmez. Bu şekilde hiç azalmayan bu hamur mayasından, her defasında bir parça ayinler için eklenerek adet yerine getirilmiş olur. Her Qurbana'da kullanılan ekmeğin, ilk Kudüs Qurbana'sı ile bir bağının olması; diğer ekmek hamurlarında kullanılan ekmek mayalarının *Mar Pavlus*'un *Siz bir ekmeğin bölüşenlerisiniz...* sözlerini hatırlatması Keldanîler için ayrı bir iftihar kaynağıdır.[50]

D- KELDANÎLER'DE ORUÇ VE PERHİZ

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, Keldanîler Tevrat'ın emrettiği gibi boğulmuş hayvan etinden ve kandan kaçınırlar. Bu konuda haram ve haram olmayan hayvanlar arasında bir fark gözetmezler.[51] Keldanîler'le Yahudiler'in inanç, gelenek ve yaşayışları arasında bir etkileşim ve benzerlik olduğuna dair bazı bilim adamları birçok tezler ileri sürmüşlerdir. Bu bilim adamlarının başında Amerikalı *Dr. Asahel Grant* gelmektedir.[52]

Keldanîler'de çeşitli zorluk ve uzunlukta birçok oruç vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Büyük oruç; Oruçun Başlangıcı denen Pazar gününden Paskalya'ya kadar yedi hafta (50 gün) sürer. Hafif yemek yemeye cumartesi pazar bile sıkı bir şekilde uyulur. Üstelik bu sıkı oruç öğleye kadar sürer, herhangi bir şey ve sigara içmeyi de yasaklamaktadır.

---

49. Surma, *Doğu Asur...*, 68-69
50. Surma, *Doğu Asur...*, 69
51. Janin, *Les Eglises...*, 407
52. Geniş bilgi için bkz. Asahel Grant, *Nasturîler Ya da ...*

2) Havariler Orucu; Pentecost'un ilk Pazartesi'sinden başlar, yazın ilk Pazartesi'sine kadar (12 gün) sürer. Bu arada Aziz Pierre ve Aziz Pavlos Bayramı kutlanır. Katolikler (Keldanîler) bunu 2 güne indirirken Nasturîler 25 günü değiştirmediler.

3) Assomption veya Mar Mariam/Meryem Ana Orucu; 1 Ağustos'tan 14 Ağustos'a kadar devam eder.

4) Noel Orucu; Küçük Perhiz'in ilk Pazarı'ndan Noël'e kadar (25 gün) sürmektedir.

5) Ninova veya Bereket Duası Orucu; Büyük oruçtan önce 3. haftanın Pazartesi'sinden Perşembe'sine (3 gün) kadar sürer. Sadece bu oruç, büyük oruç gibi, hem öğleye kadar orucu hem de perhizi ihtiva etmektedir. Diğer saydıklarımız sadece perhizi gerektirir.[53]

Yılın bütün Çarşamba ve Cuma'ları -Noel'den Epifani'ye kadar olan süre hariç- perhiz günleridir. Katolikler Paskalya'nın Çarşamba ve Cuma'ları bu oruçtan muaftır.[54]

Surme Hanım, Doğu Asur Kilisesi Gelenekleri adlı eserinde oruçla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "Sanıyorum dünyada Asurlar (Keldanîler...) kadar sert kurallar içinde oruç tutan başka bir millet daha yoktur. Çok sayıda oruç gününün olması bir yana, oruç kuralları da çok daha katıdır. Şöyle ki, bizler et yemediğimiz gibi süt, balık, tereyağı, yumurta gibi hayvansal ürünleri de bırakırız. Yalnızca sebze yemekleri ve bitkisel yağlar kullanılır. Bu kurala göre, Noel'den önceki bir ay kadar sürenin (Advent dönemi) 25 günü ve Paskalya'dan önceki Büyük Perhiz denen dönemde 50 gün oruç tutulur. Bu 50 günlük süre içerisinde -Pazar günleri dışında- herkes, hergün akşama kadar hiç bir şey yemez. Bu Büyük Perhiz süresi boyunca iki gün oruç tutup üçüncü gün yiyen papaz ve diyakonlar tanıdım. Çoğu büyük perhiz döneminde olmak üzere

53. Janin, *Les Eglises...*, 407-408
54. Janin, *Les Eglises...*, 408

öğleden sonra saat 3'e kadar oruç tutulurken, çocukların dışında büyük bir çoğunluk, ancak öğle zamanına kadar bekler. Kilisemizin Fıkıh Kitabı'nda (*Sunhadus*: Yunanca *Kilise Meclisi* anlamına gelir) hastalık, yolculuk, konuk ağırlama durumları için bazı ayrıcalıklı kurallar da yok değil... Ancak bu imkânlardan da çok nadir yararlanılabiliniyor. I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında kardeşim, özellikle savaşan insanlar için oruç kurallarının daha yumuşatılması yönünde emirler vermişti. Oruç zamanlarımız yalnızca Büyük Perhiz ve Advent Dönemleriyle sınırlı kalmıyor. 6 Ocak öncesi tutulan 3 günlük oruç ve yazın 20 gün boyunca tutulan Havariler Orucu da vardır. Bunlar kısmen korunan geleneklerdir ve uygulandıklarında da Batı tarzı Büyük Perhiz'den, yani et yememekten ileri geçilmez. Bir diğer oruç dönemi daha vardır ki, kurallarına çok sıkı bir şekilde uyulur: *Bacuta d'Ninwaye*, diğer bir deyişle *Ninova'nın Yakarışı*. Bu oruç 3 gün sürer ve Büyük Perhiz'den 3 hafta önce tutulur. Çok sıkı bir şekilde tutulan bu oruç zamanı günlük ayinlerin çok uzun olması, işlenen günahlardan duyulan pişmanlıkların bir göstergesi gibidir. Yonan (Yunus) peygamberin vaaz verdiği zamanlarda Ninovalılar'ın tuttuğu orucun anısına bu sıkıntılı perhize katlanıldığı söylenir. Büyük hocalarımız Aprem ve Narses *Yakarış Söylevleri* adlı bir kitapta; çocukların gözleri yaşlarla dolu, annelerine *Tanrı bizim şehrimizi ne zaman yok edecek?* diye sormaları ve Kral'ın bir çuval giyerek, küllerin üstüne çöküp bağışlanması için yalvarışı ve özgür bırakılması için dua edişi gibi sahnelerle süsleyerek, hikâyeyi oldukça çarpıcı bir şekilde anlatmaktadırlar. Her ne kadar günahkâr ve tutsak edilmiş Hıristiyan halkın torunları olsalar da, Müslüman olan komşularımız da bu orucu tutuyorlar..."[55]

Keldanîler'de Keffaret Orucu da önemli bir yer tutmaktadır. Keffaret orucu değişik bir çok sebeplerden dolayı emredilmiş

55. Surma, *Doğu Asur...*, 39 vd

olup, genellikle kutsal bayramlarda uygulanır. Diğer bazı kiliselerce pek fazla önemsenmediğini söyledikleri bu oruç, Hz. İsa tarafından Yahudilere açıklanması ve emredilmesi yönüyle, Keldanîler nezdinde önemli bir yere sahiptir.[56]

1- Oruç Zamanı Halkın Uyduğu Gelenekler

Keldanîler arasında oruç ve perhizin büyük bir yeri olduğu için, bunların sonunda bazı gelenek ve göreneklere uymaktadırlar.

Oruç zamanının bitiminde yenen ilk yiyecek, yedi çeşit tahıl unundan yapılmış olan küçük ekmeklerdir. Bu Yunus peygamberin balığın karnından çıktığı zaman bulduğu tek yiyecek olan sahildeki kumları temsil eder. O akşam geleceklerini öğrenmek için rüyaya yatan herkes, bu undan beş parmağının arasına alır ve yer. Rüyada görülen her ne ise, bunun kimseye anlatılmadığı takdirde gerçekleşeceğine inanılır. Genç insanlar özel bir evde su içen veya onlara su veren genç kadın veya erkekler gördüklerinde, bu rüya o gençlerin aileleri için evleneceklerine dair bir işaret sayılır.[57]

Yakarış'ın ardından gelen Perşembe günü *Sessizlik Günü* olarak bilinir ki, geleneklere göre Yunus'un balığın karnından çıkmak için Tanrı'ya yalvarışından sonra gelen 40 gün boyunca Ninova sessizliğe bürünmüştür. Paskalya'dan önceki Büyük Perşembe Günü'nde, öğleden sonra saat üçte, 12-13 yaşlarında ve oruç tutan çocukların da katıldığı bir tören -Qurbana- gerçekleştirilir. O akşam başlanıp gece boyunca ibadet edilir. Akşam saat dokuzda herkes hazır olunca kiliseye girmeden önce, Başpapaz'ın evinde bir ateş yakılıp o geceye has ilâhiler eşliğinde dualar edilmeye başlanır. Daha sonra orada bulunanlar arasında en yüksek rütbeye sahip olan

56. Ainsworth, *Travels and...*, II/ 214.
57. Surma, *Doğu Asur...*, 42

kimse, 20 fakir kişinin ayaklarını yıkamaya koyulur. Gece yarısı Papaz, İncillere uygun olarak İsa'nın çarmıha gerilişinin hikâyesini okumaya başlar ve bunun peşi sıra kilisede bulunan bütün haçlar beyaz (bir örtüyle) kaplanır, sunak'ın perdesi çekilir. O andan itibaren ilk *Yeniden Dirilme Qurbanası*'na dek haç öpülmez, yalnızca secdeye varılarak haç işareti yapılır. Bu tören oruçlu bir cemaatin katılımıyla *Paskalya*'dan evvelki akşam saat 6 sularında yapılır. Keldanîler'de bir günün başlangıç ve bitimi akşam saat 6'dır. Yani, yeni gün bu saatteki akşam duasından sonra başlamaktadır.[58]

2- Diğer Bazı Geleneksel Adetler

Büyük Perşembe ve Paskalya Arifesi Akşamı olmak üzere, bu iki gün için tek *Slama* (*Selam*), Yahuda'nın selamı olduğundan, sıradan günlerde kullanılan selamlaşma bu günlerde terkedilir. Bunun yerine geçen selamlaşma *Ölünüzün üzerine Tanrı'nın nuru dolsun* sözü ile gerçekleştirilir. Cuma günü herkes oruç tutar ve öğle zamanı dua edilmeye başlanır. Kâhin incil okurken diyakon boş bir buhurdan tutar. Saat 4 sularında biten dualardan sonra, oruç tutan insanlar Quwanki'nin kapısına giderler ve kâhin onlara "Buxra" verir. Bu kelime *İlk Doğan* anlamına gelir. *Buxra* (*Bukri*) adı burada küçük yuvarlak ekmeklere verilir ki, bu ekmekler Qurbana için ekmeklerin hazırlandığı Quwanki'de pişirilir, fakat bunlar kutsanmazlar. Bunun ardından bazıları *o gün Kutsal Meryem'in ruhu acı içinde* olduğu düşüncesiyle acı otlarla oruçlarını bozarlar. Paskalya Arifesi Akşamı ilk Yeniden Dirilme Qurbanası yapılana kadar -ki saat altıda yapılır- bütün gün oruç tutulur. Bu tören esnasında Epistle ve İncil okunduktan sonra, haçlar ortaya çıkarılır ve tüm yas izleri kiliseden uzaklaştırılır.[59]

58. Surma, *Doğu Asur...*, 43
59. Surma, *Doğu Asur...*, 44

Keldanîler arasındaki geleneksel dinî inançlardan biri de şudur: Batılılar da, İsa'nın çarmıha gerildiği yer olan Golgota'nın, Âdem'in mezarı olduğu inancından haberdardırlar. Keldanîler'in inancına göre, İsa çarmıha gerildiğinde, kanı Âdem'in kemikleri üzerine dökülmüş ve Âdem bu hayat suyunu (âb-ı hayatı) üzerinde hissedince dirilip yattığı yerden doğrulmuş ve ansızın bağırarak; *Seni hepimizin efendisi olarak doğruluyoruz ve Seni İsa Mesih olarak yüceltiyoruz...* dedi. Keldanî ayinlerinin hemen hepsinde bu inancın izinin olduğu dile getirilmektedir.[60]

3- Adaklar

Keldanîler arsında bazı geleneksel dinî ayinler de bulunmaktadır. Bunlar daha çok kırsal yerleşim alanlarında görülmekte olup zaman içerisinde değişmiş veya terkedilmişlerdir.

Meryem Ana Yortusu'nda, Mayıs ayının ortasında koyunu olan bir ev, Asay Rabbani almaya hak kazananlar için kilisenin kapısına yeni yapılmış peynir getirir. Bir diğerinde de, Ağustos ayında kutlanan *Tecelli Yortusu*'nda (dağda İsa'nın yüzünün değişmesinden dolayı tecelli denmiştir) arı kovanı olan herkes bal getirir.[61]

Bunların yanında bazı yazarlarca hurafe ve batıl inanç olarak nitelendirilen bir kısım uygulamalar da göze çarpmaktadır. Bunlardan birisi şudur: Bir kadın hastalandığı zaman, iyileşmesi için kiliseye bir veya daha çok elbisesini bağışlayacağına dair bir adakta bulunur. Kadın iyileştiğinde bu adağını yerine getirmek için, adamış olduğu elbiselerini kiliseye götürür ve kilisenin içinde bir yere asar.[62]

Ayinler esnasında ve normal zamanlarda kiliseye para bağışlamak ve mum adamak Keldanîler arasında da yaygın bir

60. Surma, *Doğu Asur...*, 70
61. Surma, *Doğu Asur...*, 49
62. Ainsworth, *Travels and...*, II/ 225

uygulamadır. Ancak Türkiye'deki Keldanîler sayıca az ve maddî yönden de yoksul oldukları için, -özellikle Irak'tan göçmen olarak gelip Batı ülkelerine gidenler- kiliseye yaptıkları para bağışı oldukça cüz'i bir miktardadır.

4- Paskalya Yortusu ve Yeniden Dirilme Ayini:

Bazı yerlerde gece ibadeti bütün gece boyunca sürer, fakat Kudşinas'ta gece yarısı ibadete başlanır. *Naqusa* (çan) çalınır ve köyün reisi gecenin onuruna evinin çatısından tüfeği ile atış yapar. Gece yarısı kilise ışıklarla donatılır, dualar başlar ve ayinin *Qeyamta* (Kıyam) denilen *Yeniden Diriliş* bölümü için herkes ilâhiler söyleyerek kilise mezarlığına gider. Söyledikleri her ilâhinin sonunda, *İsa doğdu, bin sena O'na* diyerek hep beraber seslenirler ve bunun sonunda topluluk hep beraber ellerini birbirine vurur. Sonra dua edenlerin lideri *Yeniden Diriliş* selamını verir. Bu selam şu şekilde olur: Önce lider, ardından da oradaki herkes haçı öper ve lider her birine küçük bir mum verir. Herkes bir diğerini, *Yeniden Diriliş ve Hayat ve Yenilenmek Senin Üzerine Olsun* diye cevaplar. Adet gereği toplulukta bulunan herkes kendi aile mensuplarını ziyaret etmelidir ve mezarlara daha önce ellerine verilen küçük ince mumlar dikilir ki, böylece bütün mezarlık aydınlanmış olur. Bu olay şafak sökmeden önce gerçekleştirilir. Bütün bu Paskalya ve Kutsal Komünyon törenlerinden sonra, herkes dinlenmek üzere evine çekilir ve önlerindeki gün için her ev kırmızı yumurtalar hazırlar. Sonra da komşular yortuyu kutlamak için birbirinin kapısını çalarlar ve ufak tefek bir şeyler yiyip içerler. Yemekten sonra güreş ve top oyunları gibi sporlar yapılır. Bağımsız kabilelerde Komünyon sırasında, her ailenin, kilisenin kapısına yiyecek getirip orada beraber yemeleri bir gelenektir.[63]

63. Surma, *Doğu Asur...*, 45-46

Yeniden Diriliş Yortusu'nda yumurta oyunları önemli bir yer işgal eder. Yumurta bütün Hıristiyan topluluklarında yaygın bir semboldür. Yumurta eski insanların inanışlarına göre, kış uykusundan uyanan tabiatın, dolayısıyla yenilik, canlılık ve gelişmenin bir simgesiydi. Çünkü cansız- donuk bir yumurtadan yepyeni bir canlı dünyaya gelmektedir. Bu geleneksel inanç daha sonra Hıristiyanlığa da yansımış oldu. Yeni şekliyle artık İsa'nın dirilişini ve kabirden çıkışını simgelemeye başladı. Çünkü, civcivin yumurtayı kırıp parçalaması gibi, İsa da kabirden yeniden çıktı ve ölümü yendi.[64]

Madrasi Pazartesi'si, ölümü hatırlatması amacıyla bir *Mıdraşa*[65] (bu bir ilâhi türüdür ve İbranice Mıdraş kelimesinden gelir) söylenir. Papaz ve diyakon ellerinde buhurdan ve İncil ile mezarlığın çevresini dolaşırlar. *Narses Cennete Giren Tövbekâr Hırsız* üzerine şiirsel bir vaaz yazdığı için, aynı gün herkes kilisede bir dram sergileniyormuşçasına hareket eder. Bir diyakon -bazen genç bir erkek- Haykela'nın altında durarak *Tövbekâr Hırsız* rolünü; Papaz da *Cennetin Bekçisi Olan Melek* rolünü üstlenir ve elinde kandillerle dekore edilmiş bir mızrak tutar. Papaz elindeki bu mızrak ile alev saçan kılıcı temsil etmektedir ve sunağın kapısında durarak içeri girmeye çalışan hırsızı kovma çabasındadır. Hırsız, meleğe kapıyı açıp cennete girmesini sağlamasını rica edince melek; *buraya bir insanoğlunun girmesi imkânsız, sen nasıl gelebildin ?* diye cevap verir. Bunun üzerine hırsız gizlediği bir haçı gösterir ve; *bu benim içeri girebileceğime dair Tanrı işaretidir* der. O zaman melek kutsal haçın önünden geri çekilir ve perdeyi açarak hırsızın içeri girmesini sağlar. *Bana bu haçı gösterdiniz, ben bu işaretin önünde*

64. Şeyho, *Keldan...*, 21

65. Değişik şekillerde (*Madrasi,Mıdraşa,Mıdraş,Madraş*) okunan bu kelime; Ölüm duaları, Baş sağ olsun duaları anlamına gelmekte olup, Kerkük'teki Hıristiyan Türkmenler bunu ölüleri için kiliselerde uzunhava tarzında icra etmekte ve *Sadlamağ* (*Sazlamağ*) adını da vermektedirler. (Bkz. Hacaloğlu, *Türkmen ve Asur Kiliselerinde...*, 11, 1. Dipnot).

duramam, hoşgeldiniz diyerek seslenir.[66] Bu halk geleneği 20 dakika kadar devam eder ve günümüzde Keldanîler'in yaşadıkları bazı yerlerde de hâlen uygulanmaktadır.[67]

E- FESTİVALLER VE HAC ZİYARETLERİ

Buraya kadar sıralayıp açıklamaya çalıştığımız ayin ve törenlerin dışında Keldanîler'in (Doğu Asurlular) bazı festivalleri de vardır. *İsa'nın Yortuları* denilen bu 7 festival şunlardır:

1) Doğuş,
2) 6 Ocak,
3) Yeniden Diriliş,
4) Hamsin,
5) Yükseliş,
6) Tecelli,
7) Haçın Bulunması (3 Mayıs) Yortusu.[68]

Cemaat bu gece az bir süre uyur ve gecenin hemen yarısından sonra ayin ve ateşler yakmak için kalkar. Bu festival boyunca halk birbirlerini toplu olarak veya fert fert ziyaret ederler.[69]

Doğuş (Noel) festivalinde, arife günü saat 11'de Kutsal Komünyon töreni yapılır. Bunun ardından oruç bozulur. Dua saatlerinde kilisenin avlusunda *Çobanların Ateşi* denilen küçük bir ateş yakmak adettir. Diyakon bu ateşi kilisenin avlusunda baştan başa taşır. Bu, sürülerini gözlemek için çobanların yaktıkları ateşi temsil eder. Dualardan sonra bir başka gelenek gereği, papaz oraya ibadete gelenlerin hepsine ceviz veya başka bir meyve verir. Bunlar *Bezgi d Maran* yani, *İsa'nın Çakıl Taşları ya da Yongaları* diye adlandırılır. Bu geleneğin kaynağı olarak şöyle bir hikâye nakledilir: Bir bebek doğduğunda, bebeğin

66. Surma, *Doğu Asur...*, 46
67. Şeyho, *Keldan...*, 20
68. Surma, *Doğu Asur...*, 50
69. Şeyho, *Keldan...*, 18-19

ailesi komşularını çağırır ve sunulan şekerleme veya meyvelerden tadımlık birer parça yenir. Bundan mülhem, İsa'nın doğumundan aynı tadı almak için böyle bir adet yerine getirilir. Dualar saat 9'da başlar ve öğleden sonra saat 5'e kadar sürer. Fakat bu arada 11-12 saatleri arasında insanlar dinlenmeye çekilirler. Saat 5'te Kutsal Komünyon ayini kutlanır.[70]

6 Ocak Yortusu'nda da aynı şeyler yapılır, gece boyunca ibadet edilir. Bu yortudan önceki gece, hava ne kadar soğuk olursa olsun, İsa'nın vaftiz ayini hatırasına dereye veya hamama yıkanmaya gidilir. Sabah cemaat kiliseden çıktığı zaman papaz İsa'nın vaftizini hatırlatır bir biçimde, Allah'ın adıyla insanların başına dökunur.[71]

Noel ile Büyük Perhiz arasında kalan tüm Perşembe günleri festival yapılır. Azizler Günü, Büyük Perhiz'den hemen önceki Perşembe'ye kadar sürer. O gün bütün ölmüşler anılır. Büyük Perhiz Pazar günü başlar. Yükseliş Yortusu (Paskalya'dan 40 gün sonra İsa'nın göğe yükseldiği gün) için kızlar ve erkekler *Yortunun Gelini* olarak bir bakire seçerler. Onu bir gelin gibi giydirip her evin kapısını çalarlar ve evlerden aldıkları yiyeceklerle pikniğe giderler. Gelin kiliseyi temsil eder ve *İsa'nın Gelini* diye adlandırılır. Sonra da bu gençler ağaçlara salıncak kurup sallanırlar. Yükselişi simgeleyen salıncaklarla bunu yapmazlarsa çeşitli dertlere düçar olacaklarına inandıklarından, bu şekilde sallanarak kötü kaderlerini kovarlar. *Nusardil;* (Yeni Yıl anlamına gelen Farsça bir kelime) Havariler Yortusu ise Yükseliş Yortusu'ndan sonraki 50 gün içinde yapılır. Büyük küçük herkes derede birbirlerine su serperler ya da birbirinin başını suya daldırırlar. Havarilerin ilk hıristiyanları vaftiz etmelerine dayanarak yortunun bu şekilde icra edildiğine inanılmaktadır.[72]

70. Surma, *Doğu Asur...*, 50
71. Surma, *Doğu Asur...*, 51
72. Surma, *Doğu Asur...*, 51

Azizlerin anısına yapılan bazı yortu günlerinde yukarıda anlatılanlara benzer eğlence ve müzikli danslar yapılmaktadır. Bu kutlamaların bir kısmının müslüman komşularınca da icra edildiğine dikkat çeken *Sürme Hanım* bunların birer putperest adeti olduğunu iddia etmektedir.[73]

Keldanîler'in hac ziyaretinde bulundukları bazı kutsal mekanlar mevcuttu. Bunların hâlen ziyaret edilip edilmediği hususunda herhangi bir bilgi elde edemedik. Bu ziyaret yerleri genellikle ya bir azizin veya büyük bir din adamının mezarı olup yine onların adıyla anılmaktadırlar.

Bu hac ziyareti yapılan kiliselerden biri Tal'daki *Mar Odiso Kilisesi*'dir. Dış duvarlarında bir kaya kitlesinin dirseği vardır ki, bu Mar Odiso'nun Dirseği diye adlandırılır. Çocuğu olmayan kadınlar bu çukurdan üç kez geçerler. İnanışa göre bunu yapanların bazılarının dilekleri de gerçekleşmiştir. Dizan'daki *Mar Kıryakos* ve daha başka kiliselere akıl hastaları götürülür ve özel bir odaya bir veya daha çok gece bırakılarak, orada *İmanla Şifa* denen bir metotla iyileşmelerine yardımcı olunur. Bunun sonucunda bazılarının iyileştikleri de görülmüştür... İnsanlar her zaman hac için bir yerlere gitme ihtiyacı duymuşlardır. İnsanlar böyle yerlere giderlerken yanlarına mumlar, el yazması bazı eski ayin kitapları veya kiliseyi süslemek için pahalı şeyler alırlar. Hasta olarak bu gibi yerlere giden insanlar kestikleri koyun ya da öküzlerin etlerini pişirip fakirlere dağıtmaktadırlar.[74]

F- GÜNLÜK DİNÎ TÖRENLER

Keldanîler'deki günlük ibadetler *İlâhi İbadet* başlığı altında genel olarak üç kısma ayrılır:

73. Surma, *Doğu Asur...*, 52
74. Surma, *Doğu Asur...*, 52-53

1) Akşam veya İkindi (*Ramsha*) Duası,
2) Sabah (*Lilya*) Duası,
3) İkinci Sabah (*Sapra*) Duası.

a) Akşam duası

Güneş batmadan bir buçuk saat önce yapılır.[75] Diğer dualarla aynı olmakla birlikte daha kısa sürer ve güneş batımında sona ermiş olur.[76] Akşam duası/namazı birçok kısımlardan oluşur: Genellikle önce, tam altı Mezamir'den oluşan iki kısımlık Mezmurlar, sonra da bir kaç ayet okunur, bunu müteakip iki koro halinde ilâhiler söylenir. Bunları bütün yıl değişmeyen üç Mezamir takip eder. Bundan sonra papaz çömezi/yardımcısı koronun ortasına geçer ve *Yakarışlar*'ı okur. Bunlar kiliseye muhtaç olanlar, papa, başpiskopos, piskopos ve mü'minler için dualardır. Bu duaların her birinde koro Yunanlılar'da olduğu gibi *Rabbim bize merhamet et* der. Daha sonra bayram ve zamana göre değişen akşam ilâhisi gelir. Birkaç Mezamir ayeti pazar ve bayram günlerinde fazladan okunur. Tatil günlerinde onların yerine *Beati İmmaculati* (?) (CXVIII) Mezamiri'nin on altı ayeti, sonra birkaç dua ve her biri on beş kıtadan oluşan *Şehitler İlâhisi* okunur. İbadet/dua herkesin katıldığı Pater'in ezbere okunmasıyla biter. Dua yapılırken papazlar ayakta dururken cemaat diz çöker. Koronun en saygıdeğer olanı papazlarla ilgili dualara başlar, diğerlerinin her biri kendilerine göre özel bir şekilde dua söyleyerek onu takip ederler. Sonunda papaz sunağın önüne gelir ve sonuç duasını okuyarak hazır bulunanları kutsar. Bunu (*Amentü*) *Credo* ve (*Melekler*) *Angelus* duaları izler.[77]

75. Janin, *Les Eglises...*, 401
76. Surma, *Doğu Asur...*, 35
77. Janin, *Les Eglises...*, 402

b) Pazar Sabah Duası

Pater (Bizim Babamız Duası)'den sonra koronun en saygıdeğer kişisi 1.gece duasını okur, sonra Mezamir Kitabı'ndan, dokuz mezamirden oluşan iki bölüm okunur. Böylece gece duası üç bölümden oluşmuş olur. Bunlar bitince *Sluta d'khâltâ* diye adlandırılan dua okunur, sonra kilise tarafından meydana getirilen, zamana ve bayramlara göre değişen *d'khâltâ* ayetlerini iki koro sırasıyla okur, nihayet üç mezamir daha okunur. O zaman rahipler koro yerinin her tarafında bulunan halıların üzerine oturur ve *Mâwṭwâ* denen mısraları sırasıyla okurlar. *Sluta* (Dualar) ilâhisinden sonra herkes ayakta iken, papaz çömezi yardımcısı ortaya geçer ve Akşam duasındaki gibi *Koroswâthâ* (Yakarışlar)'yı okur; sözler değişir fakat anlamı aynı kalır. Sonra zaman ve bayramlardan alınan ilhamlarla meydana getirilmiş mısralardan oluşan şiirsel bir ilahi olan *Mıdraşi* okunur. (Bu ilahinin genellikle cenazelerde okunduğu ifade ediliyor). Daha sonra *Qale d'shahrâ* denen dokuz mezamir; sonra her iki koro tarafından bir ilâhi okunur. Bundan sonra hemen 2. Sabah Duası başlar.[78] Dualar ve ilâhiler tabiî olarak zaman(ın)a göre değişiklik gösterir. Bununla birlikte hepsi de şarkı olarak söylenir ya da karşılıklı ilâhi okuma usulüne uygun olarak bir makam dahilinde söylenir. Bu karşılıklı ilâhi okuma sırasında kilisenin koro heyetinin her iki kısmı da sırayla devreye girer.[79]

Sabah duası genellikle saat 4 gibi erken bir zamanda yapılır. Kiliseye ilk gelen kişi *Naqusa*'yı (çanı) çalmakla görevlendirilmiş olan kilise hizmetlisidir. Daha sonra cemaatin hepsi geldiğinde, kâhin veya başdiyakon haçı başına, dudaklarına ve göğsüne götürür, sonra da önce sağına sonra soluna tutar. Bunun Batı'da uygulanışı tam tersinedir. Bu haç işaretinin ar-

78. Janin, *Les Eglises...*, 402-403
79. Surma, *Doğu Asur...*, 33

dından, haçı öperken her zaman yaptığı gibi; *Biz İsa'ya, Yüce Tanrı'ya ve İnsanlık'a büyük bir içtenlikle bağlıyız* şeklinde dualar okunur. Ayinde görevli papaz bu duayı yüksek sesle ve haçı öperek söylerken, orada bulunan herkes sessiz bir biçimde, içinden aynı duayı tekrar eder. Sonra papaz *Meleklere Övgü* ilâhisinin geri kalan kısmı ile birlikte *Göğün En Yüce Katındaki Tanrı'ya Övgü* ile ilâhi okumayı sürdürür. Bunları herkesin katıldığı *Yüce Tanrı* duası izler. Gün boyunca 21 *Hulali* (Keldanîce'de Mezmurlar Kitabı'nın ayinle ilgili bölümünü ifade eder ve bu kitapta 21 Hulali vardır)'den üç ya da daha fazla bölüm okunur veya Mezmurlar Kitabı'ndan ilâhiler ve aynı zamanda her gün yapıldığı gibi, *Genel Dua Kitabı*'ndaki 95.Mezmur gibi, altı *Sabah İlâhisi* okunur. Günlük ibadetlerde, Kilise Ayinleri Kitapları'nın düzenli serisi olduğu halde, Kutsal Kitap'tan parçalar okunmaz. Bunları belirli dualar ve ilâhilerle, *Karuzuta* (vaaz) veya diğer bir deyişle karşılıklı olarak okunan dua izler... Daha sonra sunağın kapısındaki *Sxinta*'nın yanında dikilen diyakon *ayağa kalkın* diye seslenir ve bunun üzerine bir kâhin içeri buhuru getirir, bunu diğer dua ve ilâhiler izler. Buhur yakıldıktan sonra buhurdan dolaştırılır ve orada bulunan herkes tek tek dumanı yüzlerine doğru savurur ve bu şekilde tütsülenmiş olurlar. Oradaki papazların her biri küçük bir şükür duası yaptıktan sonra, son olarak ayini yönetmekle görevli olan papaz yüzünü cemaate dönerek *Şükür Ya Rabbim* der. Bunun ardından da topluluğa doğru seslenerek *İzninizle* diye ekler. Topluluk; *İsa'nın emriyle, Yüce Adına saygıyla* diye cevap verir. Hepsi göğüslerine vurarak başlarını eğerler ve bu reveransa karşılık papaz, kürsünün üzerinde duran haçı alır, haç işareti ile onları takdis ederek selamlar, bu sırada da son küçük duasını okur. Hepsi birlikte *İznik Dogması*'nı ezbere okuduktan sonra kiliseden ayrılırlar.[80]

80. Surma, *Doğu Asur...*, 33-35; Ainsworth, *Travels and...*, 209; R.Janin, *Les Eglises...*,

c) Pazar Günü 2. Sabah Duası

Bunun, Sabah duasının bitiminden hemen sonra icra edildiğini az önce belirtmiştik. Bu dua, 9 Mezamir'den oluşur: (LXV, XC, CIII, CXII, XCII, CXLVIII, CXLIX, CL, CXVI). Koronun en önde gelen kişisi *Nuhara* (Işık/Nur) denen duayı okur. Bu duanın ayetleri Keldanîler'in harfleriyle *İsa* kelimesini oluşturur. Bunu *Nouhrâ denqâ Zadiqe* denilen başka bir ilâhi takip eder. Daha sonra fırın ağzında (cehennemde) üç çocuğun ilâhisi olan *le Gloria in excelsis Des, trisagion* (*Üç defa tekrar edilmiş?*) ve *Pater* okunduktan sonra, kalan kısım Akşam Duası'nda olduğu gibidir ve onun aynısıdır.[81]

Günlük ayinlerle bağlantılı olan ibadetlerden birisi de Tatil günlerinde uygulanan dualardır. Bunlar da aynen az önce anlattığımız Akşam, Sabah 1.ve 2.duaların benzeridir. Her zaman olduğu gibi Pater'le başlar. (*Pater'e Keldanîce'de Abuna denilmekte olup, Göklerdeki Pederimiz Duası demektir*). Sonra her biri iki *Marmita* dan teşkil etmiş, hepsi dokuz Mezamir'den oluşan *Hulali* duaları okunur. *Mawtasi* dualarından sonra papaz çömezi yardımcısı Yakarışlar'ı okur. Bundan sonra 2. sabah duası başlar. Bunlar aynı Mezamirler'dir, ama Pazar günü gibi söylemek yerine, sadece iki papaz onları sırasıyla ezbere okur. Daha sonra aynı iki papaz *Miserere*'yi okur. Aynı anda herkes bir ilâhi söyler ve sonra üç defa Trisagion tekrar edilir, Pater ve Kutsal Şehitler şerefine bir ilâhi okunur. Tatil gününün akşam duasında da aynı şeyler tekrarlanır. Yani Pater ve Aziz Şehitler şerefine ilâhi okunur. İbadet Akşam duasında olduğu gibi *Credo* ve *Angelus*'la sona erer.[82]

401
81. Janin, *Les Eglises...*, 403
82. Janin, *Les Eglises...*, 403

G- MEZAMİR KİTABI

Keldanîler'in her türlü ayininde sık sık kullandıkları Mezamir Kitabı onların ritüellerinde çok önemli bir yere sahiptir. "Ayinlerin bir çok yerinde rastlanan bir kaç Mezamir'in tekrarını hesaba katmazsak, Keldanîler Mezamir Kitabını her hafta baştan sona, Oruç'ta da haftada iki defa okurlar. Ninova orucunun ilk üç gününde ibadet şafakta başlar ve ancak öğle vakti biter, cemaat baştan sona kadar orada bulunur. Bu üç günün her birinde çok sayıda dinî metinle, ilâhi ve dinî koşuklarla birlikte mezamir kitabı tamamen okunur. İncilden okunan metin ise *Pesita*'dır".[83]

H- KUTSAL KADEHLER

Keldanîler, Latin papazları gibi ayinler esnasında mutlaka kutsal çanak, tabak silmek için bez ve şarap testisi kullanırlar. *Küçük Dal* (Bahar) *Bayramı*'nda Nasturîler Hz. İsa'nın Kudüs'e girerken bindiği hayvan olan eşeğin hatırasına hürmeten eşek derisi kullandıkları halde Keldanîler bez örtüyü benimsemişlerdir. Diğer ibadet araç gereçleri arasında metal yelpazeler, ziller, üçgen vs.'leri belirtmek mümkündür. Piskopos cemaati uzun bir ipek bayrakla ve süslü bir haçla kutsar.[84]

I- KİLİSE TAKVİMİ

Keldanî Ayin Usulü'nde kilise takvimi tamamen özel bir şekil almıştır. Yıl Aralık Ay'ı ile başlar ve Kasım'ın sonunda biter. Yıl *Showâ* denilen belirli haftalara periyodik olarak bölünür. Bunlar; dört hafta süren *Küçük Perhiz* (*Advent*), beş ya da dokuz hafta süren *6 Ocak Yortusu*, *Oruç* (yedi hafta), *Paskalya* (yedi

83. Janin, *Les Eglises...*, 404
84. Janin, *Les Eglises...*, 396

hafta), *Apotres/Havariler* (altı hafta), *Yaz* (yedi hafta), *Elie ve Croix* (yedi hafta), *Moise/Musa* (iki hafta), *Dedicace/İthaf, Kilise Kuruluşu ve Takdis Zamanı* (dört hafta)'dır. Pazarlar içinde bulundukları devreye göre belirlenirler. Küçük Perhiz'in ikinci Pazarı'na 6 Ocak Yortusu'nun dördüncü pazarı denir. Özel dersler verilen kutsal bayramlar ve anma törenlerinin çoğu, 6 Ocak Yortusu ile Oruç arasına rastlayan ve günleri değişen bayramlardır. Noel, *Epifani* (6 ocak Yortusu) ve *Assomption* (Hz. Meryem'in göklere kaldırılmasından dolayı 15 Ağustos'ta kutlanan Yortu) gibi birçok bayramlar ve bunlardan daha az önemli 30 kadar bayram, özel ders verilmeyen belirli günlerdir. Görüldüğü gibi, bazı Batı törenlerini benimseyen Keldanîler'de bile takvim, kutsal bayramlar bakımından zengin değildir.[85]

Süleyman Öz'den aldığımız bilgiler doğrultusunda bunları (*Kilise Zamanlarını*) şu şekilde sıralamak da mümkündür:

1) Advent (Subara): Meleğin Meryem'e selam verdiği zaman.

2) Noel (Hveyta): İsa'nın doğuş zamanı.

3) Epifani (Dinha): İsa'nın vaftiz zamanı.

4) Coréme (Oruç): Oruç zamanı başlangıcı.

5) Diriliş (Qıyemta): İsa'nın diriliş zamanı.

6) Apotre (Slihé): İsa'nın dirildikten sonra havarîleri dünyaya gönderdiği zaman.

7) Eté (Yaz/Keyta): Yaz'a girişin kutlandığı zaman.

8) Eli:Yaz bitimi zamanı. Eylül başlarında kutlanır.

9) Croix (Haç): Haç bayramı zamanı. 14 Eylül'de kutlanır.

10) Dédicace: Kilise kuruluşu ve takdis zamanıdır.

---

85. Janin, *Les Eglises...*, 408. Kilise takvimi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Fr. Henricus Altmayer, S.P.O., *Missale, Juxta Ritum Ecclesiae Syrorum Orientalium Id est Chaldaeorum*, Musul, 1901, 299-330

İ- KELDANÎCE

Keldanîce, Hz. İsa'nın ve İnciller'in dili olan Ârâmîce'nin bir diyalektidir. Ârâmîce tarihî süreç içerisinde bir kaç diyalekte ayrılmıştır. Şöyle ki;

Eski Ârâmîce : M.Ö. 700
Resmî Ârâmîce : M.Ö. 700-300
Orta Ârâmîce : M.Ö. 300 yılından M.S. ilk yüzyıllar
Yeni Ârâmîce : Bu da ikiye ayrılır;

Batı Ârâmîcesi ve *Doğu Ârâmîcesi. Keldanîce* işte bu Doğu Ârâmîce grubuna dahildir.[86] Samî dillerden bugün hâlâ mevcut olan yalnız Arap dilidir. Diğer samî ırktan olanların nesilleri hemen hemen tamamen Araplaşmıştır. Bugün onların memleketlerinde Arap dili kullanılır. Diğer samî dillerden en çok bilinenler ise, İbranî ve Süryanî dilleridir. Bu iki dilde yazılmış olan bir takım mukaddes kitaplar vesâire bulunmaktadır. Keldanîce'de de bazı mukaddes kitap tercümeleri bulunduğundan, bu da bir dereceye kadar mahfuzdur. En meşhul olanı ise, Asurîler ve Fenikeliler'in dilidir. Bu iki dilde yalnız bazı eski yazılar bulunmaktadır. Hatta Asur dilinin samî dillerden olduğu son zamanlara kadar bilinmiyordu. Samî dillerin en eskisi Süryanî ve Keldanî dili olduğu görüşünde olanlar varsa da, bu yanlıştır.[87]

Yeryüzü dilleri birkaç eski anadilin; ağızlar, lehçeler ve bağımsız diller olarak dallanıp ayrılmasından doğmuştur. İşte bu anadillerden biri de Samî dilidir. İbranîce ve Arapça gibi diller Samî anadilinden türemiş dillerdir. Kenanca, Asurca, Ârâmîce, Babilce veya Keldanîce gibi diller ise, Samî dilinden gelme lehçelerdir. Ayrıca bu lehçeler de kendi aralarında, konuşanların yaşadıkları bölgelere göre değişen ağızlara ayrıl-

86. Kunda, *"The Chaldeans"*, 2
87. Seydişehrî, *İslâm Tarihi...*, 76

mışlardır. Kenanca bugün ölü bir dildir. Asurca ve Keldanîce veya Babilce ise, yazılı dil olarak fonksiyonlarını yitirmiş bir durumdadır. Ancak Mezopotamya'nın bazı bölgelerinde halk arasında konuşulmaktadır. Ârâmîce ise, Süryanî Kadîm Kilisesi'nin dili olarak kilise içinde varlığını korudu ancak, bu yazılı dil ile eskiden konuşulan Ârâmîce arasında farklar vardır. Kilisede konuşulan ve yazılan dil klasik Ârâmîce'dir.[88] Bu ifadelerden Asurca, Keldanîce ve Babilce'nin aynı dil olduğu anlaşılmakta ve bunların artık yazı dili olarak kullanılmadıkları görülmektedir.

Yahudiler'in Babil sürgününde Tevrat ve Eski Ahid'in Keldanîce şerhleri yapılmıştır. Bunlara *Targum* adı verilmektedir. Sürgün esnasında İbranîce ile Keldanîce karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bunun sonucunda Keldanîce'nin üç ayrı diyalekti ortaya çıkmış oldu:

1) Babilonya İmparatorluğu'nda konuşulan diyalekt,
2) Suriye'de konuşulan Süryanîce diyalekt,
3) Orjinal İbranîce'ye yakın olan İbranîce diyalekt.[89]

Kalde'deki ve Filistin'in güney kısmındaki birçok Yahudi orijinal İbranice'yi unutup kaybettikleri için çeşitli Keldanîce şerhlerini ortaya çıkması kaçınılmazdı. Sürgünün ilk dönemlerinde Sinagog hizmetleri için, Kitab-ı Mukaddes'in bazı bölümleri okunuyordu. Daha sonra ise oradaki halkın anlayabilmesi için Kalde diyalektine çevrildi. Bu şerh veya Targumlar'ın en ünlüleri Onkoles ve Ben Uzziel'in şerhleridir. Ben Uzziel Tevrat'ın ilk adaptesini ve Yeşu, Hakimler, Samuel'in iki kitabı, Krallar'ın iki kitabı, İşaya, Yeremya, Hezekiel ve 12 küçük peygamberin Keldanîce'ye adaptasyonunu yapmıştır. Ayrıca bu iki Targum'dan başka, Kudüs Targum'u diye adlandırılan ve kanunî sayılan bir *Targum* daha vardır. Ancak bu

88. Sever, *Asurlar*, 223
89. James Gardner, M.D. and A.M., *The Faiths of The World, Religions and Religious Sects, The Doctrines, Rites, Ceremonies and Customs*, New York, ?, 1/ 492-493

şerhin kendisi günümüze ulaşmadı. Sadece bir kaç parçasının tefsirleri ulaşmıştır. Bunlar da izaha muhtaçtırlar. Bunun kim tarafından yazıldığı bilinmemekle beraber III. yüzyıldan sonra yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Eski Ahid'in Daniel, Ezra ve Nehemya hariç diğer bölümlerinin Keldanîce şerhlerinin yapıldığı, ancak bunların zamanla kayboldukları ileri sürülmektedir.[90]

Babil sürgünü izlerinin İbranîler'in bazı metinlerine yansımış olduğunu görmek de mümkündür. "Melekler Süryanî ve Keldanî dillerini anlamazlar. Meleklerden herhangi bir şey talep edecek olanların bu iki lisanla hitap etmemeleri gerekir. Meleklerin bu iki dili bilmemesinin önemli bir sebebi vardır: O da, Yahudiler'in elinde benzeri olmayan bir duanın bulunması ve bunun da Keldanîce olmasıdır. Talmud'da zikredildiğine göre, Yahudiler'in dualarına hased etmesinler diye meleklere bu dil öğretilmemiştir. Başka bir rivayete göre ise melekler bütün lisanları bilirler. Ancak bu iki dili kötü görürler. Kim bu iki lisanla (Keldanîce ve Süryanîce) dua eder veya herhangi bir talepte bulunursa melekler bunu duymazlar".[91] *Talmud*'un ve Ahd-i Kadim'in bazı Keldanîce şerhlerinin yapıldığını göz önün de bulundurursak, bu ifadeleri daha iyi anlamış oluruz.

Urfa ve çevresinde ortaya çıkan Ârâmîce, kilise içinde ölü bir dile dönüşürken, eski Ârâmîce lehçelerden yeni bir dil doğmaya başladı. Yeni Ârâmîce olarak da adlandırılan bu konuşma dili, bir dizi lehçeye; bu lehçeler de yerel ağızlara ayrılmaktadır. Batı Yeni Ârâmîce lehçesi, Doğu Yeni Ârâmîce lehçesi, Yahudi Yeni Ârâmîcesi, Hıristiyan Yeni Ârâmîcesi bunlardan bazılarıdır. Bu son lehçe de; *Aturaya* (Doğu Yeni Ârâmîce), *Turoyo* (Merkez Yeni Ârâmîce) ve *Surit/Surat* (Batı

90. Gardner, *The Faiths of...*, I/ 492-493
91. Yusuf Nasrullah, *el- Kenzü'l- Mersud fi Kava'idi't- Talmud*, Dairetu'l- 'Ulum, Beyrut, 1987/1408, 59

Yeni Ârâmîce) şeklinde kollara ayrılmaktadır. Aturaya ve Surit kolları, İran, Irak, eski Sovyetler Birliği ve Türkiye'de konuşulurken, *Turoyo* ise, Güneydoğu Anadolu'da ve buradan İstanbul'a göç edenler arasında konuşulmaktadır.[92]

Çoğu yerde, özellikle Batılılar tarafından, Ârâmik kavimlerin dillerine ortak olarak Süryanîce denilmektedir.[93] Süryanîce'nin temeli Ârâmîk diller dediğimiz, Arapça'dan ziyade İbranîce'ye yakın semitik dillerdir. Katolik Keldanîlerle Maronitler de bu dili kullanırlar.[94] Asıl Süryanîce, bugün genelde, yazı dilidir. Konuşma dili olarak bu dil yerine, Süryanîce'nin çeşitli halk lehçeleri kullanılmaktadır. Genel olarak iki konuşma dili vardır: Doğu Süryanîce (yani Keldanîce) ve Batı Süryanîce. İlk Lehçe Nasturîler ve Keldanîler tarafından, ikincisi ise Yakubîler (Süryanîler) tarafından konuşulmaktadır. Araştırmacılar Doğu Süryanîce ile Batı Süryanîce arasındaki farkı, İtalyanca ile İspanyolca ve Almanca ile İsveççe arasındaki farklılıklarla karşılaştırmaktadırlar.[95]

Bugün konuşulan Süryanîce, Doğu Ârâmîce'nin Urfa'da gelişen diyalektidir. Tarihî süreçte, politik ve dinî sebeplerden dolayı bu da kendi içinde çeşitli lehçelere ayrıldı. Ârâmîce eski Mezopotamya dillerine dayanır. Bu dilin en etkili olduğu dönem, M.Ö. IV. yüzyıl ile M.S. VII. yüzyıl arasındadır. Eski Doğu Ârâmîce'nin en eski örneklerine ise, M.Ö. IX. ve VIII. yüzyıllarda Akad bölgesinde, Akadça ile birlikte yazılan kitâbelerde bulundu. Ancak Doğu Ârâmîce'nin ağırlık merkezini oluşturan Süryanîce'dir. M.S. II. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul eden Asurlular, merkez Urfa olmak üzere, bu dille zengin bir edebiyet oluşturdular. V. yüzyıldaki *Kristoloji* tartışmalarında

92. Sever, *Asurlar*, 226-227
93. Abdulahad Davud, *İncil ve Salib*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1329/1913, 31
94. Kaşgarlı, *Mardin ve Yöresi...*, 9
95. Andersson, *Asurlar*, 44-45

-Efes (M.431) ve Kadıköy (M.451) Konsilleri- Süryanî Kilisesi ile birlikte Süryanî dili de iki kolda gelişmeye başladı. Batı Süryanîleri Bizans etkisinde kalarak, Batı Süryanîce adını alan yazı şeklini, Doğu bölgesindeki Süryanîler de Doğu Süryanîce denen yazı şeklini geliştirdiler.[96] Bu dönem için Nasturîler tarafından kullanılan bu dil, Keldanî Kilisesi'nin Roma'ya bağlanmasıyla birlikte Keldanîce olarak da adlandırılmaya başlanmıştır.

Doğu Asurlar (Keldanîler) *Surit/Surat* adı verilen bir dil konuşuyorlar. Surit, semitik ailede Yeni Âramîce'nin Doğu kolunda en yaygın olarak konuşulan dildir. Bu dilin başka bir diyalekti olan *Fellihi* genellikle Türkiye dışında konuşuluyor. Keldanîler de Batı Süryanîler gibi ayin dili olarak Süryanîce kullanmaktadırlar. Buna karşılık, Keldanîler'in farklı, Doğulu tipte bir el yazıları vardır.[97]

Tur Abdin denilen Mardin ile Cizre arasında kalan bölgede genellikle üç dil konuşulur: Kürtçe, Süryanîce ve Arapça. Bunların birbiri üzerinde kuvvetli etkileri görülür. En yaygın olanı ise Kürtçe'dir. Bu dili Süryanîce ile birlikte bütün Hıristiyanlar anlar ve konuşurlar. Keldanîler çok defa kısaca *Torani Tor dili* denilen kendilerine has bir Süryanî lehçesi ile konuşurlar. Bu lehçe doğuda (Urumiye, Musul) Nasturî ve Keldanîler tarafından konuşulan yeni Süryanî dilinden çok farklıdır. Arapça'yı büyük yerleşim alanlarındaki ahâlinin çoğunluğu anlar. Bu dil daha çok güneyde, Mezopotamya bozkırına doğru olan yerlerde, bilhassa Mardin havalisinde konuşulur.[98] Bizim gezip görebildiğimiz yerlerdeki Keldanîler'in hemen hemen tamamı Türkçeyi de konuşabilmektedirler. Kiliselerdeki ayinin bir bölümünde Türkçe ile vaaz edilmekte-

96. Bilge, *Süryanîler'in Kökeni...*,57-58
97. Soysü, *Kavimler...*, 72
98. M. Streck, *"Tur Abdin"*, *İslâm Ansiklopedisi*, XII/II, M.E.B.Y., İstanbul, 1988, 101

dir. Aynı şekilde Keldanîler çoğunlukla bulundukları ülkelerin dilleri ile ayinlerini yerine getirmektedirler.[99] Halkın genellikle Keldanîce'yi anlamadığı göze çarpmakta, din adamları da belirli bazı kutsal metinler dışında Keldanîce'yi tam olarak kullanamamaktadırlar.

Ortadoğu'daki kiliselerde ortaya çıkan bir diğer eğilim de, litürji dili olarak Arapça'nın kullanılmak istenmesidir. Bu da ayrı bir problem teşkil etmektedir. Konuşulan lehçeler, insanların yurtlarını terketmesine paralel olarak, önemlerini de kaybetmektedir. Süryanîce'nin ve Süryanîce'den çıkan lehçelerin tamamen ortadan kalkması gibi bir tehlike de söz konusudur. Asurlar (Keldanîler, Süryanîler, Nasturîler vs.) için, alfabe bir mesele haline gelmiştir. Birçok alfabe bulunmaktadır. En eski alfabe *Estrangelo* adını taşır. Ama bu alfabe daha XVI. yüzyılda kullanılmamaya başlandı. Bunun yerine daha kullanışlı iki alfabe meydana getirildi. Bu iki alfabeden biri Yakubîler'in ve Marunîler'in, diğeri de Nasturîler'in ve Keldanîler'in ağzı'na uyuyordu. Bütün bu alfabeler yetmiyormuş gibi, bir de Amerikalı misyonerler XIX. yüzyılda yeni bir alfabe oluşturdular. Bu misyonerler, Nasturîlere kendi alfabeleriyle konuşma dilinin yazılmasını öğrettiler. Bundan sonra bu yazı dili Nasturîler arasında hâkim bir duruma geldi. Böylece Nasturîler, diğer Asur gruplarına göre bir adım öne geçmiş oldular. Bundan dolayı Nasturîler'de konuşma dili ile yazı dili arasında bir fark yoktur.[100]

Bu ifadelerden Keldanîler'in dili konusunda net bir fikre ulaşmak oldukça zor görünmektedir. Bu zorluk daha önceki bölümlerde dile getirdiğimiz Keldanî, Ârâmî, Asurî gibi topluluklar arasındaki zorluğa benzemektedir. Dil konusunda da Keldanîce denildiğinde Ârâmîce, Süryanîce ve bunların lehçe-

99. Verghese, *"East Syrian Worship"*, 166
100. Andersson, *Asurlar*, 45-46

leri rahatlıkla akla gelmektedir. Bunun tam tersi durum da söz konusu olabilmektedir. Bizim tespitlerimize göre günümüzdeki Süryanîce ile Keldanîce arasında büyük bir farklılık yoktur. Sadece bazı seslerde ve harflerde küçük farklılıklar görülmektedir. Batı Süryanîce'de kelime sonlarındaki A'yı O, P'yi F; bazı yerlerde O'yu U veya U'yu O şeklinde okuma gibi farklılıklar dikkat çekmektedir. Keldanîce'deki *qusaya*, yani şedde, Süryanîce'den bir reformla kaldırılmıştır. Türkçe'deki *Selam*, *Çünkü* ve *Hoşçakal* kelimelerinin karşılıkları Keldanîce'de *Slama*, *Mettul* ve *Pus be Slama*; Süryanîce'de ise, *Slomo*, *Metul* ve *Fus be Slomo* şeklindedir.

Günümüzde Asurîce diye bir dil olmamasına rağmen, Keldanîler'le Asurlular'ın aynı dili kullandıkları da yazılmakta,[101] ayrıca bazı Batı kaynaklarında Keldanîce alfabe için de *Arâmî Alfabesi* (*Alphabet Araméen*) ibaresi kullanılmaktadır.[102]

Birçok kaynakta Hz. İsa'nın kullandığı dilin Keldanîce olduğu yazılmakta ve Keldanîler de bununla övünmektedirler. Hz. İsa zamanında *Kittiş* denilen Tevrat'ın ve İsrailoğulları nebilerinin lisanı artık kullanılmıyordu. Babil esaretinden sonra Yahudiler Keldanîce yahut Babilonca konuşmaya başladılar. Kabul etmelidir ki, Mesih İbranîce değil belki Keldanîce konuşuyordu. Zaten İncil'in birçok kelimesi de, bunu teyid etmektedir. Tabiîdir ki, Hz. İsa İncilini, konuşmakta olduğu Süryanî lisaniyle tebliğ etmiştir.[103] "Bu dil, İsa'nın konuştuğu dildi, İsa'nın ana diliydi. Hâlâ da, Şam'ın kuzeyindeki bazı hıristiyan köylerinde bu dil ilk haliyle konuşulmaktadır. Ama bunun dışında, Süryanîce, yüzlerce yıl önce, konuşma dili niteliğini

101. A. Basmacıyan, *Asur Kütüphanesi Külliyatı*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1312, 4
102. Altmayer, *Missale...*, 331
103. Davud, *İncil ve Salib*, 31; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya, 1989, 215; Dubois, *Dubois'in...*, 57

kaybetmiştir. Ama Süryanîce bir ölü dil değildir. Bu dil halen Süryanî Kiliseleri'nde kullanılmaktadır".[104]

Keldanîce bir dil olarak çok eskilere dayandırılmaktadır. Samî kökenli dil grubuna dahil olan Keldanîce, Arapça, Süryanîce ve İbranîce gibi sağdan sola doğru yazılmaktadır. Harf karakteri olarak da Arapça'ya benzemekte, hareke, müennes- müzekker, işaret isimleri, cem'i- müfret alametleri, muttasıl ve munfasıl zamirleri bulunmaktadır.[105] Âsur kiliseleri, İslâm egemenliği altında da bölünmüşlüğünü sürdürdü. Miladî 1200 yıllarına kadar egemen bir biçimde konuşulan Âsurca, yerini kendine yakın olan Sâmî dil grubuna bağlı Arapça'ya bıraktı. Bu dönemde Âsurca'ya, Arapça ve Farsça'nın yanısıra Türkçe'den de önemli ölçüde kelime ve dilbilgisi kuralı girdi. Bugün Irak, İran, Avustralya, Amerika ve diğer ülkelerdeki Keldanî, Nasturî ve Yakubîler'in büyük çoğunluğu Türkçe'yi değişik şivelerle de olsa konuşabilmektedirler.[106]

Günümüzde kullanılan Keldanîce'nin 22 harfi bulunmaktadır. Bunların yazılışlarını buraya alma imkânına sahip değiliz. Bununla birlikte okunuşlarını Latin harfleriyle belirtmeyi düşünüyoruz. Bu 22 harfin okunuşu şöyledir: *Alap, Beth, Gamal, Dalath, Hé, Ouaou, Zain, Heth, Teth, Iodh, Kap, Lamadh, Mim, Noun, Semkath, Ain, Pé, Sadhé, Kop, Rech, Chin ve Taou.*[107] Bu okunuşların Arapça ile olan yakınlıkları hemen farkedilmektedir. Bizim görebildiğimiz kadarıyla Arapça ile Keldanîce'de birçok kelimenin okunuşu ve seslendirmesi birbirine çok yakındır. Aynı durumun Süryanîce için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Günümüz Türkiyesi'nde Keldanî cemaati artık bu

104. Andersson, *Asurlar*, 44
105. Yusuf Mîrî, *Kitabu'l- Kıraetu'l- Keldaniyye*, el- Cüz'ü's- Sani, Matbaati Ninova, Kerkük, 1962, 4 vd.
106. Hacaloğlu, *Türkmen ve Asur Kiliselerinde...*, 30
107. Altmayer, *Missale...*, 331; *Alphabetvm Chaldaicvm*, Salutatione Angelica and Salutatio ad Virginem Mariam, Roma, 1634, 3-4.

dili kullanmaktan ve yazmaktan uzaklaşmış durumdadır. Ülkemizdeki Keldanî cemaati -özellikle yeni nesil- konuşma ve yazışmalarında Türkçe'yi, günlük hayatta ise bölgesel dilleri konuşmaktadır. Bununla birlikte kendi dilleri ile, kendi okullarında eğitim- öğretim yapmak istediklerini, bu imkânın sağlanması gerektiğini, şimdilik fazla yüksek olmayan bir sesle ifade etmektedirler.

J- KELDANÎ KİLİSELERİNİN YAPI ÖZELLİKLERİ

Bu başlık altında incelemeye çalışacağımız konu; Keldanî mabedlerinin dış ve iç yapısı, mimarisi, diğer Doğu ve Batı kiliselerinden farklılıkları veya benzerlikleri, önemli özellikleri, yapı malzemeleri vb. ayrıntılardır. Keldanî Kilisesi terimi litürjik bir anlam taşıdığından dolayı biz bu bölümde çoğul olarak *Keldanî Kiliseleri* ibaresini kullanacağız. Yani burada kastımız, Keldanî Kilisesi'nin Hıristiyanlık içerisindeki hiyerarşik yapısı değil, bir ibadetgâh olarak Keldanî Kiliseleri'nin dış ve iç yapı özellikleridir.

Konuyu genellikle yazılı kaynakların verdiği bilgiler ışığında değerlendirirken yer yer kendi gözlem ve incelemelerimizi de göz önünde bulunduracağız. Özellikle bizzat görme imkânını bulduğumuz İstanbul, Diyarbakır ve Mardin'deki Keldanî Kiliselerinin şu andaki durumlarını ayrı ayrı açıklamak niyetindeyiz.

Daha önceki bölümlerde genişçe anlattığımız gibi, XVI. yüzyıldan itibaren müstakil bir kilise hüviyetini kazanmaya başlayan Keldanî Kilisesi mensupları daha önceleri tabiî olarak Nesturîler'in ibadet yerlerinde ayinlerini sürdürmekte idiler.[108] Dolayısıyla, bu dönem için sadece Keldanîlere has bir kilise mimarisinden söz etmek oldukça zordur. Nitekim

108. Armalto, *Türkiye Mezopotamyası'nda...*, 34

Diyarbakır ve Mardin'deki Keldanî Kiliseleri'nin 1000-1500 yıllık bir tarihî geçmişe sahip olduğunun söylenmesi bu gerçeği teyid etmektedir.[109] Bununla birlikte bazı eserlerde Keldanî Kiliseleri'nin mimarî yapılarından bahsedildiği için biz bu konuyu ayrı bir başlık altında incelemeyi gerekli görüyoruz.

Keldanî Kiliseleri tabiî olarak; yerleşim alanlarına (köy, kasaba, kent), bölgenin coğrafî ve ekonomik durumuna, sosyo-kültürel anlayışlara ve iklim şartlarına, nüfus yoğunluklarına, dinî telakki ve geleneklere, içinde yaşadıkları diğer dinlere mensup insanların tavırlarına bağlı olarak inşa edilmişlerdir. Bunun dışında Keldanîler bazen kendileri tarafından inşa edilmeyen kiliselerde ayinlerini icra etmektedirler. İstanbul'daki Keldanîler'in bir kısmı (özellikle Doğu'dan ve Irak'tan göç edenler) St. Antuan Kilisesi'nin bodrum katında, ekonomik ve kültürel statüsü iyi olanların bir kısmı da (bunlar çok az sayıdadır) Burgaz Ada vb. yerlerdeki Latin Katolik Kiliseleri'nde her hafta dönüşümlü olarak ayinlerini sürdürmektedirler. Bu kiliselerin mülkiyeti Keldanîlere ait olmayıp, ya emaneten veya kiralık olarak kullanılmaktadır.

a- İstanbul'daki Keldanî Kilisesi

İstanbul'da ibadet yeri sıkıntısı çeken Keldanîler'e St. Antuan Kilisesi'nin bodrum katında bir "kilisecik" ayarlanmış. Pazar günleri Keldanîler burada bir araya geliyor. Bayramlarını ve sevinçlerini, ölüm de dahil, üzüntülerini burada paylaşıyorlar.[110] St. Antuan Kilisesi'nin bodrum katı, ilk yapılış şekli olarak kilise mimarisine uygun değildir. Yapı malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Girişi büyük bir demir kapıdan ibaret olup, dışardan bakıldığında kilise olduğunu çağrıştıran herhangi bir

109. Bu iddiayla ilgili olarak yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.
110. Demirhan, *"Keldanîler Artık..."*, 56

işarete sahip değildir. Kilisenin tavanı kubbesiz olduğu gibi, dışında çan kulesi ve çanı bulunmamaktadır. Kilisenin içindeki Hz. İsa, Meryem ve Azizlerin ikonları ile diğer bütün dinî süsleme sonradan ilave edilmişlerdir. Kilisenin içerisinde erkek ve kadınların ayrı ayrı oturabilecekleri sıralar, adak için mumlar, yardım sandığı, girişin sağında ve solunda aydınlatılmış ikonlar, kutsal sular -ki, girip çıkanlar bu sulara şehadet parmaklarını batırarak alınlarına sürerler- mevcuttur. Ayinin icra edildiği mekan normal zeminden biraz yüksekçe ve halılarla kaplı olup, papazın ayini yönettiği, üzeri işlemeli örtüyle örtülmüş büyükçe bir masa, gerekli yerlerde koltuk ve sandalyalar, bu mekanın hemen sağında papazın dinî kisvelerini giyip çıkardığı perdeyle bölünmüş küçük bir yer, bunun sol simetriğinde aynı şekilde diğer ayin görevlilerinin elbiselerini giydikleri bir küçük bölme bulunmaktadır. İç duvarların bazı yerleri ve özellikle ayinin icra edildiği mekandaki zemin değişik renkteki boyalarla süslenmiş, çiçeklerle ve mumlarla donatılmış olup, haç işaretleri fazlaca göze çarpmamaktadır. Kışın içeriyi ısıtmak için bir soba bulunmasına rağmen bu yeterli olmamaktadır.

St. Antuan Kilisesi'nin bodrum katı kullanılmadan bir kaç yıl önce Keldanîler ayinlerine İstanbul Tarlabaşı'ndaki eski Rum Katolik Kilisesi'nde devam ediyorlardı.[111] Ancak şu anda bilfiil kullanılmadığı için bu kilisenin içini görme imkânımız olmadı. Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi, Keldanîler'in bir kısmı ayinlerine İstanbul'un değişik adalarında dönüşümlü olarak devam etmektedirler. Bunlar genellikle Latin Katolik Kiliseleri olduğundan dolayı, bizim açımızdan herhangi bir orijinaliteye sahip değildirler. Bunun için bunlar hakkında bilgi vermeyi gerekli görmüyoruz.

111. Soysü, *Kavimler...*, 70

b- Diyarbakır'daki Keldanî Kilisesi

Diyarbakır'daki Keldanî Kilisesi taş malzeme ile bina edilmiş bir yapıdır. Ağaçtan olan iç giriş kapısında İngilizce, Fransızca ve Türkçe "Kaldani Kilisesi" yazılı olup, dış portalin hemen üstünde bazı hayvan figürleri (arslan, kedi vs.) göze çarpmakta, bunların arasında Arapça 1834 tarihi okunabilmektedir. Kilise son zamanlarda devamlı kullanılmadığı için bakımsız olduğu dikkat çekmektedir. Hatta Kilisenin pencerelerinden girilerek bazı tablolar çalındığı için, bunlar tamamen sıvayla kapatılmış, içerisi karanlık vaziyettedir. Bu hırsızlık olaylarının bir kısmı Emniyet'e intikal etmiş, çalınan bazı kilise eşyaları tekrar bulunmuştur. Kilisenin iç giriş kapısı oldukça küçük ve alçak olup üst tarafta Arapça bazı yazılar görülmektedir. Kilisenin içi bakımsız olduğu gibi, her taraf toz toprak içerisinde, eşyalar dağınık, tabloların bir kısmı kırık dökük, çok az sayıda olan sıra ve koltuklar düzensiz, ayin kitapları yıpranmaya yüz tutmuş bir haldedir. Kilisenin aydınlatma tertibatı tam olarak çalışmıyor. Çan kulesi bulunmasına rağmen, çan kilisenin içine alınmıştır. Ayinlerin yapıldığı kutsal mekan normal zeminden oldukça yüksektedir. Bu mekanın yanında küçük bir kaç odacık bulunmakta, bunlar bir çok eski eşyalarla doldurulmuş ve kullanılmaz durumdadır. Bu mekanın üç tarafında teslisi simgeleyen üç küçük pencere bulunmakta ve ışık buralardan girmektedir. Kilisenin içinde fazlaca süsleme, resimler ve haçlar mevcut değildir. Keldanî cemaatinin sayısı azaldığından bir çok yerde olduğu gibi, burada da Keldanîler ayinlerini Süryanîlerle birlikte başka kiliselerde sürdürmektedirler. Bu da Keldanî Kiliselerinin başına yukarıda açıkladığımız durumları getirmektedir. (Diyarbakır'a ikinci gidişimizde Keldanî, Süryanî ve Ermenîler'in bir arada Meryem Ana Kilisesi'nde ayinlerini icra ettiklerini gözledik. Bütün bunların sayısı Pazar Ayini olmasına rağmen yirmi kişiyi geçmiyordu).Bu durum o

kadar ilerlemiştir ki, kilisenin müştemilatından olan ve din adamlarıyla ailelerinin kaldıkları evler bile harap olmaya yüz tutmuş ve metrük bir hale düşmüştür.

Bir dönemler rengârenk giysili insanları içinde barındıran, beyaz giysili rahibelerin merdivenlerinde sohbet ettiği, vaftiz olacak çocukların ağlaştığı, ilahilerin her tarafa yankılandığı Diyarbakır Keldanî Kilisesi'nde, artık hiç bir hareket, hiç bir hayat belirtisi yok. Tek başına tarihin derinliklerinden gelen seslerle avunuyor. Bazalt kayadan yapılmış olan görkemli kilise sıcak yaz günlerinde ve soğuk kış günlerinde artık insansız...Eskinin o görkemli ayinleri artık yapılmıyor. Müzik sesi de duyulmuyor. Sadece Pazar günleri gelebilen, birkaç yaşlı cemaat kilisenin tek müşterisi. Kırık dökük birkaç tahta sıra, mihrapta plastik çiçekler, yerde kötü bir makina halısı...Artık gümüş şamdanlar, kök boyalarla yapılmış ikonlar yok, hepsi talan edilmiş.[112]

c- Mardin'deki Keldanî Kilisesi

Mardin'deki Keldanî Kilisesine gelince; burası şehrin ana caddesinin üzerindedir. Caddeye bakan dış giriş kapısı pek kullanılmadığından olsa gerek, biz başka bir kapıdan girdik. Bir kaç kat yukarı çıktıktan sonra tekrar aşağı indik ve kilisenin içerisine ulaştık. Kilisenin üst katlarındaki evlerde halen aileler oturmakta ve hareketli bir görünüm sergilenmektedir. Diyarbakır Keldanî Kilisesi'nin aksine burası oldukça bakımlı, temiz ve düzenlidir. Kilise taştan yapılmış olup, dış giriş kapısı demirdendir. Kapının üzerinde beyaz renkli, dikkat çekici ve büyükçe bir haç işareti bulunmaktadır. Kilisenin portali ve içerisi taş ve fresklerle süslenmiş olup, çok sayıda haç, Hz. İsa, Meryem ve Aziz(e)lerin tablo, resim ve ikonlarıyla iç mekan dikkat çekmektedir. Bu tablo, resim, renk ve ışık cümbüşü

112. Demirhan, *"Keldanîler Artık..."*, 54

özellikle ayinin yapıldığı yerde daha da çok göze batmaktadır. Bu ayin yerinde Hz. İsa zamanından kaldığı ifade edilen bir kutsal ayna, (ikinci gidişimizde bunu göremedik) büyükçe ve süslemeli bir çok şamdan, ikonlarla ve işlemeli kumaşlarla kaplı bir kubbe bulunmaktadır. Bu kutsal mekan, demir ve ağaçtan, işlemeli bir çevirme ile cemaatin bulunduğu yerden ayrılmış olup, cemaatin ayin esnasında oturdukları sıralar da süslü ve bez döşemelidir. Cemaat mahallinin hemen arka kısmında perdeyle ayrılmış bölmeler mevcuttur. Günah itirafında kullanılan tahta mekan ve vaftiz kurnası burada âtıl halde bekletilmektedir. Kilisenin çanı ve çan kulesi, kulenin tepesinde de haç işareti bulunmaktadır.

Keldanî Kiliseleri'nin yapı özellikleriyle ilgili olarak kendi gözlemlerimize dayanan bu açıklamalardan sonra yazılı kaynaklardaki bilgilere geçmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

d- Genel Olarak Keldanî Kiliseleri:

Keldanîler'de Kilise'ye *Cita* denmektedir. Keldanî Kiliseleri'nde daima belirli bir yöne doğru yönelme zorunluluğu vardır. Bütün Doğu Hıristiyan inançlarına paralel olarak mihrap doğuya bakar. Normal zeminden daha yüksek olan kutsal mekan, yani *sunak* (*Kutak* veya *Medipha*) kubbeye kadar çıkan bir duvarla nef'ten ayrılmış olup, ortasından bir kapı açılmıştır. Bir perde ve iki ağaç kanat kutsal yerin kapısını oluşturmakta, bu kapı sadece ayin veya duanın bazı anlarında açılmaktadır. Kilisede ayin esnasında cemaat her zaman iki kategoriye ayrılmaktadır. Bir tarafta erkekler, diğer tarafta kadınlar bulunur. Kadınlar genellikle tahta kafesle saygısız nazarlardan korunmuşlardır. Bazı kiliselerde, kendilerine özel olarak tahsis edilmiş olan bölümlere çıkarlar. Kiliselerin çoğunda oturak ve sandalye bulunmaz. Rahipler gibi sade cemaat de, Türk usulü hasır veya halılar üzerine otururlar. Kiliseler Bizans türü ikon-

larla süslüdür fakat heykel yoktur. Ne herhangi bir armoni, ne org, ne de okunmuş su bulunmaktadır.[113]

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi kiliseler ev biçiminde, taştan yapılmış küçük yapılar olup, kadın ve erkekler, kiliselerde kendileri için ayrılmış ayrı yerlerde durmakla birlikte, bir arada ibadet ederler. Törenler oldukça seyrek yapılır, Kutsal Kitap yorumlarına ise daha da az rastlanır.[114]

Geleneksel formuyla bir Keldanî Kilisesi; dörtgen şeklindeki basit bir koridor, bunun doğu yönünde maketi andıran küçük bir yer ve en sonundaki bir taş duvardan oluşmaktadır. Perde ile örtülmüş tek bir kapı, sonrasında kilisenin diğer kısımlarından daha yüksekçe olan bir giriş yeri, din adamları sınıfının ve cemaatin aynı şekilde oturacakları bir kaç sıra, nihayet kilimlerle kaplanmış bir zemin bulunmaktadır.[115] Cemaatin bulunduğu bu zemine *Haykela* adı verilmektedir. Görebildiğimiz hiç bir Keldanî Kilisesi'nde kilimle kaplanmış bir zemine rastlayamadık. Hemen hepsi taş veya beton zemin şeklindedir.

İngiliz Angilikan misyonerlerinden *Ainsworth*, Duri'deki bir Keldanî kilisesinin tasvirini yaparken şöyle demektedir: Sunak yeri basitçe taştan bir masa şeklinde yapılmış olup, hemen arkasında oyuklar bulunan komünyon masası göze çarpar. Kilisenin bu kısmı kutsaldır. Sunağın hemen üstünde veya yanında, kilise hizmetlerinde kullanılan el yazması bir Yeni Ahit ve litürji kitapları bulunur. Ayrıca pirinçten bir haç, ayine davet için bir çan, bir buhurdan ve kutsal kadehin içine konulduğu iki tane temiz kap mevcuttur. Kilisenin içinde genellikle buna benzer şeyler bulunmaktadır.[116] Kiliselerde oturacak yerler olmadığı için kadın ve erkekler ayakta dururlar.

113. Janin, *Les Eglises...*,395
114. Stafford, *Irak Asuristanı'nda...*, 10
115. Von Euw, " *Chaldean Rite*", *N.C.E.*, III/ 431
116. Ainsworth, *Travels and...*,II/ 211

Bu nedenle küçük bir kilise bile çok sayıda insan alır.[117] Günümüzde ise bütün kiliselerde sıra ve koltuklar bulunmaktadır.

Rahip/din adamı sınıfından olmayan kimselerin, kiliselerdeki kutsal yerlere girmeleri yasaktır.[118] Genellikle köylerdeki Keldanî kiliseleri sağlam taştan ve kavisli bir çatıdan meydana gelmektedir. Bunların burç, çan ve çan kulesi gibi unsurları yoktur. Yerleşim alanlarının biraz yüksekçe bir tepesine inşa edilirler ve basit, temiz bir sıva ile sıvanırlar. Çoğunlukla giriş kapıları alçak ve oldukça dar olup, aynı anda bir kişinin, ancak eğilerek girebileceği tarzdadır.[119]

Kendisi de bir Keldanî olan *Surma Xanem* (Sürme Hanım) Keldanî kiliseleriyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "Kiliselerimiz sağlam taş ve bir tür iyi alçı taşından yapılmıştır. Kapıları genellikle günümüzde, kemerli fakat alçak yapılır. Kapılar çağdaş bir gelenek ürünüdür ve kilisenin kutsal dokunulmazlığına karşı olabilecek saldırılar düşünülerek tedbir alınmıştır. *Xananis'te Mar Giwergis Kilisesi* ve diğer eski kiliseler büyük kapılıdırlar. Kiliseler, İngiltere'de, topraklarında sürekli savaş olan bölgelerde yapıldığı gibi, kale ve toplanma kampları olarak kullanılmışlardır. Genellikle kendi toprakları üzerinde bir tepenin üstünde ve çevreleri meyve ağaçları ile, koruluklarla örülü biçimde inşa edilirlerdi".[120] "*Txuma'daki Rabban Petiyun* gibi bazı kiliseler yüksek dağ yamaçlarına kurulurken, *Tal'daki Mar Cabdiso* (Abdişo), ya da *Dez* (Dız)'deki *Mar Salita* gibi diğerleri de, çok eskiden kendilerini dünyevî isteklerden soyutlayarak yaşamış olan insanların küçük evlerini de aralarına alabilmek için uçurum kenarlarında, yontulmuş kayalara doğru yapılırdı. Tüm kilise katedralleri cemaatin

117. Ainsworth, *Travels and...*, II/ 212; Surma, *Doğu Asur...*, 27
118. Ainsworth, *Travels and...*, II/ 214
119. Ainsworth, *Travels and...*, II/ 227-228
120. Surma, *Doğu Asur...*, 27

yüzü doğuya dönük olabilsin diye, en doğu uca yapılırdı. Sunak, özellikle kuzey tarafında kiliseye ait kutsal eşyaların saklandığı *Bayt Quwanki* veya *Sakristi* denen bölümdedir ve genellikle Komünyon ayini için hazırlanacak olan ekmeğin pişirildiği ocak da bu bölümde bulunur. Ayin için ekmek pişirme işlemi Doğu bölgelerinin çoğunda olduğu gibi kilisede ve tören öncesi özel bir hazırlık süreci olarak gerçekleştirilir. Vaftiz töreni Bayt Quwanki'de ya da sahnın (büyük kiliselerin uzun, darca ve binanın diğer kısımlarından yüksekçe olan orta mekanı) kuzey kısmında bulunan başka bir bölümünde yapılır. Sunak sahından sağlam bir duvarla ayrılır ve içinde ancak bir kapı arası kalmıştır. Bu kapı arası bir perde ile örtülüdür ve ibadet veya ayinin belli bir takım bölümleri dışında her zaman kapalı kalır. Sunak ve tabiî olarak onunla aynı seviyede olan Bayt Quwanki (bir kilisenin deposu veya giyim odası), sahından üç kademe yüksektedir ve orta kademede *Sxinta* (okunuşu Şeçina)bulunur. Sxinta, İbranice'deki Keffaret Örtüsü'nden yayılan pırıltılar anlamına gelen *Sexina* kelimesi ile aynıdır. Ancak bizde Sxinta, üzerine dört incil ve bir küçük gümüş haçın konduğu, ipekle örtülü bir taş sandıktır/sehpadır. Bu nedenle bazen, *Haç Sehpası* diye de adlandırılır. Fakat bu isim esas olarak sahında kurulu olan ve üzerinde, girişte cemaatin öpmesi için haçların konulduğu diğer sehpalara verilir. Üzerinde İsa'nın çarmıha gerilişini simgeleyen değil de, sade ve düz haçlar kullanırız. Bu arada, İsa'nın yüzünün kazınarak resmedildiği haçlar Rusya'dan getirilmiştir".[121]

K- KİLİSE ÇANLARI VE HAÇ

Genellikle diğer hıristiyan kiliselerinde olduğu gibi Keldanîler için de çan ve haç önemlidir. Özellikle Roma Katolik Kilisesi'nin otoritesinden sonra bu durum daha da belirgin hale

121. Surma, *Doğu Asur...*, 28

gelmiştir. Kiliselerin iç mekanında göze çarpan en önemli motif haçlardır. Haçların çoğunlukla dikey olan kısmı yatay olanından daha uzundur.

Keldanîler'deki haç şekilleri zamanla bazı değişikliklere maruz kalmıştır. İlk önceleri yatay ve dikey hatlar birbirine eşit uzunlukta ve uçları kıymetli taşlarla süslü olan haçlar yaygın idi. Bunların örneklerine Rabban Hormizd Manastırı'nda, Ortaasya, Hindistan, Tibet ve Çin'deki Keldanî mezarlıklarında rastlanmaktadır. Daha sonraları ise, günümüzde de kullanılan ve dikey kısmının yatay hattan uzun olduğu haç şekilleri yaygınlaşmaya başlamıştır.[122]

Aslında Keldanî geleneklerinde ibadet için kiliseye toplamada çan çalmak yoktur, genellikle çanlar kiliseleri süslemek için içeriye asılır. Kilise çanının yerine Yunan Ortodoks *Semantron*'una benzeyen, ceviz ağacından yapılma, kalınlığı bir inç, genişliği bir ayak ve uzunluğu iki ayak olan, *Naqusa* (Çan) denen bir tahta kullanılır. Sesi daha iyi çıkarması için tahtanın üzerine delikler açılır ve başka bir tahta sopayla bunun üzerine vurulurdu. Tahtaya vuran kişi kural gereği Kutsal Üçleme'yi temsilen ilk defasında üç kez vururdu. Kutsal kitaplara göre *Naqusa*'ya vururken ilâhiler söylenmesi gerekirdi; bazı kişiler bu odun parçasından kulağa gerçekten hoş gelen güzel ritimler veya ezgiler çıkarmayı başarabiliyorlardı.[123]

Kiliselerin içerisindeki haçlar ağaçtan ve demirden olmakla birlikte çan kulesinin tepesindeki haçlar demirdendir. Ağaçtan olan haçların bir kısmı sade ve süslemesiz, bir kısmı ise Hz. İsa'nın çarmıha gerilişini simgeleyen figürlerle süslenmiştir. Ayrıca bezler üzerine işlemeli ve desenli haçlar da sık sık göze çarpmaktadır.

---

122. Şeyho, *Keldan...*, 82
123. Surma, *Doğu Asur...*, 33

Ainsworth'un tespitine göre haçın kolları Doğu bölgelerinde eşit olmaktadır. Haçlar Kiliselerin giriş kapılarında ve sunaklarda bulunur. *Haç* Keldanîler'in nezdinde bir işaretten daha çok, kurtuluşu/keffareti temsil eden bir alet fonksiyonunu görür. Haçlar pirinçten veya kiliselerin yapı taşlarından yapılmaktadır. Kiliselerin girişlerine de asılır. İlginç bir durum da, Keldanîler'in genellikle köylerinin girişlerine büyük taşlardan yapılmış haçları koymaları ve dindar hıristiyanların köye giriş çıkışlarda onu öpmeleridir.[124]

Kiliseye giren herkes ne zaman olursa olsun haçı öper. Ayin zamanı ise yalnızca haçı değil, ayinde görevli papazın da elini öperler. Eğer kilise bir yolun üzerinde değil de yakınında ise, kiliseye en yakın yolun kenarındaki bir taşa haç işareti kazınır ki, böylece yoldan geçenlerin yakınına kiliseyi taşımışçasına, insanların uzaktaki kiliseye varmaları gerekmeden bu haçı öperek selamlamaları sağlanmış olur. Haç işaretleri bir zamanlar İngiltere'de veya Avrupa'nın bazı yörelerinde olduğu gibi göze çarpacak şekilde yol kenarlarına konulduğunda, müslümanların dikkatini çekmesi riski vardı. Fakat büyük kayalara yontulmuş haç işaretlerinin zarar görme ihtimali oldukça azdır.[125] Bu son cümlelerdeki hükümler tarihî gerçekleri yansıtmamaktadır. Çünkü Müslümanlarla Hıristiyanlar yüzyıllarca bir arada ve barış içerisinde yaşamışlardır. Doğu Hıristiyanları bu hoşgörü ortamında inanç ve ibadetlerini istedikleri şekilde sürdürebilmişlerdir. "İslâm dini (Müslümanlar) tamamen hoşgörüden yoksun olan Ortaçağ Katolik Kilisesine oranla daha uygar ve insancıl davranmıştır".[126]

---

124. Ainsworth, *Travels and...*, II/ 209-210
125. Surma, *Doğu Asur...*, 35
126. Barker, *O'nun İzinde...*, 58

L- EVLİLİK VE DÜĞÜN TÖRENLERİ

Bir kaç nesil öncesinde erkekler için evlenme yaşı 14, kızlar için 12 idi. Daha sonraları bu erkekler için 16'ya, kızlar için de 14'e yükselmiştir. Evliliklerde genellikle bizim görücü usül dediğimiz yol izlenirdi. Yani oğlan ve kız istemese de, anne babanın dediği olurdu.[127]

Burakha denen evlilik merasiminin çok özel bir yönü yoktur; Bizans dönemi uygulamalarına çok benzer. Eşlerin taç giymesini ihtiva eder[128] ve bu ayin esnasında bir zil çalınır. Gelinin zili, kutsal su ve küçük bir haç; şarap dolu bir vazoya konur. Bu şarap kutsanmıştır ve daha sonra eşlerin her ikisi de bu kadehten içerler. Törenin en sonunda evlenecek adaylara papaz tarafından taç giydirilir.[129] Düğün törenleri bazen iki ile yedi gün arasında sürer[130] ve düğün Keldanîlerce *Xege* diye adlandırılır.[131]

Genellikle evlenme töreni iki bölümden oluşur: Kilisede Nişan ve Kutsama. Genç çift birbirine âşık olduğunda veya aileler iki genci birbirine uygun gördüğünde, damat adayının ailesi önce kızın evini ziyaret eder ve *biz şu gün nişan yapmaya geleceğiz* der. Ardından damat ve gelin adayı, nişan törenlerine vaftiz babalarını çağırırlar. Hepsi gelinin evinde, köyün papazı da orada bulunmak üzere toplanırlar. İlk önce papaz bu törenin yapılıp yapılmayacağından emin olmak için, kızın evine iki kadınla birlikte damadın nişan yüzüğünü gönderir ve *bu yüzük şu kişinin şu oğludur ki, size eşi olma teklifini sunmaktadır. Eğer bu teklifi kabul ediyorsanız, bu yüzüğü parmağınıza takınız, istemiyorsanız yüzüğü geri veriniz* derler. Gelin adayı konuşmaz,

127. Şeyho, *Keldan*, 12
128. Janin, *Les Eglises...*, 406
129. Von Euw, *"Chaldean Rite..."*, III/ 431; Verghese, *"East Syrian Worship"*, 166
130. Gabar Çiyan, *Süryanî-Kildanî IV*, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1993, 26
131. Çiyan, *Süryanî...*, 28

eğer teklifi kabul ettiyse yüzüğü parmağına takar ve bu durumda konuklara kızın istekli olduğu iletilir. Konukların arasında gelin ve damat bulunmaz, onların yerine aileleri ya da en yakın akrabaları temsilci olarak yer alır. Daha sonra papaz *Ey Babamız* duasını ve ayrıca bir küçük dua okur, gelinin ve damadın ellerini birleştirerek, gelinin temsilcisine *hiç bir baskı altında kalmadan bu kızı oğluna eş olarak kabul ediyor musun* ? diye sorar ve o da; *evet, kendi irademle kabul ediyorum* şeklinde cevap verir.[132] Daha sonra papaz aynı soruyu kızın babasına sorar. Nişan duaları bittikten sonra da, Kilise Yüksek Meclisi'nin Yasası gereği, çeyiz ve damadın vereceği hediyeler konuşulur; bu konuşmaların sonucunda kararlaştırılan şeylerin yazıldığı bir senet oradakiler tarafından imzalanır.[133] Daha sonra *Abuna,* yani papaz bu verilen hediyeleri vb. eşyaları kutsar.[134] Sıra bir kaç hafta veya ay sonra yapılacak olan Kutsama Töreni'ne gelmiştir. Kiliseye giderken damadın yanında vaftiz babası ve arkadaşları bulunurken, gelinin yanında vaftiz babasının dışında ona müzikle, şarkı söyleyerek ve dans ederek eşlik edecek olan nedime kızlar vardır. Evlenecek çift ve vaftiz babaları dışında herkes dışarıda kalır ve çift kiliseye girdiğinde; biri kadın, biri erkek olan vaftiz aileleriyle birlikte sunak'a yüzleri dönük beklerler. Daha önce de söz edildiği gibi, vaftiz ayinlerinde kendilerine verilmiş olan taçları giyerler. Papaz her seferinde olduğu gibi, *Ey Babamız* duası ile başlar. Duaların belirli yerlerinde çift birbirinin elini tutar. Gelin ve damat; ayrı ayrı, başlarının üzerinde kutsama duaları okunarak takdis edilirler. Kutsal Kitap ikisinin başları üzerinde tutularak okunur. Bunun ardından ikisi de aynı kupadan kutsanmış şarap içerler. Vaftiz babaları da aynı şeyleri yaparlar ve şarabın içine daha önce atılmış olan yüzükleri takarlar. Sonra da yeniden şarkılar ve

132. Surma, *Doğu Asur...*, 57
133. Surma, *Doğu Asur...*, 58
134. Çiyan, *Süryanî...*, 22

danslar eşliğinde damadın evine gitmek üzere kiliseden çıkılır, evin yakınına indiğinde pencerelerden ve çatıdan üzerlerine kuru üzüm saçılır.[135] Genellikle damat eve gelinden önce gelir, gelin ise, at sırtında veya günümüzde arabalarla eve getirilir. Avlunun kapısından içeri girmeden önce eline bıçağı alan gelin, kapının üzerine geleneksel haç işaretini yapar. Avludan eve doğru giden gelinin üzerine damdan şeker ve para atılır. Çocuklar bunları kapmak için yarışırlar.[136] Evli çift sonunda evliliklerini kutsayan papazın hazırladığı *Bayt Gnuna* (Gelin Odası) adı verilen odalarına geçerler. Bu düğün şenliklerinin sürdüğü üç gün boyunca komşuları yiyecekler getirir ve yine bu süre içerisinde evli çift ne isterse yerine getirilir. Düğünden bir ay sonra gelinin annesi gelip onları evine davet eder ve orada bir ya da iki hafta kaldıktan sonra gelinle damat kendi evlerine dönerler.[137] Düğün gününde köyün tüm ahâlisi ya oğlan evinde veya köyün harman yerinde yeni evlilerle halay çekerler. Düğünlerde Arapça, Kürtçe ve Surit dilinde şarkı ve türküler söylenir, yerler ve içerler. Bu şekilde düğün birinci günün öğle vaktinden, üçüncü günün gece yarısına kadar devam eder. Düğünden sonra yeni evlilerin akrabaları, evli çifti davet ederler. Şehirde ise, genellikle oğlan tarafı düğünü salonda yapar.[138]

Bu gelenekler ovalardakilerle dağlık bölgede yaşayanlar arasında farklılıklar göstermektedir. Bazı yerlerde kızların zorla kaçırıldığı olaylara varan gelenekler vardır. Kaçırma olayları Keldanîler'de daha az olmasına rağmen, Süryanîler'de bir hayli yaygındır. Keldanîler kaçırma olayına *Muereqta* der-

135. Surma, *Doğu Asur...*, 58
136. Çiyan, *Süryanî...*, 29
137. Surma, *Doğu Asur...*, 58; Çiyan, *Süryanî...*, 30
138. Şeyho, Keldan..., 12, 14

ler.[139] Erkek, gönül rızasıyla alamadığı kızı kaçırır ve sonuçta kız babası bunu kabullenmek zorunda kalırdı.[140]

Keldanîler arasında evlilikle ilgili olarak eskiden görülen geleneklerden birisi de şudur: Erkeğin babası yanına aileden bir genci de alarak atıyla kızın babasının evine gider ve eve girmesi imkânsız göründüğünde, kız ona verilinceye kadar kapıda bekler. Yüzük yaşlı bir kadına verilir ve bu kadın kızı bulma sorumluluğunu üstlenir. Genç kız isteksiz görünmeli ve saklanmalıdır. Kadın onu buluncaya kadar kız bu nazını sürdürür. Sonunda kıza kabul edip etmediği sorulduğunda genç kız isteksiz bir tavır takınarak; *Annem, babam ve erkek kardeşlerim bu konuda karar sahibidirler. Benim gibi küçük zavallı kız ne diyebilir ki?* şeklinde cevap verir. Sonra kız saklandığı yerden çıkarılarak ata bindirilir. Durumdan hoşnutluğunu belirtmek için damadın babasının dans etmesi gerekir. Nihayet kız kendi baba evinden uzaklaştırılır. Tüm genç erkekler tüfeklerini ateşler ve kendileri için bırakılmış olan tavuk vb., gelin ile birlikte kaçırdıkları şeyleri köylerine götürürler. Köye döndüklerinde, damat evin çatısında onları beklemektedir ve gelin geçerken bolluk ve bereketin simgesi olarak nar taneleri atar. Daha sonra kızın eve girmesine izin verilir ve dinî ayin başlar. Evde ikisi bir kupadan içki içerler ve ardından her ikisine de taç giydirilir.[141] Düğünün son gününde damat arkadaşları tarafından evden alınıp, köylerde dere kenarına götürülür ve yıkanır. Bu arada gelin de arkadaşları tarafından alınıp hamama götürülür. Küçük eğlenceler eşliğinde süslenip püslenir. Her iki olaya da *Xezne Masxoye* denilmektedir.[142]

Birçok toplumda görüldüğü üzere Keldanîler arasında da başlık olayı vardır. Kız tarafının aldığı başlığın bazen baba ta-

139. Çiyan, *Süryanî...*, 16; Surma, *Doğu Asur...*, 59
140. Şeyho, *Keldan...*, 12
141. Surma, *Doğu Asur...*, 59
142. Çiyan, *Süryanî...*, 28

rafından yenildiği olurken, bunun bir bölümünün kilisenin ihtiyaçlarını gidermek için verildiği de olmaktadır.[143]

Genellikle Hıristiyanlar herhangi bir mezhep farkı gözetmeksizin kendi aralarında evlenebilmektedirler.Ancak vaftiz edilen çocukların aileleriyle vaftiz babalarının aileleri kan bağı varmış gibi akraba sayıldıklarından, bunların çocukları birbirleriyle asla evlenemezler. Düğünde ilk ve en önemli misafir vaftiz ana ve babasıdır.[144]

M- CENAZE TÖRENLERİ

Eskiden Keldanîler'in yaşadığı yerlerde yeterince ilaç bulunmadığından, kırsal kesimdeki ölüm vak'aları genellikle veba, açlık, göç vb. sebeplerden kaynaklanırdı. Ölüm esnasında köy ahâlisi ölü evinin üzüntüsünü paylaşmak için toplanırlar ve erkekler cenazeye refakat ederler. Kadınlar ise ölü evinde, ölü sahiplerini de teşvik ederek ağlaşırlar. Ölüm esnasındaki geleneklerde bazı mübalağalara da rastlanırdı. Kadınlar Hıristiyanlık inancının ve bazı Doğu geleneklerinin etkisiyle siyahlara bürünürler, saçlarını kesmezler ve süslenmezler, belirli bir süre evden çıkmazlar ve *ağlatıcı kadınlar* çağırırlardı. Erkekler ise sakallarını kesmezler ve belirli bir süre çevredeki sevinç faaliyetlerine katılmazlardı.[145] Keldanîler'de taziyenin belirli bir yeri ve saati yoktur. Mezarlık genelde köyün dışında, ya bir tepenin üzerinde veya yüksek bir yerdedir. Her ailenin mezarlığı bir arada bulunur ve mezarlıklarda ölen kişilerle ilgili bazı bilgiler yazılır.[146]

Bir kişi öldüğünde önce papaz ve ardından da vaftiz babası çağrılır ve sonra üzüntülerini belirtmek, ölü sahiplerine yar-

143. Çiyan, *Süryanî...*, 18
144. Surma, *Doğu Asur...*, 27
145. Şeyho, *Keldan...*, 14
146. Şeyho, *Keldan...*, 15

dımcı olmak amacıyla komşular ölü evini ziyaret ederler. Herhangi bir ölüm olayında oraya ilk gelmesi gereken kişiler vaftiz a: ve babasıdır. Ölü kefene sarılmadan önce usullere uygun bir şekilde yıkanmalıdır. Ölen bir papaz veya diyakon ise, onu papazlar yıkarlar. Ölünün vücudu kefenlendikten sonra bir tabuta konur ve dört kişi tarafından, papazlar ve diyakonların ilâhileri eşliğinde kiliseye kadar taşınır. İlâhilerden biri *Üyelerimizden birinin aramızdan ayrılışıyla...* diye başlarken bir diğeri, *Ey havarilerin efendisi, onlar senin yüce merhametine güvenerk öldüler; Ve yine senin merhametin ve şefkatinle günahlarından arınacaklar...*, bir başkası da, *En sonunda gelerek ölene can verecek olan Yüce Kurtarıcımız, Kutsal İsa...* diye başlar. Kabir hazırlandıktan sonra defin işlemi yapılır ve başında ayin ve cenaze töreni icra edilir. Herkes ölü evine gidip orada bir şeyler yedikten, üzüntülerini tekrar belirttikten sonra evlerine dönerler. İkinci gün ölü için yeniden bir tören yapılır ve ölünün akrabaları, kilisenin kapısında fakirlere yiyecek dağıtırlar. Üç gün boyunca komşular yas evine taziyelerini bildirmek için gelirler. Üçüncü günde papaz sabah saat dörtte Qurbana yapmadan önce, yanında ölüye çok yakın bir kadın olmak üzere mezarlığa gider ve ölen kişinin mezarını tütsüler. Bu tıpkı kadınların İsa'nın mezarını ziyaret etmesine benzer. Bu adet, Paskalya Gecesi İbadeti'nin bir parçası olarak yerine getirilen anlamlı bir adettir. Yasta olan kişiye *Tanrı size ve ölünüze huzur versin ve ölünüzün yüzü Tanrı'nın nuru ile aydınlansın...* diye teselli verilirken, mezarların üzerine ışıklar yakılması ile amaçlanan, ölünün ruhunu aydınlatmak ve böylece ona huzur vermektir.[147]

Txuma gibi bazı yörelerde, mezarlara yiyecek de konur ve bunun yapıldığı köylerde yiyeceklerin ve lambaların konabilmesi için, mezarların kenarına küçük hücreler yapılır. Bu

147. Surma, *Doğu Asur...*, 60-61

adet son yıllarda kaybolmaya yüz tutmuştur. Sözü edilen bu adet Büyük Perhiz'den bir önceki Perşembe günü yerine getirilir ki, bu büyük gün *Tüm Ruhların Günü'dür*.[148]

148. Surma, *Doğu Asur...*, 61

BEŞİNCİ BÖLÜM / KELDANÎ DİN ADAMLARI SINIFI VE EĞİTİMLERİ

A- DİN ADAMLARI HİYERARŞİSİ

Keldanîler üç dinî rütbeyi kendi aralarında da üç dereceye ayırırlar:

a) Üç Diyakonluk; 1- Vaizci Diyakon, 2- Yardımcı Diyakon, 3- Diyakon.

b) Üç Papazlık; 1- Papaz, 2- Arkedikon, 3- Korpiskopos.

c) Üç Piskoposluk, 1- Piskopos, 2- Başpiskopos, 3- Patrik.[1]

Keldanîler'e göre *Başpiskopos* ile *Metropolit* aynı dinî ünvanlar olup, günümüzde daha çok Metropolit kelimesi kullanılmaktadır. Ancak yazılı kaynaklarda Başpiskopos tabiri öne çıkmaktadır. Türkçe'de *Şemmas*, Batı dillerinde Diyakon olarak

1. Surma, *Doğu Asur...*, 37, 64

ifade edilen rütbeye de Keldanîce'de *Şemaşa*[2] denilmektedir. Bazı kaynaklarda sık sık rastlanan *Kâhin* terimi Arapça olup, Keldanîce'de buna *Qasa* veya *Qasisa*, *Abuna*, Türkçede de *Papaz* denir. Keldanîler'de *Matran* kelimesi de *Papaz* için kullanılmasına rağmen bu, aslında Piskopos'a işaret etmektedir. *Patrik*'in karşılığında *Katolikos*'un kullanıldığı da olmaktadır.

Görüldüğü gibi Keldanîler, ruhbanlar arasındaki sınıflandırmayı, Batılılar'ın yaptığı gibi üç değil de dokuz dereceye ayırmaktadırlar. Daha doğrusu, evrensel olarak tanınmış ve benimsenmiş üç kademenin her birini tekrar üç alt gruba ayırırlar. Bu şekilde *İç Rütbeler* oluşturulur. Bu tarzda bir sınıflandırma başka yerlerde görülmemektedir.[3]

1- Patrik

Keldanî Kilisesi'nin başkanı Patrik'tir. Roma, ölmüş veya istifa etmiş olan patriğe varis olarak bir piskopos yardımcısı vermedikçe patrik; yüksek papazlar kurulunun idaresi altında bir araya gelmiş olan Rabban Hormizd baş papazı ile, asil ve kalıcı (orada oturan) piskoposlar kurulu tarafından seçilir. Seçim tutanağı, yeni seçilen kişinin onaylanmasını ve ona omuz atkısının gönderilmesini Papa'dan isteyecek olan *Congregation Orientale*'e, Roma'ya gönderilir. Patrik, sadakat yemini yapmak ve Doğulular'dan istenen özel formüle göre Papalığa itaat etmeye söz vermek zorundadır.[4]

Patrik'in seçimi ve onaylanması olayı Roma ile Keldanîler arasında her zaman istendiği şekilde olmamış, bu konuda bir çok ihtilaflar yaşanmıştır. Seçilen adaylar bazen Roma tarafından kabul görmediği gibi, baze de Roma'nın ön gördüğü adaylar Keldanî cemaati tarafından benimsenmemiştir.

2 Şemeşe veya Şemaşa; İlahiyat öğrencisi, Papaz Okulu öğrencisi, Rahip yardımcısı anlamlarına gelmektedir
3. Surma, *Doğu Asur...*, 62
4. Janin, *Les Eglises...*, 424

Özellikle bu tip olaylar XVI. yüzyıldan sonra daha da artmıştır.[5]

Keldanî Patriği resmî olarak *Babil Patriği* ünvanını taşır ve Bağdat'ta oturur. Yetki alanı içerisinde Türkiye, Suriye, Mısır, İran, Irak ve Lübnan'daki Keldanîler bulunur.[6]

Patrik, Keldanî dinî Hiyerarşisi tarafından seçildikten sonra, Roma tarafından tasdik edilmeden önce dahî makamına oturabilir. Bu kanunî seçim patriğe, patrik olmaya hak kazandırır ve Papa'nın onayı ise o makamın haklarını kullanmaya yetki verir. Seçilen ve Roma tarafından tasdik edilen Patrik'e hükümlerini icrada şunlar yardımcı olur:

1) Piskoposların idaresiyle ilgili olarak, Keldanî dinî hiyerarşisi tarafından;

2) Her 20 senede bir kere olarak veyahut patrikçe uygun veya gerekli görüldüğü takdirde (mesela açık kalan piskoposlukları doldurmak, bir yenisini tesis etmek veya bir piskoposluğu bölmek için) bütün hiyerarşinin Patrikî Sinodları tarafından;

3) Kilise Mahkemesi'nin bir kısmı olan Daimî Sinod tarafından; (Ki Patrik bunu, kutsal kanunların usulüne göre tayin etmek ve patrikliğin en önemli meselelerini görüşmek için, en azından senede üç defa toplantıya çağırmalıdır). Bu daimî sinod, patrik başkan olmak suretiyle, dört piskopostan oluşur, fakat yine patrik başkan olmak suretiyle, iki piskopostan oluşan bir patrikî heyet de onun yerine geçebilir.

4) Kilise mahkemesinin geri kalan kısmı tarafından.[7]

Patrik az önce ifade edildiği üzere genellikle *Babil Patriği* ünvanını taşır ve Bağdat'ta oturur. Kendisine tahsis edilen bölgede kurulmuş olan patrikliğin bütün illerini/bölgelerini ziya-

5. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 427 vd.
6. Janin, *Les Eglises...*, 424; Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 427; Von Euw, *"Chaldean Rite..."*, III/ 431
7. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 429-430

ret etme hakkı vardır. Patrik bu bölgeleri en az on yılda bir ziyaret etmelidir.[8]

Patrik, doğrudan veya piskopos ünvanlı patrik yardımcılarıyla, Bağdat ve Bağdat'a bağlı çevreleri, yani Musul ve civar köyleri, Suriye ve Mısır'da bulunan iki patrik vekilliğini içine alan başpiskoposluğu yönetir. 1830'dan beri daima yanında başpiskopos ünvanlı patrik yardımcısı (naibi) bulunmaktadır. Patrik'in piskoposluğu, bütün kendine bağlı yerlerle birlikte hemen hemen Keldanî inancındaki Katoliklerin yarısını içine almaktadır. Sivil açıdan 1914'e kadar Keldanî milletinin başı o idi. Türk ve İran idareleri nezdinde milleti o temsil ediyordu. Bunun için Osmanlı makamları tarafından onaylanmak ve oradan ünvan beratı almak zorundaydı. Piskoposlar da benzer yetkilerden faydalanıyorlardı. Bütün bu imtiyazlar, I. Dünya savaşı ve o tarihten itibaren, Doğu'da meydana gelen karışıklıklar sonrası kaldırıldı.[9]

2- Piskopos veya Metropolitler

Piskopos veya Metropolitlerin seçimi şu şekilde yapılmaktadır: Papazlar ve piskoposluğun ihtiyacını temin eden hatırı sayılır kişiler, adayların lehine basit ifadelerden oluşan bir liste verirler. Patriğin başkanlığında, din işleri kurulunda (Sinod) toplanan piskoposlar bu listeden veya dışarıdan kendileri için en uygun olan kişiyi seçerler. *Congreatin Orientale* yapılan seçimi onayladıktan sonra patrik, seçilen kişiyi takdis eder ve Papa adına ve vekâlet gereğince o da kilise kurumunu temsil eder. Eskiden seçim Türk hükümetinin de onayına bağlıydı.[10] Piskoposların seçiminde, seçici kurul üyelerinin bizzat orada hazır bulunmaları mümkün olmayınca, posta yoluyla danışılır

8. Janin, *Les Eglises...*, 424
9. Janin, *Les Eglises...*, 425
10. Janin, *Les Eglises...*, 425

ve gaybubette reylerini verirler. Patrikle piskoposun seçimi arasındaki fark şudur: Piskopos takdis olmadan (yani makamına girmeden) seçimi Papa tarafından tasdik edilmelidir.[11] Patrik için ise bu şart yoktur.

3- Papaz ve Diyakonlar

Papaz'ın karşılığı olarak Keldanîce'de *Qaşa* terimi kullanılır. Genellikle evlenmemiş olan din adamlarına (Papazlara) da bir saygı ifadesi olarak Abuna denilmektedir. *Abuna, Peder* yani *Babamız* anlamına gelmektedir. *Diyakon*'a ise, *Şemmas* denilmektedir.

Diyakon, Batı'da kilisede papaza yardımcı olarak görevlendirilen kişi ile hemen hemen aynı işi görür. Bu memuriyet ruhbanlık rütbesinin sürekli ve düzenli bir alt sınıfıdır. Diyakon olmak papazlığa yükselmek için yeterli bir basamak değildir. Diyakonluğa atanan kişi hep bu görevde kalır ve görevinin gerektirdiği işlerle uğraşır. Bir papaz Qurbana ayinini yaparken, ayinde diyakonun katkıda bulunması gerekli bölümler olduğundan, kendisine yardımcı olması için yanına bir diyakon veya bu kapasitede bir papaz almalıdır. Çünkü bir papaz tek başına böyle bir ayini baştan sona yürütemez. Bu gereklilik Qurbana ayini dışındaki diğer dinî ayinler için de geçerlidir. İkinci diyakon veya yardımcı diyakon ve vaizin diğer iki rütbesi artık hemen hemen hiç kullanılmıyor. Fakat daha faydalı olacağı düşüncesiyle bu iki derecelendirme, kilisenin başka alanlarında yapılıyor.[12]

Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla, din adamları teşkilatında papazdan daha aşağı rütbede olan ve ayinlerde ona yardımcı olanlara Diyakon, Doğu'da ve Türkiye'deki tabiriyle *Şemmas-Şemaşa* denilmektedir. "Doğu geleneğine göre, papaz

11. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 430
12. Surma, *Doğu Asur...*, 65

çömezi yardımcılığına kadar olan rütbelerde evlenmek yasak değil ve bunlar da papaz olabiliyorlar. Ancak evlenen bu papazlar piskoposluk rütbesine yükselemiyorlar".[13]

Keldanîler Roma'nın otoritesini kabul ettikten sonra her an Roma'nın müdahalesiyle karşılamışlardır. Nitekim "Keldanî Patrikliğine ait yeni uygulamalarla birlikte, papazların tayini ve takdisi ile ilgili 12 seremoni 1957 yılında Roma'da kabul ve ilan edilmiştir".[14]

B- PİSKOPOSLUK BÖLGELERİ VE ÜYELİKLER

Piskoposluk bölgeleri tarihî süreç içerisinde daima değişiklik gösterdiğinden sayılarını ve bölgelerini kesin olarak tespit etmek oldukça zordur. Bu bölgeler idari yönden bazen bir yerden başka bir yere nakledilirken, bazen tamamen kaldırılmış veya birleştirilmiştir. Yazılı kaynakların verdikleri bilgiler o andaki durumu göz önünde bulundurduğundan, bu kaynaklar piskoposluk bölgelerinin tayin ve tesbitinde her zaman birbirleri ile uygunluk göstermemektedir. Bu piskoposluk bölgelerinden bir kısmı tanesi daha önce Türkiye'nin sınırları dahilindeydi. Daha sonraları bunlar lağvedilmişlerdir. Ancak bütün bunlara rağmen yine de biz burada, yazılı eserlerdeki bilgileri vermekle yetinmek durumundayız.

Birleşik Keldanî Patrikliği, 1914 yılında, Patrik tarafından yönetilen Musul Başpiskoposluğu dışında, Diyarbakır, Kerkük, Siirt ve Urumiye olmak üzere 4 başpiskoposluktan (bazen Azerbaycan da başpiskoposluk bölgelerinden birisi olarak zikredilmektedir[15]) ve Akra, Amadiya, Cizre, Mardin, Salamas, Sena, Van ve Zaho olmak üzere 8 piskoposluktan oluşuyordu. Bağdat, Kerkük, Musul, Sena ve Urumiye olmak üzere 5 metropolit, 1953'de Basra'da meydana getirilmiş bir başpiskopos ve

13. Janin, *Les Eglises...*, 426
14. Von Euw, *"Chaldean Rite..."*, III/ 431
15. Gardner, *The Faiths of...*, I/ 492

Akra, Amadiya, Cizre, Salamas ve Zaho'da olmak üzere 5 piskopos bulunmaktadır.[16]

Başka bir kaynakta piskoposluk bölgeleri ve üyelikler şu şekilde sıralanmaktadır:

1 Patriklik bölgesi Bağdat'ta, 3 Metropolitlik bölgesi Kerkük, Urumiye ve Sena'da, 1 Başpiskoposluk bölgesi Basra'da, 7 Piskoposluk bölgesi Amadiya, Zaho, Akra, Musul, Alkoş, Halep ve Beyrut'ta bulunmaktaydı. Bu 12 piskoposluk Türkiye ve Rau (Hindistan)'da bulunan 2 patriklik temsilciliği ve yakın Doğu ülkeleriyle beraber patrikliğin kanunî mıntıkasını teşkil eder. Bu bilgiler 1963 yılına aittir. Piskoposluk bölgeleri olmayan (Beyrut'un muavini ile Bağdat'ın yardımcısı) iki tane şahıs ile hiyerarşinin toplamı 1965'te 14'ü buldu.[17]

Günümüzde Bağdat, Basra, Musul, Kerkük, Erbil, Akra, Alkoş, Amadiya, Zaho (Irak); Tahran, Urumiye, Ahvaz (İran); İstanbul, Halep, Beyrut, Kahire ve Detroit (A.B.D.)'de Piskoposluklar bulunmaktadır. Ayrıca dünyanın değişik yerlerinde 10'dan fazla Patrik Vekilliği bulunmaktadır.

C- BAĞIMSIZ PAPAZ SINIFI'NIN YETİŞTİRİLMESİ

Papaz sınıfının formasyonu için birçok kurumlar mevcuttur. 1806'da Musul'da kurulmuş, 1873'ten 1882'ye kadar kapatılmış olan Papaz Okulu 40 kadar papaz ve 4 tane de piskopos yetiştirmişti. Patrik Emmanuel II.Thomas tarafından büyütülen kurum, büyük kısmı Patriklik Başpiskoposluğu'na ait olan ortalama 25 öğrenciye sahipti. 1877'de Fransız Dominikanlar tarafından kurulmuş olan *Süryanî-Keldanî Papaz Okulu*, 1882'de Yüksek Papaz Okulu oldu ve 1906'da onaylandı. Buranın yönetimi Dominikan papazlara ve doğrudan bağlı olduğu Havarilik temsilcisine emanet edilmiştir. Kuruluşundan itiba-

16. Janin, *Les Eglises...*, 425-426; William E. Addis and Thomas Arnold, *A Catholic Dictionary*, London, 1916, 141; *Ana Britannica*, XIII/ 148
17. Rabban, *"Chaldean Rite*, III/ 430

ren, Keldanî (yani Katolik) inancında 10 piskopos ve çok sayıda papaz yetiştirdi. 1914'te Keldanî inancına sahip olan 25 öğrenci vardı. 1931'de ise 23 öğrenci mevcuttu. İran Rezayyeh (Urumiye)'de Lazaristler tarafından yönetilen ve 25 öğrencisi olan bir yüksek papaz okulu vardı. Diğer gençler *Roma Propoganda Papaz Okulu*'nda; *Beyrut'ta Cizvit Papazları Doğu Papaz Okulu*'nda (1914'te 7, 1925'te 2 öğrencisi vardı); Capucin papazları tarafından sorumluluğu yüklenilen *Saint-Louis de Pera Okulu*'nda (bu okul İstanbul'daydı ve 1914'te 9 öğrencisi vardı) eğitimlerini gördüler. Beyrut Doğu Papaz Okulu 15, İstanbul'daki okul da 5 Keldanî papaz yetiştirdi. Nihayet bir kısmı da manastırlarda, özellikle Rabban Hormizd Manastır'ında daha kısıtlı bir formasyon aldılar.[18]

Bir çok papazın mali durumu oldukça belirsizdir. Kendi elleriyle yaptıkları işden kazandıkları, cemaat tarafından verilen ücretler ve sadaka ile yaşarlar. En azından köylerde durum böyledir, fakat şehirlerde daha iyidir. Çeşitli eserleri bilhassa okulları desteklemek, kiliselerin ayakta kalmasını sağlamak ve geliştirmek için Keldanî papaz sınıfının güvendiği merci Batı Katolikleri'nin vereceği sadakalardır.[19] Fakat bu beklentiler geçmişte ve günümüzde çoğunlukla boşa çıkmıştır. Batı Kiliseleri'nin Keldanî Kilisesi'ni her zaman ikinci sınıf hıristiyan olarak gördüklerini ve bu yüzden de her hangi bir yardımda bulunmadıklarını belirten bazı cemaat üyeleri bu durumun duyurulmasını bizden talep etmişlerdir. Batı'nın bu ilgisizliğini *çünkü biz doğulu hıristiyanlarız* şeklinde açıklamaktadırlar.

Rahip ve rahibelerin ikamet edeceği özel manastırlar olmadığı için, kiliselerin hizmetine bakan rahip ve rahibeler kilise binalarında kalmaktadırlar. Bazı gençler de ailelerinin ya-

18. Janin, *Les Eglises...*, 426
19. Janin, *Les Eglises...*, 427

nında b..ire olarak yaşarlar. Resmî olarak tanınmayan ve piskopos tarafından takdis edilmeyen bu gençlere *Rahbanyate* adı verilmektedir. Bazen dağlarda çobanlık yaptığı halde ders veren keşişlere de rastlanmaktadır.[20]

D- DÜZENLİ DİN ADAMI (PAPAZ) SINIFI

Keldanîler'de dinî hayat *Rabban Hormizd* (Saint Hormizdas Antonin) tarikat mensuplarının hayatıyla takdim edilir. *Antonin Keşişleri* et ve şarabı sadece Noel ve Paskalya'da kullandıkları için oldukça sade bir hayat sürerler. 1908'de teşkilatlandırılan keşişlerin sayısı, 40'ı papaz olmak üzere sadece 75 tanedir. Keşişlere mahsus üç tane de manastır bulunmaktadır: 1) Rabban Hormizd Manastırı (Musul'un kuzeyindedir), 2) *İmmanulee Conception Manastırı* (Alkoş yakınındadır), 3) Mar Guerguis (Saint Georges) Manastırı (bu da Musul yakınındadır). Bağdat'ta teşkilatlandırılmış rahibeler; 45 yeminli rahibe, 5 rahip yardımcısı ve 5 de rahibe olmak isteyenlerden ibarettir. Rahibeler için 5 de manastır bulunmaktadır. Bunlar okul, barınak/sığınak ve öksüz yurtlarıyla uğraşmaktadırlar.Bu saydıklarımız 1952 yılında tesbit edilen kuruluşlardır.[21]

Keldanî Keşiş Teşkilatı erkekler için bir tarikat ve kadınlar için de bir cemaata indirilmiş durumdadır. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi St. Hormizdas isimli *Antonine Tarikatı* 29 Mart 1808'de Rabban Hormizd Manastırı'nda, Mardin'li Gabriel Dumbo tarafından tesis edildi. Anayasa nizamnameleri 29 Mart 1830'da Roma tarafından uygun bulundu. Bu tarikat, Keldanîler için bir kudsiyet kaynağı olmuş bir çok misyoner papazı yetiştirmiştir ki, bunlar binlerce Nasturî'nin Keldanîliğe dönmelerine katkıda bulunmuştur. Hatta, din adamlarından bir kaçı (meşhur patrik Joseph V. Audo da dahil) bu tarikata

20. Surma, *Doğu Asur...*, 53
21. Janin, *Les Eglises...*, 427

intisab etmişti. Bu tarikatın 1963'de 51 papaz ile 12 aday barındıran üç tane dinî evi vardı. Adaylık kısmı şimdi Bağdat'tadır. *Günahsız/lekesiz Meryem Kızları* isimli Keldanî cemaati 7 Ağustos 1922'de, o zamanki patrik olan Joseph Emmanuel II.Thomas'ın teşvik ve himayesi ile Korpiskopos Antun Zebunî tarafından tesis edildi. Gençlere okullar ve yetimhane gibi hayır müesseseleri ile dinî eğitim sağlar. Bu Keldanî cemaata ilaveten Üçüncü Muntazam St. Dominik Tarikata bağlı olan *Sena'lı St. Katerina Dominikan Kız Kardeşler Cemaati* vardır. Bu cemaat Keldanî, Süryanî, Ermeni *mezhepler arası* olup, Musul'da 1894'te tesis edilmiş, 1927'de Dominikan Tarikatı ile kardeşlik bağları kurmuş ve 1935'te papalık tarafından meşruiyeti tasdik ve kabul edilmiştir.[22]

E- SEKÜLER PAPAZLAR (KİLİSEDE GÖREVİ OLMAYANLAR) SINIFI'NIN EĞİTİMİ

Seküler kelimesi Ortaçağ'da bizzat kilise tarafından kullanılan bir kelimedir. Bilindiği gibi Hıristiyan din adamları, o gün olduğu gibi bugün de fonksiyonları itibariyle iki sınıftır: Birincisi, doğrudan kilise içinde görev alan, dinî ayinleri yöneten kimseler, ikincisi ise, kilise dışında sosyal faaliyet gösteren, Hıristiyan cemaatlerine hizmet eden din adamlarıdır. İşte, kilise dışında hizmet veren din adamlarına *kilisenin dışında* anlamına gelen *seküler* denmiştir. Ancak, laik kelimesi gibi bu seküler kelimesi de anlam değiştirerek, eskiden ifade ettiği anlamın tam zıddı bir mâna kazanmıştır.[23] Giriş mahiyetinde olan bu kısa bilgilerden sonra seküler din adamları sınıfının eğitimi konusuna geçebiliriz.

Bunların meslekî eğitimi şu yollarla sağlanır:

---

22. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III/ 430; Janin, *Les Eglises...*, 427; Atiya, *A History of...*, 279

23. Mehmet Bayraktar, *İslam Gerçeği Kitabı Üzerine*, Fecr Yay., Ankara,1995, 95

1) *Piskoposluklar arası Keldanî patrikliğinin St. Peter Seminari'si.* Bu, Raphael Masadji tarafından Musul'da 1866'da kurulmuş, 1960'a kadar Keldanî papazlar tarafından idare edilmiş daha sonra Bağdat'a aktarılmış olup, Keldanî-Malabar Karmelit Keşişlere emanet edildikten sonra Cizvit Papazların idaresine geçirilmiştir.

2) *1877'de Musul'da tesis edilen Süryanî-Keldanî St. John Seminari'si.* Bu, papanın murahhaslığının gözetimi altında olup, Fransız Dominik Keşişleri tarafından idare ediliyor. Keldanî ve Süryanî öğrenciler her yıl buraya kabul olunur ve her bir mezhep öğrencileri için biri Keldanî diğeri Süryanî, iki papaz ayinleri yönetir.

3) *1950'de Sena (İran) metropoliti Mar Joseph Cheikho tarafından Tahran'da kurulan piskoposluk arası ikinci derece St. Joseph Seminari'si.*

4) *1963'te Kerkük'te, Kerkük metropoliti Mar Raphael Rabban tarafından kurulmuş piskoposluk tali seminari'si.* Bu, piskoposluk papazları tarafından idare edilir.

5) *Urumiye'nin Keldanî ön Seminari'si.* Bu, Salamas (İran)'ta Vincenti Keşişleri tarafından kurulmuş başlıca seminari olup, 1934'te kapatıldıktan sonra 1951'de tekrar açılmıştır. Üstün yetenekli papazlar, münasip icazet derecelerini kazanabilmek ümidiyle Roma, Paris, İstanbul veyahut Beyrut'a giderler. Cismanî papazlar kanunlarca bekârlık hükmüne tâbi tutulmamalarına rağmen, bu hükme büyük itibar gösterirler. Pek az sayıda evli papaz bulunmakta olup bunlar da Nasturîlik'ten dönmedirler.[24]

24. Rabban, *"Chaldean Rite"*, III / 430

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Buraya kadar yapılan açıklamalardan, Keldanîler'in dinî ve kültürel gelişimleri, Keldanî Kilisesi'nin ayin, uygulama ve yaşayışları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Günümüzde küçük bir Hıristiyan topluluğu olarak Türkiye ve değişik ülkelerde yaşayan Keldanîler'in önemli vasıflarından birisi, Doğu'da varlıklarını sürdüren Roma'ya bağlı Katolikler olmalarıdır.

Bulgularımıza göre Keldanîler'in sayısı gittikçe azalmakta ve şu anda, yeryüzündeki toplam nüfusları 1 milyon civarında tahmin edilmektedir. Keldanîler'in önemli özelliklerinden biri de, dillerinin Hz. İsa'nın konuştuğu dil olmasıdır.

Keldanî teriminin menşe'i ve anlamı konusunda sayısız iddia ve teoriler ileri sürülmüştür. Bu da birçok karışıklığa neden olmuştur. Bu karışıklığın birinci derecede sebebi Keldanîce ve akraba dillerdir. Ayrıca eski Mezopotamya'nın etno-dinî ve sosyo-kültürel yapısı da sebeplerden biri olarak tespit edilmiştir. Bu terim Eski Ahid'de sık sık geçmekte, kök olarak değişik kelimelere bağlanmaktadır. Fakat tarih sahnesine savaşçı bir topluluk olarak çıktıkları ve daha sonra medeniyet alanında ilerleme kaydettikleri görülmektedir. Keldanî terimi ile ilgili farklı birçok görüşleri, Keldanîler'in kökenini, diğer topluluklarla olan ilişkilerini Giriş bölümünde inceledik. Keldanîler'in Irak'ın *Kalde* bölgesine mensup oldukları, *Keldanî* tabirinin de bu bölgenin insanları anlamına geldiği, Kürt ve Kelt terimleriyle hiçbir yakınlığının olmadığı ifade edilmiştir.

Keldanîler'in Hıristiyanlık'tan önceki genel durumlarını inceledikten sonra, onların bu devirde yıldızlarla uğraşanlar, matematikçiler, sihirbazlar olarak nitelendirildikleri, aynı zamanda medeniyet tarihine birçok katkılarının olduğu, bunların başlıcalarının Astroloji, Matematik, Felsefe ve Ölçü Birimleri alanında gerçekleştiği görülmüştür. Bu bağlamda Keldanî etkisinin, başta Yahudiler olmak üzere Yunan, Roma, Mısır vb. medeniyetler üzerinde hissedildiği kaynaklarda zikredilmektedir.

Hıristiyanlığın Doğu'da yayılışı esnasında, bu dinin ilk önce Suriye, Antakya ve Urfa'da Keldanîler'le (bu devirde Asurlar veya Ârâmîler olarak anılmaktadırlar) karşılaşmış, bunun sonucunda Nastur'un *Diofizit* doktrinine dayanan ve Nasturîlik olarak adlandırılan akım Keldanîler arasında taraftar bulmuştur. Nastur'un *Kristolojik* ve *Mariyolojik* görüşleri, O'nun aforoz edilmesine neden olmuştu. Batı Kilisesi'nin bu aforozuna karşılık Nasturîlik kısa zamanda Orta Asya, Çin ve Hindistan'ın içlerine kadar nüfuz etme imkânı bulmuş oldu.

Bu zaman zarfında Doğu Hıristiyanlığı da mezheplere ayrılmaya başlamış ve bunlar birbirlerini heretik olmakla suçlamaya devam etmişlerdir. Nasturîler İsa'da insanî ve tanrısal olmak üzere iki tabiatın bulunduğuna, Meryem'in Tanrı Anası olmadığına inanırlar. Bu görüşler onları Katolikler'den ayırmaktadır. Bundan dolayı Nasturî Kilisesi'nin dinî hiyerarşisi de kısaca özetlenmiştir.

Keldanî Ayin Usulü'ne bu isimlendirme değişik nedenlerden dolayı verilmektedir. Eskiden Mezopotamya'da yaşadıkları Kalde bölgesine nisbeten bu adı almışlardır. Ayrıca, Efes Konsili'nin (M. 431) öğretilerini reddetmelerinden dolayı da *Nasturî Ayin Usulü* olarak anılmaktadır. Hıristiyanlık içerisinde bu terim ilk önce, Nasturîlik'ten ayrılan Kıbrıs'lı Nasturîleri ifade etmesi için, 1445'de Papa IV. Eugenius tarafından kullanılmıştır. Buna göre artık onlar heretikler olarak değil *Keldanîler* şeklinde çağrılmış, daha sonra, Patrik seçiminin amcadan yeğene tevarüs etmesine ve aynı aile içerisinde devam edip gitmesine itiraz eden Mezopotamya Nasturîleri'nden bir grup, bunun çözüm yolu olarak Roma'ya bağlanmayı ve Patrikler'in Papalık tarafından atanmasını tercih etmiştir. 1552 yılında Patrik olarak seçilen *Sulaka*'nın bu ünvanı, 20 Şubat 1553'de Papa III. Julius tarafından onaylanmış ve O'nu *Babil, Keldanî ve Doğu'nun Patriği* olarak ilân etmiştir. Böylece Keldanî Kilisesi resmen doğmuş oldu. Ancak bu birleşme hareketi büyük engellerle karşılaştığı gibi Diyarbakır, Mardin ve Musul'daki Nasturîler arasında şiddetli mücadeleler başgöstermiştir. Aynı çekişme din adamları arasında da görülmüş ve bazıları katledilmiş veya tutuklanmıştır. Roma ile gerçek anlamda birlik kurma üç yüzyıldan uzun bir süre aldıktan sonra nihayet 1830'da tamamen hedefine ulaşmayı başarmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Keldanîler *millet* statüsüne bağlı olarak yaşamışlar ve azınlık haklarından faydalanmışlar, kendi

kiliselerinde ve okullarında serbestçe inançlarını sürdürdükleri gibi, hakları devlet tarafından da korunmuştur. Osmanlı Devleti zamanında Diyarbakır, Mardin, Maraş, Urfa, Bitlis, Siirt, Van, Hakkari, Halep ve Bağdat gibi yerlerde yaşamakta olan Keldanîler şu anda Türkiye'de sadece İstanbul, Diyarbakır, Mardin ve Mardin'in birkaç ilçesiyle birlikte Mersin'de bulunmaktadırlar. I. Dünya Savaşı'nda Rusya ve bazı Batı Devletleri tarafından kışkırtılarak bağımsızlık hayali mücadelesine sürüklenmişler, bu da gerçekleşmeyince Türkiye'den ayrılmak durumunda kalmışlardır. Türkiye'deki toplam sayılarının 500 (beş yüz) kişi dolaylarında olduğu ifade edilmektedir. Bu sayı Batı Ülkeleri'ne doğru cereyan eden yoğun göçten dolayı hızla azalmaktadır. Bu göç olayı aynı şekilde devam ederse, bir kaç yıl sonra Türkiye'de Keldanî nüfusunun kalmayacağı tahmin edilmektedir. Keldanî cemaati ve ileri gelenleri bunu büyük bir endişeyle karşılamaktadırlar. Yaşadıkları yerlerden güvenlik nedeniyle tahliye edilen bu insanların en azından İstanbul'dan ayrılıp Batı'ya gitmelerini önleyici bazı önlemlerin alınmasını faydalı görüyoruz. Bu şekilde onların Avrupa ülkelerinde istismar edilmelerinin önü de kesilmiş olur.

Keldanîler günümüzde Irak, İran, Suriye, Ürdün, Lübnan gibi Ortadoğu ülkeleriyle Fransa, İsveç, Almanya, A.B.D. ve Avusturalya'da yaşamaktadırlar. Bunlar son on yıllarda ve özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra bu ülkelere göçmeye başlamışlardır. Gitikleri ülkelerde birçok dinî, ekonomik, kültürel ve sosyal problemlerle içiçe yaşama mücadelesi vermektedirler.

Çalışmamızda Keldanî Kilisesi'nin bazı litürjik uygulamalarını, ayin kitaplarını, sakramentlerini, perhiz, paskalya, hac ve adaklarla ilgili inanç ve pratiklerine de yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca; günlük, haftalık ve yıllık dinî törenleri, evli-

lik, düğün ve cenaze törenleri, Keldanî Kiliseleri'nin değişik yapı özellikleri ve Keldanîce hakkında bilgi verilmiştir. Keldanîler'in bu pratiklerinde, yaşadıkları sosyal çevreden ve kültürel ortamdan etkilendikleri, beraberce hayatlarını idame ettirdikleri ayrı inançtan insanlarla birçok ortak paydalarının bulunduğu görülmüştür. Bilhassa bu ortak unsurlar, günlük hayatın uzantısı olan evlenme, düğün, cenaze, giyim tarzı, adak ve bazı yortularda bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Evlenme törenlerindeki formaliteler, kız isteme veya kaçırma, başlık alma, düğünler esnasındaki eğlence ve yardımlaşmalar, başsağlığı dileme, ilkbaharın karşılanması vb. sosyal hayatları, dinden doğan farklılıkların öne çıkmasından çok, kültürel benzerlikleri yansıtmaktadır.

Keldanî Kilisesi'nin başkanı *Patrik*'tir ve bu da Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı olup şu anda Bağdat'ta ikamet etmektedir. Patrik yerel Kilise Sinod'u tarafından seçilir ve bu seçim Papalık nezdinde onay aldıktan sonra yürürlüğe girer. Patriğe din hizmetlerinde Piskoposlar ve Papazlar yardımcı olur. Kilise hizmetlerini Papazlar ve *Diyakonlar (Şemmas)* yürütürler. Din adamları sınıfının eğitimi eskiden Türkiye, İran ve Irak'taki bazı merkezlerde gerçekleştirilirken, son zamanlarda din adamları eğitimlerini Batı ülkelerinde sağlamakta, Irak'ta da bir takım eğitim kurumları bulunmaktadır. Din adamlarının eğitim düzeyleri ve maddî durumları yeterli kabul edilmemekte, bunun dinî yaşayışa olumsuz şekilde yansıdığı vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

ADDIS, E.William and ARNOLD, Thomas, *A Catholic Dictionary*, London, 1916

ADIVAR, Adnan, *Tarih Boyunca İlim Ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987

AHMED REFİK, *Büyük Tarih-i Umumi*, I, İstanbul, 1328

AHMED RİFAT, *Lügat-i Tarihiyye ve Coğrafiyye*, V, İstanbul, 1300

AHMED, Sami Said, *"Ed-Devletu'l-Keldaniyye Zemeni Nabupolassar ve Nabuhaznessar", El-Muverrihu'l-Arab*, Sa. 29, 1986

AINSWORTH, William Francis, F.G.S., F.R.G.S., *Researches in Assyria, Babylonia and Chaldea*, I, London, 1838

-*Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, II, London, 1842

AKBAŞ, Tutkun, *"Süryanîler Azınlık Hakkı İstiyor", Yeni Şafak Gazetesi*, 9 Nisan 1995

ALBAYRAK HACALOĞLU,Recep, *Türkmen ve Asur Kiliselerinde Okunan Türkçe İlahî Metinleri*, T.K.A.E.Y., Ankara, 1995

ALBRIGHT, William Foxwell, *From the Stone Age to Christianity*, New York, 1957

ALİ Emiri Efendi, *Osmanlı Şark Vilayetleri*, sade. Abdülkadir Yuvalı-Ahmet Halaçoğlu, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1992

ALİ REŞAD, *Tarih-i Kadîm*, İstanbul, 1331

ALTMAYER, Fr. Henricus, S.P.O., *Missale, Juxta Ritum Ecclesiae Syrorum Orientalium Id est Chaldaeorum*, Musul, 1901

ANA BRİTANNİCA, *Genel Kültür Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul, 1989

ANADOL, Cemal, *Halk İnanışları, Büyü (Sihir-Tılsım)*, İstanbul, (Tarihsiz)

ANDERSSON, Stefan, *Asurlar*, çev. Erol Sever, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992

ANDREWS, Peter Alford, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Ant yayınları, İstanbul, 1992

ARAB, Anton, *"Tarihu Fenni's-Saydele fi'l-Meşrik", El-Meşrik*, Kanunu's-Sani, Sa. 2, 1899

ARBERRY, A.J., *Religion in the Middle East*, I, London, 1969

ARMALTO, Shaq, *Türkiye Mezopotamyası'nda Mardin*, çev.Turan Karataş, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1993

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, VIII, İstanbul, 1988

ATIYA, Aziz S., *A History of Eastern Christianity*, London, 1968

AYDIN, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler Ve Tartışma Konuları*, Konya, 1989

AZİZ, Butros, *"El-Mecus", El-Meşrik*, Kanunu's-Sani, Sa.I, 1904

BARB, Abe, *Tarih-i Felsefe*, müt. Buhur İsrail, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332

BAR, Muhammed Ali, *"Tevrat ve Talmud'a Göre Allah Anlayışı"* çev. Kadir Albayrak, *Yeni Harran Çevresi Dergisi*, Sa. 5-6, Şubat-Mayıs, Şanlıurfa, 1994

BARKER, G., *O'nun İzinde, Hıristiyanlık Ve Laiklik Tarihi*, İstanbul, 1985
BAYRAKTAR, Mehmet, *İslam Gerçeği Kitabı Üzerine*, Fecr Yay., Ankara, 1995
BIANCHİ, Ugo, *The History of Religions*, Leiden, 1975
BİHLMEYER, K.,- TUCHLE, H., I-IV. *Yüzyıllarda Hıristiyanlık*, çev. Antun Göral, İstanbul, 1971
BİLGE, Yakup, *Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler*, İstanbul, 1991
BİNARK, İsmet (ed.), *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri* (1525-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993
BOZKURT, Gülnihâl, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, T.T.K.Y., Ankara, 1989
BRADY, T.A., *"Chaldeans", New Catholic Encyclopedia*, III, Washington, 1967
BULAÇ, Ali, *İslâm Düşüncesinde Din Felsefe/Vahiy Akıl İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994
CHALLAYE, Felicien, *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1962
CUINET, Vital, *La Turquie D'Asie*, II, Paris, 1891
ÇAĞATAY, Neşet, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar Arap Tarihi*, T.T.K.Y., Ankara, 1993
-İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi, T.T.K.Y., Ankara, 1989
ÇELİK, Mehmet, *Süryanî Kilisesi Tarihi*, İstanbul, 1987
ÇİYAN, Gabar, *Süryanî-Kildanî*, IV, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1993
DAVUD, Abdulahad, *İncil ve Salib*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1913/1329
DEANESLY, M., M.A., *A History of Medieval Church*, Sixt Edition, London, 1950
DEMİRHAN, M. Çetin, *"Keldanîler Artık Yurtsuz...", EP* (Ekonomi-Politik), 29 Ağustos-5 Eylül, 1993
DOLAPÖNÜ, Hanna, *Tarihte Mardin*, İstanbul, 1972
DRAVER, E.S., *The Mandaeans of Iraq and Iran*, London, 1937
DUBOIS,P, *Pierre Dubois'in Anı ve Görüşleri*, Türkçe'ye Aktaran, Niyazi Öktem, Uygarlık Yayınları, İstanbul, 1989
DUMONT, Paul, *Mustafa Kemal*, çev. Zeki Çelikkol, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993
DVORNİK, Francis, *Konsiller Tarihi*, Fransızca'ya çev. Soeur Jean- Marie O.P., Türkçe'ye çev. Mehmet Aydın, T.T.K.Y., Ankara, 1990
ERDEM, Sargon, *"Babil", İslâm Ansiklopedisi*, IV, T.D.V.Y, İstanbul, 1991
EUW, Von, C.K., *"Chaldean Rite, Liturgy of", New Catholic Encyclopedia*, III, Washington, 1967
FARABÎ, *Tahsîlu's-Sa'ade*, çev. Hüseyin Atay, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1974
FİRDEVSÎ, *Şehname*, I, çev. Necati Lugal, Şark-İslâm Klasikleri, Maarif Vekaleti Yayınları, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956

FISHER, George Park, *Outlines of Universal History*, New York, 1885
FRAZEE, A. Charles, *Catholics and Sultans*, London, 1983
GARDNER, James, M.D., and A.M., *The Faiths of the World, Religions and Religious Sects*, I, New York, (Tarihsiz)
GÖYÜNÇ, Nejat, XVI. *Yüzyılda Mardin Sancağı*, T.T.K.Y., Ankara, 1991
GRANT, Asahel, *Nasturiler Ya da Kayıp Boylar*, çev. Meral Barış, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1994
GRISBROOKE, W. Jardine, *"Anaphora"*, *A Dictionary of Liturgy and Worship*, Ed. By, J.G. Davies, London, 1984
GUENON, Réné, *Doğu ve Batı*, çev. Fahrettin Arslan, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1991
GÜNALTAY, Şemseddin, *Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya*, T.T.K.Y., Ankara, 1987
GÜNDÜZ, Şinasi, *"Kur'an'daki Sabiîler'in Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme"*, *Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Samsun, 1993
GÜNDÜZ, Şinasi, *Sabiîler*, Vadi Yay., Ankara, 1995
GÜNERİ, Hasan, *"Azınlık Vakıflarının İncelenmesi"*, *Vakıflar Dergisi*, V.G.M.Y., Sa. X, Ankara, (Tarihsiz)
el-HAMEVÎ, Yakut, *Mu'cemu'l- Buldan*, IV, Beyrut, 1956
HAZARD, Paul, Batı *Düşüncesindeki Büyük Değişme*, çev. Erol Güngör, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994
HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991
HUME, David, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979
İBN-İ HALDUN, *Mukaddime*, III, çev. Zakir Kadirî Ugan, M.E.B.Y., İstanbul, 1989
İBN-İ KESİR, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, II, çev. Bekir Karlığa- Bedreddin Çetiner, İstanbul, 1984
İBN-İ MANZUR, *Lisanü'l- Arab*, III, Beyrut, 1994
İBN-İ NEDİM, *El-Fihrist*, Daru'l- Ma'rife, Lübnan, 1978
İBRAHİM HAKKI, *Tarih-i Umumi*, I, İstanbul, 1305
İNAN, Afet, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, T.T.K.Y., Ankara, 1987
İSA, Hanna, *"Gezi Raporu"*, *Hujada Dergisi*, Sa. I, İsveç, Ocak 1995
JANIN, R., A.A., *Les Eglises Orientales et Les Rites Orientaux*, Paris, 1955
JASTROW, Moris, *The Civilization of Babilonia and Assyria*, London, 1915
JOSEPH, John, *The Nestorians and Their Muslim Neighbors*, New Jersey, 1961
KAHRAMAN, Ahmet, *Dinler Tarihi*, Marifet Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1993
KARAKAŞ, Mahmut, *Müsbet İlimde Müslüman Alimler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991
KAŞGARLI, Mehlika Aktok, *Mardin ve Yöresi Halkından Türko-Semitler*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991

el-KELDANÎ, Matran Evgin Menna, *Delîlii'r- Râğibîn fi Luğati'l- Aramîyyin*, (Yer ve Tarih yok)

KİTAB-I MUKADDES

KRAMER, S.N., *Tarih Sumer'de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, T.T.K.Y., Ankara, 1990

KRAMERS, J.H., *"İran"*, *İslâm Ansiklopedisi*, V/II, M.E.B.Y., İstanbul, 1993

KUNDA, Joseph, *"The Chaldeans"*, *President of Chaldean Culture Society*, Melbourne, Australia, November 1992

KUR'AN-I KERİM

KUZGUN, Şaban, *Dinler Tarihi Dersleri*, I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993

KUZGUN, Şaban, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik*, Ankara, 1985

KÜÇÜK, Abdurrahman, *"Türkiye'de Dinler Tarihi Sahasında Yapılacak Çalışmalar Üzerine Düşünceler"*, *Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Kardeşler Matbaası, Samsun, 1992

MACLEAN, A.J., *"Syrian Christians"*, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, XII, (ed. by) James Hastings, Edinburgh, 1980

MALONEY, G.A., *"Eastern Churches"*, *New Catholic Encyclopedia*, V, Washington, 1967

MARDİN, Şerif, *Bediüzzaman Said Nursî Olayı*, çev. Metin Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, II.Baskı, İstanbul, 1992

MARSDEN, J.B., M.A., *Dictionary of Christian Churches and Sects*, London, 1854

McC., J.F., *"Chaldea"*, *The Jewish Encyclopedia*, New York and London, 1902

MICHEL, Thomas, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, İstanbul, 1992

MINORSKY, V., *"Mardin"*, *İslâm Ansiklopedisi*, VII, M.E.B.Y., İstanbul, 1993

MÎRÎ, Yusuf, *Kitabu'l-Kıraetu'l- Keldaniyye*, El-Cüzü's-Sanî, Matbaati Ninova, Kerkük, 1962

-Kitabu'l-Kıraetu'l- Keldaniyye, El-Cüz'ü's-Salis, Matbaati'l- Emel, Bağdat, 1948

MONTGOMERY, A. James, *Arabia and the Bible*, Philadelphia, 1934

MOOSA, Matti, *"Nestorian Church"*, *The Encyclopedia of Religion*, X, (ed.by) Mircea Eliade, New York, 1987

NASRULLAH, Yusuf, *el- Kenzü'l- Mersud fi Kava'idi't- Talmud*, Dairetu'l- 'Ulum, Beyrut, 1987/1408

NEZZAL, Selman, *"El-Ekalliyatu Ğayru'l-Müslime fi'l-Irak"*, *El-Müntalik*, Sa. 80-81, Nisan-Temmuz, 1991

NIKITINE, Basilie, *"Kildaniler"*, *Nsibin Dergisi*, 48/2, Haziran, İsveç, 1992

-"Nesturiler", *İslâm Ansiklopedisi*, IX, M.E.B.Y., İstanbul, 1993

OPPENHEIM, A.C., *"Chaldea"*, *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, IV, New York, 1956

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kendi Dilinden Son Peygamber*, İstanbul, 1990

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, M.E.B.Y., İstanbul, 1993

PR., J.D., *"Chaldaea"*, *Encyclopedia Britannica*, V, A New Survey of Universal Knowledge, Great Britain, 1953

R., An., *"Chaldea, Chaldeans"*, *Encyclopedia Judaica*, V, Jerusalem, (Tarihsiz)

RABBAN, R., *"Chaldean Rite"*, *New Catholic Encyclopedia*, III, Washington, 1967

RAWLINSON, George, M.A., *The Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, I, New York, 1885

er-RÂZİ, Fahrüddîn, *Mefatîhü'l- Ğayb*, III, Beyrut, 1990

ROLIN, Jean, *"Irak Hıristiyanlarının Trajedisi"*, *Nsibin Dergisi*, 48/2, Haziran, İsveç, 1992

SAGGS, H.W.F., *Encyclopedia International*, New York, 1963

SALAVILLE, Pere Severien, A.A., *An Introdoction to The Study of Eastern Liturgies*, London, 1938

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul, 1983

SEGAL, J.B., *Edessa, 'The Blessed City'*, Oxford, 1970

SERTOĞLU, Midhat, *Süryanî Türkleri'nin Siyasî ve İçtimaî Tarihi*, İstanbul, 1974

SEYDİŞEHRÎ, Mahmud Esad, *İslâm Tarihi*, sade. Ahmed Lütfi Kazancı- Osman Kazancı, İstanbul, 1983

SEZGİN, Ferruh, *"Dızai'nin Söy'ediklerine Dikkat"*, *Yankı Dergisi*, Sa.86, 29 Mayıs 1995

SOYSÜ, Hâle, *Kavimler Kapısı*, I. Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992

STAFFORD, R.S., *Irak Asuristanı ıda 1933 Asur Soykırımı*, çev. Ahmet Demir, Asurbanipal Yayınevi, İsveç, 1994

STEINMULLER, J.E., *"Ur"*, *New Catholic Encyclopedia*, XIV, Washington, 1967

STRABON, *Coğrafya-Anadolu* (Kitap:XII,XIII,XIV), çev. Adnar Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1987

STRECK, M., *"Tur Abdin"*, *İslâm Ansiklopedisi*, XII/II, M.E.B.Y., İstanbul, 1988

SURMA d BAYT MAR SAMCUN, *Doğu Asur Kilisesi Gelenekleri*, çev. Meral Barış, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1993

SÜSLÜ, Azmi, *Mesud Fânî'ye Göre Kürtler ve Sosyal Örgütlenmeleri*, Tanmak Yayınları, Ankara, 1993

SWINTON, William, *Outlines of The World's History*, New York, 1874

eş-ŞEHRİSTANÎ, Ebi'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed, *el- Milel ve'n-Nihal*, I, Daru'l- Ma'rife, Beyrut, 1382/1961

ŞEMMAR, Corc Buvey, *el- Mes'uliyyetü'l- Cezaiyye fi'l- Adabi'l- Aşuriyye ve'l- Babiliyye*, Arapça'ya çev. Süleym es-Süveys, Daru'r- Reşid, Bağdat, 1981

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmusu'l- A'lam*, II, İstanbul, 1306

ŞEYHO, Hanna, *Keldan el- Karni'l 'İşrîn*, et-Tab'atü's-Saniyetü, Detroit, 1992

TANYU, Hikmet, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, A.Ü.İ.F.Y., A.Ü.B., Ankara, 1973

TAPLAMACIOĞLU, *Mehmet, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara, 1966

TISSERANT, Eugene, *Huḷâsatün Tarîhiyyetün li'l- Kenîseti'l Keldaniyye,* Fransızca'dan Arapça'ya çev. Süleyman Saiğ, Musul, 1939

TUMA BAR ŞAWME, *Avrupa'da Süryanîler,* (Almanya), II, Nsibin Yayınevi, İsveç, 1994

TÜMER, Günay- KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi,* Ankara, 1993

UBUCINI, F.H.A., *1855'de Türkiye,* I, çev. Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Felsefeye Giriş,* A.Ü.İ.F.Y., 2.Baskı, Ankara, 1963

VERGHESE, Paul, *"East Syrian Worship", A Dictionary of Liturgy and Worship,* Ed.By, J.G., Davies, London, 1984

WARE, Kallistos, *"Eastern Christianity", The Encyclopedia of Religion,* IV, (ed. by) Mircea Eliade, New York, 1987

WHEATON, J.B., *"Chaldeans in the Bible", New Catholic Encyclopedia,* III, Washington, 1967

WIGRAM, W.A., *The Assyrians and Their Neighbours,* London, 1929

XEMGİN, E., *Kürdistan'da Dinî İnançlar ve Etkileri,* (İslâmiyet Öncesi), I, Melsa Yayınları, İstanbul, 1992

YAZIR, Elmalı'lı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili,* I, İstanbul, 1971

ZEYDAN, Muhammed Hüseyin, *"Mukarenetü Beyne Ye'ribu ve 'Abir", ed-Dare,* Sa.4, Recep, 1988

İsimsiz Yayınlar

-*Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (B.O.A.), İstanbul

a) *Kilise Defterleri*, I/ 174

, III/ 26,76,78

, IV/ 148,149

, V/ 156

, VI/ 17,138

b) *İrade Adliye ve Mezahip*, No: 1,3,13

c) *Dosya Usûlü İrade Tasnifi*, No: 6/3

-*Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, II-III, Gelişim Basım ve Yayım A.Ş., İstanbul, 1976?

-*1927-1990 Genel Nüfus Sayımlarında Kullanılan Soru Kâğıtları*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, (Tarihsiz)

-*İslâm Ülkeleri Ansiklopedisi*, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1994

-*Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, XXX, (13 Kasım 1894 -2 Aralık 1894), B.O.A.Y., İstanbul, 1990

-*Redhouse* (İngilizce-Türkçe) Sözlüğü, İstanbul, 1984

-*Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye* (1988-1991), (Refet YİNANÇ ve sekiz kişilik bir kurul), Tanmak Yayınları, Ankara, 1992

-*Ekalliyet Vakıflar Tevliyet Defteri-Ekalliyet*, 5, Dosya No.1733, 2205, 3776, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı, Ankara

-*Ancienet History of The Assyrians and Chaldeans, Medes and Lydians, From Rollin and Other Authentic Sources*, London, 1841

-*"İsveç'e Irak Mezopotamyası'ndan Gelen Keldanî, Süryanî ve Ermeni Din Adamlarının İsveç Hükümetine Sundukları Dilekler"*, *Nsibin Dergisi*, 47/1, İsveç, Nisan 1992

-*"el-Keldaniyyûn ve Aslu İsmuhum ve Ma'nâhu ve İhtilafu'r-Rivâyâti fih"*, *Lugatü'l-Arab*, Sa.2, Nisan 1911

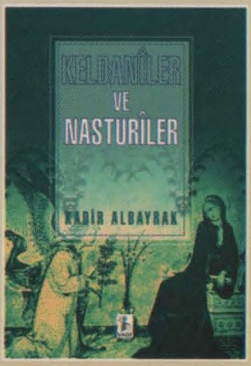
-*Seçmeler*, Nsibin Yayınevi, I, İsveç, 1990

-*"Süryanîler'in Kökeni ve Türkiye'li Süryanî'ler"*, *Nsibin Dergisi*, 47/1, Nisan, İsveç, 1992

-*"The Chaldean Australian Community"*, *Published by the: Chaldean Patriarchal Vicariate of Australia*, (Tarihsiz)

-*The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary*, Second Edition, I, London, 1964

Kadir Albayrak, 1966 Kayseri/Pınarbaşı doğumlu. Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nden 1987 de mezun oldu. Öğretmenlik yapmış ve 1992'den 1996 yılına kadar Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olarak çalışmıştır. Erciyes Üniversitesi'nde Yüksek Lisansını ve Doktorasını tamamlamıştır. Hâlen Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde Dinler Tarihi Anabilim Dalında Yrd. Doç. Dr. olarak çalışmaktadır.

Dinlerde mezheplerin teşekkül edişinin en önemli sebebinin, çoğu kez, geçerli dinsel metinlerin masum motivasyonlarla farklı yorumlanması olduğu düşünülür. Oysa mezhepler ve dinler tarihi alanındaki bulgular bize mezheplerin oluşumu konusunda bir metnin muhtemel belirsizliklerinden ziyade farklı etkenlerin daha çok kayda değer olduğunu göstermiştir. En önemlisi mezheplerin siyasal ve etnosentrik motivasyonlarla oluşmasıdır.

Keldanîler ve Nasturîler, Hristiyanlık tarihi içinde oldukça marjinal sayılabilecek, fakat ülkemiz Güneydoğusu'nda oldukça zengin bir kültürel birikimin ipuçlarını veren iki mezhebin tarihsel ve dinsel-kültürel analizini konu ediniyor. Tam bir kültürel ve dinsel hazine olan Güneydoğu'daki dinler ve etnik gruplar mozaiği içerisinde Hristiyanlığın bu iki mezhebinin analizi, bir yandan Türkiye'nin Güneydoğu'su hakkında incelenmeyi bekleyen çok zengin bir etnolojik materyale kapı açmakta, bir yandan kendi tezleri doğrultusunda hakikat ve ortodoksi iddialarının tarihsel olarak siyasî ve etnosentrik güdülere nasıl tâbî olarak şekillendiğini gösteriyor. Burada Keldanîler ve Hristiyanlık, Batı Hristiyanlığının karakteristik özelliklerine karşılık Doğu Hristiyanlığına ait olmanın ne tür özellikler gerektirmiş olduğunu göstermesi bakımından da çok ilgi çekici görünüyor.

Keldanîler ve Nasturîler, Hristiyanlığın Doğu ve Batı'da ayrı ayrı çehrelerle ortaya çıktığını iddia ediyor. Yazar karşılaştırmalı incelemeleri sonucu, Hristiyanlığın, Batı'ya doğru gittikçe eski kültürlerden daha fazla etkilenerek Teslis'e yaklaştığını; Doğu'ya doğru gittikçe de nisbeten aslını daha fazla koruduğunu ortaya koymaktadır.

Vadi/toplum
ISBN 975-7726-80-X
91.06Y.215.85